

Hrvatski nacionalni identitet u procesu europskih integracija

Sršen, Andreja

Doctoral thesis / Disertacija

2012

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:033587>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Andreja Sršen

HRVATSKI NACIONALNI IDENTITET
U PROCESU EUROPSKIH INTEGRACIJA

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2012.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Andreja Sršen

**HRVATSKI NACIONALNI IDENTITET
U PROCESU EUROPSKIH INTEGRACIJA**

DOKTORSKI RAD

Mentor:
Prof. dr. sc. Tihomir Cipek

Zagreb, 2012.

*Veliku zahvalnost na strpljenju i podršci
dugujem kćerima Karli i Niki, sinovima
Petru i Franu, te na poseban način
suprugu Nikši koji su uvelike zaslužni što
je ovaj rad ugledao svjetlo dana.*

*Zahvaljujem i svojim roditeljima koji su
bili uza me tijekom cijeloga školovanja.*

*Naravno, hvala i kolegama na Hrvatskim
studijima koji su mi pomagali prilikom
pisanja disertacije.*

SAŽETAK

Rasprava o hrvatskom nacionalnom identitetu danas dobiva sve više na važnosti kada se europska integracija promatra kao oblikovanje dvojnog, s jedne strane nacionalnog, a s druge europskog identiteta. Europska unija odavno ne predstavlja tek ekonomsku asocijaciju već je stasala u političku zajednicu, što u fokus mora staviti pitanja konstrukcije europskog identiteta u odnosu na pluralnost postojećih nacionalnih. U tom smislu cilj rada je propitati je li moguće paralelno egzistiranje nacionalnog i europskog identiteta u sadašnjoj konstrukciji europskog identiteta, ili su oni međusobno isključivi.

Proučavanje identiteta kao političkog legitimiteta je osnovna istraživačka baza rada. U tom kontekstu rad ima za cilj oživljavanje teorija identiteta gdje se hrvatski nacionalni identitet promatra u svom političkom i kulturalnom obliku u odnosu na eurointegracijske procese. Rad propituje činjenicu zašto se u hrvatskoj javnosti proces ulaska Hrvatske u Europsku uniju doživljava kao obveza Unije da prepozna hrvatsku vječitu pripadnost Europi, gdje se pitanje ispunjavanja kriterija nije dovelo u nikakvu vezu s istim. Rad također propituje zašto je nacionalni identitet jači od nadnacionalnog i koja je njegova funkcija u legitimaciji političkog poretka. Glavna teza rada jest prikaz oblikovanja hrvatskog nacionalnog identiteta kao strukture duga trajanja na koju se teško utječe političkim procesima.

SUMMARY

Nowadays, when European integration is regarded as forming a twofold identity, national on the one hand and European on the other, the discussion on Croatian national identity assumes increasing significance. Ceasing long ago to represent merely an economic association, the European Union has developed into a political union that must address the issue of building European identity with regard to the plurality of the existing national identities. In this context, the aim of the dissertation is to examine if the national and European identity can exist simultaneously within the present structure of the European identity or if they are mutually exclusive.

The fundamental research base is the study of identity as political legitimacy. In that context, the aim of this dissertation is to restore the theories of identity by considering the Croatian national identity in its political and cultural aspect in relation to European integration processes. The dissertation examines why the Croatian public perceives the process of integration as the Union's obligation to recognize Croatia's eternal belonging to Europe, whereas the issue of meeting criteria is not regarded as related to it. Furthermore, the dissertation examines why the national identity is stronger than the supranational, as well as its function in legitimizing the political order. The main thesis of the dissertation is outlining the process of forming the Croatian national identity as a long-term structure that cannot easily be influenced by political processes.

SADRŽAJ:

SUMMARY	4
1. UVOD	7
2. METODOLOŠKE OSNOVE ISTRAŽIVANJA	10
2.1 Problem i predmet istraživanja	10
2.2 Cilj istraživanja	14
2.3 Hipoteza istraživanja	15
3. TEORIJSKI PRISTUPI POJMU IDENTITETA	16
3.1 Pojmovno određenje identiteta	16
3.2 Konstrukcija identiteta	20
3.3 Identitet kao samorefleksivni pojam moderniteta	25
4. TEORIJE NACIONALNOG IDENTITETA	29
4.1 Nacija i nacionalizam u teorijama klasičnog modernizma	29
4.2 Utjecaji drugih tradicija na formiranje klasične modernističke paradigme nacionalizma	37
4.3 Nacija kao kulturno-povijesni konstrukt	40
4.4 Nacija, etnos i povijesni kontinuitet u konstruktivističkim teorijama	45
4.5 Nacija kao društveni konstrukt	51
5. PROCES OBLIKOVANJA HRVATSKOG NACIONALNOG IDENTITETA	56
5.1 Osnova oblikovanja ranog hrvatskog nacionog identiteta	56
5.2 Integrativni i dezintegrativni čimbenici u formiranju hrvatske nacije u 19. i 20. stoljeću	61
5.3 Predvodnici "novog" nacionalizma	65
5.4 Zapadni model oblikovanja nacije	67
5.5 Srednjoeuropski model oblikovanja nacije	69
5.6 Hrvatski „politički narod“	74
6. KATOLIČKA CRKVA I HRVATSKI NACIONALNI IDENTITET	80
6.1 Polog Katoličke crkve u oblikovanju hrvatskog nacionalnog identiteta	80
6.2 Uloga Katoličke crkve u samostalnoj Republici Hrvatskoj	86
6.3 Odnos Katoličke crkve prema Europskoj uniji	89
7. PROCESI SUVREMENE HRVATSKE POLITIKE	95
7.1 Okolnosti priznavanja Republike Hrvatske	95
7.2 Kompleksi suvremene hrvatske politike od 1992. do 2000.	101

7.3	Problemi demokratizacije i međunarodni položaj Hrvatske nakon 2000.	106
7.4	Kronologija odnosa Hrvatske i Europske unije	108
8.	KONSTRUKCIJA EUROPSKOG IDENTITETA	114
8.1	Identitetski kôd Europe	114
8.2	Konstitutivni elementi europskog identiteta	120
8.3	Potruga za novim europskim kulturnim identitetom	128
9.	SPECIFIČNOSTI I DISTINKTIVNOSTI U EMPIRIJSKIM ANALIZAMA EUROINTEGRACIJSKIH PROCESA	131
9.1	Neka određenja nacionalnog i europskog identiteta u teorijskim modelima i empirijskim analizama eurointegracijskih procesa	131
9.2	Odnos hrvatske javnosti prema eurointegracijskim procesima	140
9.3	Hrvatski nacionalni identitet i oblici domoljublja – rezultati provedenog istraživanja 2008.	147
9.4	Dimenzije hrvatskog nacionalnog identiteta u korelaciji s empirijskim istraživanjima socijalnog identiteta u Hrvatskoj	152
9.5	Odnos nacionalnog ponosa u Hrvata i europskih integracija	157
10.	ZAKLJUČAK	165
	PRILOZI	168
	LITERATURA	174
	ŽIVOTOPIS	186

1. UVOD

Identitet je u posljednja dva desetljeća postao jedno od najaktualnijih područja intelektualnih rasprava. Taj se diskurs susreće ne samo u sociološkim već sve češće i u politološkim, antropološkim, povijesnim i filozofskim raspravama. Razlog su tomu procesi globalizacije koji svojom ubrzanom dinamikom pridonose javljanju novih shvaćanja pojma identiteta, te tako utječu i na dinamiku razvoja teorija identiteta. Propitivanje hrvatskog nacionalnog identiteta danas se, među ostalim, dovodi i u usku vezu s pridruživanjem Hrvatske Europskoj uniji. Sukladno eurointegracijskim procesima pitanje hrvatskog nacionalnog identiteta ide u smjeru njegova propitivanja kao povijesne dimenzije zajedno s konstruktivističkom dimenzijom političkog identiteta kako bi se danas uskladilo njegovo naslijeđe prošlosti u kojem se on oblikovao s izazovima koje sa sobom donosi eventualno buduće priključenje Hrvatske Europskoj uniji. Kada je riječ o budućoj perspektivi Europske unije valja istaknuti kako uspostava stabilne političke europske zajednice bez afektivne vezanosti država članica i onih koji će to tek postati, za tu istu zajednicu predstavlja izazov u izgradnji europskog identiteta. Stoga današnja percepcija hrvatskog nacionalnog identiteta pretpostavlja definiranje tog istog identiteta, ali ne samo u odnosu na sebe, svoju prošlost, već i u odnosu na „drugog“, odnosno, kategoriju nadnacionalnog europskog identiteta. Takvo okruženje potiče i pitanje izgradnje novog europskog političkog identiteta koji se danas pojavljuje kao evolutivna i projektivna kategorija. Evolutivna zbog vremena koje je potrebno za njegovo ostvarivanje, a projektivna jer se odnosi na budućnost u kojoj se promjena novog europskog političkog identiteta tek treba ostvariti. Sve to ukazuje na činjenicu kako se politički prostor Europske unije pretvara u jedan novi, organizirani, suvereni i neovisni politički entitet, pa se tako i pitanje hrvatskog nacionalnog identiteta kao eventualnog budućeg dijela novog europskog političkog identiteta dovodi u usku vezu s njim.

Hrvatska spada u one postkomunističke europske zemlje u kojima je etnonacionalizam značajno korelirao s institucionalnim obrascima pluralizacije političkog prostora početkom devedesetih, što je pogodovalo stvaranju političkih elita s više značajki autoritarnog političkog poretka i s naglašenom ulogom vođe. To je ujedno bio glavni razlog otežanih

političkih odnosa između Hrvatske i Europske unije do kraja devedesetih godina 20. stoljeća, nakon čega nastaju nove promjene unutar političke strukture na vlasti, što je posljedično dovelo do poboljšanja odnosa između Hrvatske i Europske unije. Stoga je vrlo važno u analizi hrvatskog nacionalnog identiteta u odnosu spram europskih integracija, prvo, jasno definirati što to hrvatski nacionalni identitet jest, a potom se osvrnuti na sve one suvremene političke procese koji su doveli do toga da se danas ovako intenzivno razmišlja o ovoj temi. Na pitanje što to hrvatski nacionalni identitet jest odgovor treba tražiti u smjeru poveznice svih onih mitoloških koncepata i sustava tradicionalnih vrijednosti koji su oblikovali rani hrvatski protonacionalni identitet, do njegova konačna oblikovanja u doba moderne u drugoj polovici 19. stoljeća. Tada se pojavljuje pojam hrvatskog „političkog naroda“ koji je uključivao elemente etničkog i jezično-kulturnog sadržaja iz čega nastaje i shvaćanje hrvatske nacije kao nositelja suvereniteta. Ipak, bitnu jezgru hrvatskog nacionalnog identiteta nije oblikovala politika koja je u različitim povijesnim fazama integracije hrvatske nacije uglavnom imala dezintegrirajuću funkciju, već svi oni povijesni procesi koji su uvjetovali stvaranje strukturalnih elemenata hrvatskog nacionalnog identiteta u što ubrajamo teritorijalnu pripadnost, povijesno naslijeđe, kulturalna obilježja i političko društvo. Stoga jezgru hrvatskog nacionalnog identiteta predstavlja struktura dugog trajanja koja u svojoj vremenskoj pojavnosti, kao učinak modernizacijskih kretanja u 19. stoljeću uključuje elemente političke modernizacije i kulturne standardizacije što je omogućilo da se hrvatska nacija identificira kao politička zajednica građana i istodobno kao kulturna zajednica. Hrvatski nacionalni identitet se tako propituje i definira kao dublji društveno povijesni fenomen kroz različite stupnjeve procesa njegova oblikovanja zbog čega se u fokus istraživanja stavlja povijesni koncept fenomena nacije i nacionalizma u 19. i 20. stoljeću koji propituje oblikovanje hrvatske nacije kao dio općeg, prije svega srednjoeuropskog etničkog, odnosno jezično-kulturnog poimanja nacije kao učinka modernizacijskih procesa. Politički procesi, kako u prošlosti, tako i danas, samo omogućavaju ili onemogućavaju da strukturalne dimenzije hrvatskog nacionalnog identiteta predstavljaju osnovu u smislu definiranja kriterija za očuvanje njegove istovjetnosti. Upravo se iz te ishodišne točke analizira odnos suvremene hrvatske političke strukture naspram europskih integracija.

U tom je smislu i konstrukcija europskog identiteta svakako neizostavni dio ove teme. Naime, ona danas ukazuje na proces traganja za novim identitetom Europske unije koji neizostavno vodi i u propitivanje novog europskog mobilizirajućeg mita kojim bi se osigurala privrženost svih građana Europske unije. Međutim, u novom europskom identitetu

tradicionalne nacionalne spone poput teritorija, povijesti, kulture i političke tradicije nemaju jednaku ulogu kao u nacionalnom identitetu. Zato se s pravom i postavlja pitanje o temeljima europskog identiteta u procesima njegove konstrukcije u odnosu na mnoštvo nacionalnih identiteta koji ga sačinjavaju. Nacionalni identiteti su uronjeni u svoju nacionalnu povijesnu dubinu, te kao takvi predstavljaju dio političkog legitimiteta. Svako zapostavljanje tog fenomena značilo bi stvaranje novoga generatora krize identiteta u europskoj sadašnjosti, ali i budućnosti.

Osnovna je koncepcija rada smještena u teorijski okvir koji otvorenost hrvatske javnosti prema pridruživanju Hrvatske Europskoj uniji povezuje s nacionalnim identitetom, u okviru simboličko-kognitivne i emocionalne vezanosti građana za vlastitu zemlju. S obzirom na mogući skori ulazak Hrvatske u Europsku uniju hrvatski nacionalni identitet treba propitivati ne samo u njegovoj genezi već i u okviru aktualnih političkih i društvenih procesa kako bi se ustvrdio njegov mogući utjecaj na prirodu odnosa nacionalnog i nadnacionalnog. Stoga hrvatski nacionalni identitet koji u radu određujemo kao strukturu dugog trajanja, u odnosu spram europskih integracija promatramo kroz proces njegova povijesnog nastajanja, pa onda i oblikovanja, do njegove uloge unutar suvremenih političkih procesa. U tom kontekstu dolazimo do spoznaja kako su dezintegracijskih trendovi u hrvatskom, ali i europskom, društvu prevagnuli nad integracijskim kao posljedicom jačanja svih strukturalnih dimenzija nacionalnog identiteta.

2. METODOLOŠKE OSNOVE ISTRAŽIVANJA

2.1 Problem i predmet istraživanja

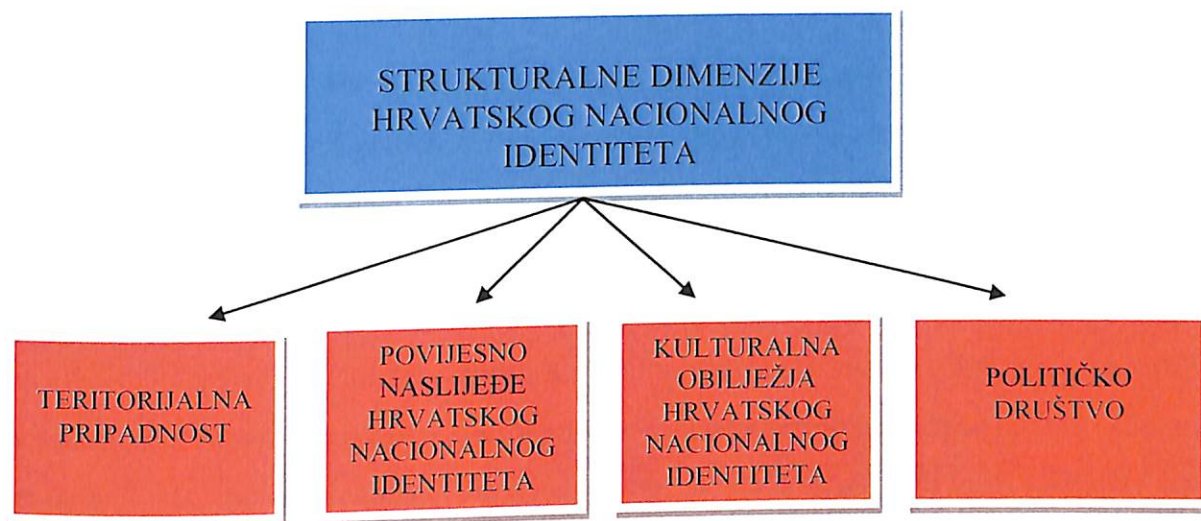
Pitanje nacije kao fenomena, iz kojeg nastaje i pojam nacionalnog identiteta, uvijek zahtijeva istraživačku sastavnicu u kojoj središte pozornosti zauzimaju noviji fenomeni povijesnih kretanja. Eurointegracijski procesi spadaju u takva kretanja, ali isključivo kao rezultat globalizacijskih procesa koji ponovo aktualiziraju pitanje identiteta u njegovu nacionalnom, političkom, kulturnom, povijesnom i religijskom smislu. Upravo su globalizacijski procesi pokrenuli pitanje integracija i nametnuli ih kao jedno od važnih uporišta teorijskog razmatranja. Identitet je ključna riječ teorija globalizacije, a preobrazba identiteta unutar globalizacijskih procesa kreće se od socijalnog, političkog, religijskog do kulturnog polja djelovanja.

Pojmu identiteta u suvremenim se teorijama pristupa kao konstitutivnoj kategoriji suvremenih društava i upravo bi se kroz takav pristup u ovom radu istražili procesi modernizacije hrvatskog društva tijekom 19. i 20. stoljeća kada se stvaraju osnove moderne hrvatske nacije, a time i hrvatskog nacionalnog identiteta, do danas kada taj identitet poprima različite dimenzije pod utjecajem eurointegracijskih procesa. Propitivanje hrvatskog nacionalnog identiteta naspram eurointegracijskih procesa zahtijeva uočavanje povijesne, sociološke i politološke sastavnice hrvatskog nacionalnog identiteta što u znanstvenom diskursu zahtijeva interdisciplinarni pristup. Upravo se zbog interdisciplinarnoga pristupa hrvatski nacionalni identitet u radu sagledava kroz različite strukturalne dimenzije (vidi Graf 1.). To su: teritorijalna pripadnost, povijesno naslijeđe oblikovanja hrvatskog nacionalnog identiteta, kulturalna obilježja hrvatskog nacionalnog identiteta i političko društvo¹ kao jedna

¹ U ovoj strukturalnoj dimenziji važno je razlikovno obilježje *zajednice* i *društva*. Iako se ovi nazivi mogu upotrijebiti istoznačno, ovdje se oni odnose na dvije posve različite društvene grupe. U *zajednici* društveni odnosi proizlaze iz povijesno zadanih situacija i sredina, te predstavljaju tipične oblike kolektivnih osjećaja gdje se čovjek pojavljuje kao proizvod društvene grupe. *Društvo*, i ciljevi društvenih odnosa u nekom društvu su, prije svega dužnost koju valja ispuniti ili svrha kojoj se teži, a to ovisi o namjerama čovječjeg uma i volje, pa se tako u društvu objektivna i racionalna sastavnica društvenog života očituje izričito i poprima usmjeriteljsku ulogu. U *zajednici* je društveni pritisak izveden iz prisile koja čovjeku nameće oblike ponašanja čije je djelovanje podređeno prirodnom determinizmu, a u društvu je društveni pritisak izveden iz zakona, racionalnih uredaba, ili iz ideje o zajedničkom cilju. Maritain, J. (1992: 19–20).

od strukturalnih dimenzija u kojoj se hrvatski nacionalni identitet uzima kao dio političkog legitimiteta.

Graf 1. - Strukturalne dimenzije hrvatskog nacionalnog identiteta

U statističkim će se analizama koristiti prikazi onih strukturalnih dimenzija koji su bili predmetom empirijskih istraživanja Eurobarometra (1994–2009)², kao i nekih drugih empirijskih istraživanja provedenih u Hrvatskoj.³

Teorijska razina propitivanja hrvatskog nacionalnog identiteta u svoj okvir uzima tumačenje zapadnog i srednjoeuropskog modela izgradnje nacije. Zapadni je model izgradnje nacije polazeći od kulturno-jezičnog jedinstva naciju afirmirao kao političku zajednicu ravnopravnih građana, što je osnovna karakteristika ovog modela, te je proglasio nositeljem suvereniteta u vrijeme moderne. Srednjoeuropski model izgradnje nacije, pak, u oblikovanju nacionalnog identiteta težište stavlja na jezik i kulturu. U procesu nastanka moderne hrvatske nacije uzima se srednjoeuropski, etnokulturni model, koji je hrvatski povjesničar Nikša

² Budući da postoji više glavnih tema istraživanja Eurobarometra: Klima mišljenja, Stavovi o Europskoj uniji, Globalizacija, Vrijednosti, Profili i drugi, u radu će se koristiti rezultati istraživanja onih eurodispozicijskih pojmova koji se odnose na strukturalne dimenzije hrvatskog nacionalnog identiteta. Važno je napomenuti da su brojni aspekti odnosa građana Republike Hrvatske prema Europskoj uniji i članstvu u toj integraciji izrazito podložni aktualnim društveno-političkim situacijskim faktorima u trenutku empirijskih istraživanja i mogu oscilirati gotovo s eruooptimističnog na euroskeptični kraj vremenskog spektra u okviru nekoliko mjeseci. U radu će se koristiti rezultati Eurobarometra za vremensko razdoblje od 2004. do 2009. Vidi: Delegacija Europske unije u Republici Hrvatskoj (2004.–2009). Eurobarometar – Nacionalni izvještaj – Hrvatska. Mrežni izvor: <http://delhrv.ec.europa.eu>.

³ U radu je korišteno nekoliko izvora rezultata empirijskih istraživanja. Vidi u: Čulig, B., Kufrin, K. i Landripet, I. (2007); Cifrić, I. i Nikodem, K. (2006: 173–202); Lamza Posavec, V., Ferić, I. i Rihtar, S. (2006: 141–153); Kamenov, Ž., et al. (2006: 867–890); Ferić, I. i Burušić, J. (2004: 423–438).

Stančić⁴ definirao i kao etnonacionalizam ili kulturni nacionalizam, a koji polazi od nacije prema državi. U radu se razmatraju i tri paradigme⁵ o nastanku hrvatske nacije koje su se utvrdile u posljednja tri desetljeća – primordijalna, perenijalna i konstruktivistička. U tom kontekstu rad se oslanja na predstavnike kompromisne simbolističke paradigme kao što su: Ernest Gellner, Benedict Anderson i Antony D. Smith, kod kojih postoji opća suglasnost da je nacija društveni konstrukt.⁶ Upravo se u tom smjeru propituje razvoj hrvatskog nacionalnog identiteta kako bi se utvrdila razlikovna osnova po kojoj se hrvatska nacija u modernom smislu riječi razlikuje od predmodernih zajednica. Propituje se i je li moguće značaj hrvatske nacije s aspekta nacionalnog identiteta odrediti pomoću razlike između funkcije nacije u modernom društvu i funkcije predmodernih supralokalnih, nadzavičajnih zajednica.⁷

Na toj razlikovnoj osnovi važno je utvrditi i stupanj moderniteta hrvatske nacije koji se određuje kroz faze njezina oblikovanja i specifičnosti koje je definiraju kao naciju s povijesno ukorijenjenim nacionalnim identitetom. Upravo u tim specifičnostima nailazimo na temelje hrvatskog nacionalnog identiteta koji je povijesno definiran i čiji se stupanj moderniteta ogleda u odnosu na predmodernu zajednicu. Ovaj se dio istraživanja oslanja na recentne radove povjesničarki i povjesničara koji su unijeli nove teorijske spoznaje kao nadogradnju na već spomenute tri paradigme.⁸ Oni nisu teorijsku raspravu o nacionalizmu pokušali prikazati kao problem hrvatske moderne etnogeneze, već je prikazati kao novu teorijsku spoznaju. To naravno ne znači da se u radu ne koriste radovi koji govore o preporodnom procesu. Naprotiv, upravo u tijeku preporodnog procesa hrvatski liberalni nacionalizam mijenja naglasak u doživljaju vlastite nacije. Pojedine faze konstituiranja

⁴ Vidi: Stančić, N. (2002).

⁵ Cipek, T. (2000: 59-73).

⁶ Međutim, i među ovim teoretičarima nacije postoji razlikovno stajalište oko definiranja pojma nacije. Dok Benedict Anderson pojam nacije definira kao „zamišljenu zajednicu“, Ernest Gellner definira je kao „izmišljenu“: „...nacionalizam nije buđenje nacija do samosvijesti: on izmišlja nacije tamo gdje one ne postoje...“, usp. Gellner, E. (1964), nav. u: Anderson, B. (1990). Zanimljivo je da su 1983. objavljene dvije, vrlo poticajne knjige za istraživanje nacionalizma, prva *The Invention of Tradition* koju su uredili Eric Hobsbawm i Terence Ranger, a koja sadrži niz ogleđa o raznim političkim ritualima, i druga knjiga Benedicta Andersona *Nacija: Zamišljena zajednica. Razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizama* (1990), koja je izložila neke opće hipoteze o razvoju nacionalizama u raznim dijelovima svijeta. Obje su, knjige ponikle iz marksističke tradicije, no htjele su otići dalje od njezina uobičajena bavljenja naime, knjige ponikle iz marksističke tradicije, no htjele su otići dalje od njezina uobičajena bavljenja naime, knjige ponikle iz marksističke tradicije, no htjele su otići dalje od njezina uobičajena bavljenja temama političke ekonomije na području kulture, prerađujući i dopunjujući ih temama uzetim iz analize narativa i diskursa koju je razvio „postmodernistički“ dekonstrukcionizam. Za obje su nacije i nacionalizam konstrukcije i kulturni artefakti. Usp. Smith, A. D. (2003).

⁷ Najobuhvatnije supralokalne zajednice u europskom predmodernom društvu bile su etničke zajednice i staleške „nacije“, a u hrvatskom su slučaju to bile novovjekovna hrvatska etnička zajednica, tj. etnija na razini seljačkih društava i općenito na „pučkoj“ razini. „narod“ terminologijom tradicionalne etnologije, te novovjekovna staleška *natio croatica* hrvatskoga plemstva i njihovih društvenih pratitelja. Stančić, N. (2002: 11).

⁸ Usp. Cipek, T. i Vrandečić, J. (ur.). (2007); Stančić, N. (2002); Gross, M., (ur.), (1981).

moderne hrvatske nacije i njezine nacionalne integracije prikazane su prema modelu Hrochove periodizacije,⁹ gdje se prva faza odnosi na još uvijek slab utjecaj na nacionalnu svijest grupe intelektualaca koji se bave jezikom, kulturom i poviješću, u drugoj se fazi provodi sustavno, ali još uvijek ne masovno nacionalno osvješćenje gdje nacionalni agitatori šire nacionalnu ideju, osobito među gradskim stanovništvom. Prijelaz iz prve u drugu fazu određuje se kroz niz složenih društvenih međudnosa i preobrazbi. Potrebno je istaknuti tri najvažnije preobrazbe: buržoaska revolucija, industrijska revolucija te pojava organiziranog i klasno svjesnog radničkog pokreta. Uz ove preobrazbe, prema Hrochovoj tipologiji treba dodati i agrarnu reformu. Agrarna se reforma nije događala istovremeno, ni u Europi, kao ni unutar svake pojedine nacije. Prijelaz u treću fazu jest masovni nacionalni pokret. On se u pravilu javlja nakon pojave organiziranog klasno svjesnog proletarijata, odnosno početka radničkog pokreta. Dakle, tek u trećoj fazi nacionalna ideja poprima široke razmjere i dopire do najširih masa među kojima dolazi do jačanja nacionalne svijesti.

Danas zasigurno možemo govoriti i o četvrtoj fazi u kojoj se hrvatska nacionalna svijest pod utjecajem suvremenih eurointegracijskih procesa nastoji „prekrojiti“ u novo ruho europskog identiteta, što bi se trebalo ostvariti budućim ulaskom Hrvatske u Europsku uniju. Takvo okruženje potiče i na propitivanje nacionalnog identiteta i funkcije suvremene države, koji danas poprimaju nove attribute. Danas pitanje hrvatskog nacionalnog identiteta naspram eurointegracijskih procesa predstavlja važno pitanje moderniteta jer se stvara novo stanje hrvatskoga društva koje prati procese destabilizacije i delegitimizacije tradicionalnih struktura društva, koji su u biti počeli povećanom urbanizacijom društva u drugoj polovici 20. stoljeća. U takvu stanju društva rastvara se osjećaj kontinuiteta temeljen na tradicionalnosti, vezanosti uz zavičaj, zajednicu, pretke i svu onu simboliku koja ih predstavlja. Budući da je hrvatsko društvo s obzirom na svoje sociodemografske i sociokulturne karakteristike još uvijek pretežito tradicionalno društvo, svaki proces retraditionalizacije, aktualizira pitanje nacionalnog identiteta i traži njegovo novo propitivanje.

⁹ Miroslav Hroch rođen je 1932. u Pragu. U istom je gradu na Karlovu sveučilištu doktorirao i proveo cijeli radni vijek predajući modernu europsku i svjetsku povijest. Bavio se teorijom procesa formiranja nacija, njihovim društvenim uvjetima te ulogom nacionalne svijesti u tim procesima. Njegove su teorije o društvenim preduvjetima nacionalnih preporoda u 19. stoljeću utjecale i na hrvatsku historiografiju. O Hrochovu modelu i njegovoj periodizaciji procesa nastajanja nacije kroz tri faze stupnja proširenja nacionalne svijesti vidi u: Hroch, M. (2006).

moderne hrvatske nacije i njezine nacionalne integracije prikazane su prema modelu Hrochove periodizacije,⁹ gdje se prva faza odnosi na još uvijek slab utjecaj na nacionalnu svijest grupe intelektualaca koji se bave jezikom, kulturom i poviješću, u drugoj se fazi provodi sustavno, ali još uvijek ne masovno nacionalno osvješćenje gdje nacionalni agitatori šire nacionalnu ideju, osobito među gradskim stanovništvom. Prijelaz iz prve u drugu fazu određuje se kroz niz složenih društvenih međudnosa i preobrazbi. Potrebno je istaknuti tri najvažnije preobrazbe: buržoaska revolucija, industrijska revolucija te pojava organiziranog i klasno svjesnog radničkog pokreta. Uz ove preobrazbe, prema Hrochovoj tipologiji treba dodati i agrarnu reformu. Agrarna se reforma nije događala istovremeno, ni u Europi, kao ni unutar svake pojedine nacije. Prijelaz u treću fazu jest masovni nacionalni pokret. On se u pravilu javlja nakon pojave organiziranog klasno svjesnog proletarijata, odnosno početka radničkog pokreta. Dakle, tek u trećoj fazi nacionalna ideja poprima široke razmjere i dopire do najširih masa među kojima dolazi do jačanja nacionalne svijesti.

Danas zasigurno možemo govoriti i o četvrtoj fazi u kojoj se hrvatska nacionalna svijest pod utjecajem suvremenih eurointegracijskih procesa nastoji „prekrojiti“ u novo ruho europskog identiteta, što bi se trebalo ostvariti budućim ulaskom Hrvatske u Europsku uniju. Takvo okruženje potiče i na propitivanje nacionalnog identiteta i funkcije suvremene države, koji danas poprimaju nove atribute. Danas pitanje hrvatskog nacionalnog identiteta naspram eurointegracijskih procesa predstavlja važno pitanje moderniteta jer se stvara novo stanje hrvatskoga društva koje prati procese destabilizacije i delegitimizacije tradicionalnih struktura društva, koji su u biti počeli povećanom urbanizacijom društva u drugoj polovici 20. stoljeća. U takvu stanju društva rastvara se osjećaj kontinuiteta temeljen na tradicionalnosti, vezanosti uz zavičaj, zajednicu, pretke i svu onu simboliku koja ih predstavlja. Budući da je hrvatsko društvo s obzirom na svoje sociodemografske i sociokulturne karakteristike još uvijek pretežito tradicionalno društvo, svaki proces retradicionalizacije, aktualizira pitanje nacionalnog identiteta i traži njegovo novo propitivanje.

⁹ Miroslav Hroch rođen je 1932. u Pragu. U istom je gradu na Karlovu sveučilištu doktorirao i proveo cijeli radni vijek predajući modernu europsku i svjetsku povijest. Bavio se teorijom procesa formiranja nacija, njihovim društvenim uvjetima te ulogom nacionalne svijesti u tim procesima. Njegove su teorije o društvenim preduvjetima nacionalnih preporoda u 19. stoljeću utjecale i na hrvatsku historiografiju. O Hrochovu modelu i njegovoj periodizaciji procesa nastajanja nacije kroz tri faze stupnja proširenja nacionalne svijesti vidi u: Hroch, M. (2006).

2.2 Cilj istraživanja

Cilj je istraživanja u radu propitati genezu hrvatskog nacionalnog identiteta kako bi se odredilo njegovo mjesto i uloga u procesima europskih integracija. U povijesnom dijelu propituje se proces njegova oblikovanja u okviru modernizacijskih procesa, što se ponajprije odnosi na propitivanje procesa političke i društvene modernizacije hrvatskoga društva, koji daju osnovu da hrvatski nacionalni identitet postaje dijelom političkog legitimiteta. U tom kontekstu važno je odrediti što čini strukturalnu dimenziju hrvatskog nacionalnog identiteta u odnosu na bitna identitetska uporišta kao što su: teritorij, povijest, kultura i politička zajednica. U radu se propituje i odnos određenih strukturalnih dimenzija hrvatskog nacionalnog identiteta i procesa europskih integracija kroz ljestvice društvenih vrijednosti i stavova u okviru empirijskih istraživanja i analiza, čiji se rezultati koriste u radu, a temeljem čega se razmatraju različite disciplinarnе i tematske pozicije. Tu su prisutna dva osnovna pristupa. Prvi se temelji na klasičnoj teoriji racionalnog izbora, odnosno analizi procjene svih onih dobiti koje bi mogle nastati iz pridruživanja Hrvatske Europskoj uniji,¹⁰ a drugi pristup opredjeljenja hrvatskih građana „za“ ili „protiv“ ulaska Hrvatske u Europsku uniju se dovodi u vezu s političkim društvom, kao jednom od strukturalnih dimenzija hrvatskog nacionalnog identiteta. Pritom se misli na stupanj identifikacije građana s vlastitom državom i nacijom, što dovodi do afirmacije interpretacija simboličke, odnosno, vrijednosno-simboličke identifikacije. U skladu s tim pristupom, rad ima za cilj propitati zašto intenzivnija nacionalna identifikacija smanjuje otvorenost građana prema procesima europskih integracija, dok je manje intenzivna identifikacija povećava.¹¹

U tom kontekstu rad ima za cilj oživljavanje teorija identiteta. Tu se hrvatski nacionalni identitet promatra u svom političkom i povijesno-kulturnom obliku u odnosu na suvremene procese europskih integracija. Slijedom navedenog, u radu se propituje činjenica zašto se u hrvatskoj javnosti proces ulaska Hrvatske u Europsku uniju doživljava kao obveza Unije da prepozna hrvatsku vječitu pripadnost Europi, a istodobno se pitanje tijekom pregovaračkih procesa o ispunjavanju kriterija nije dovodilo ni u kakvu vezu s istim. U tom kontekstu cilj je ovoga rada propitati hoće li se buduće opredjeljenje hrvatskih građana „za“ ili „protiv“ ulaska

¹⁰ Usp. Lamza Posavec, V., Ferić, I. i Rihtar, S. (2006: 141–153). O kvantitativnom anketnom istraživanju „Odnos građana prema članstvu Republike Hrvatske u Europskoj uniji“ koji se odnosi na stavove i uvjerenja građana vezanih uz EU i pridruživanje Republike Hrvatske Europskoj uniji vidi u: Čulig, B., Kufrić, K. i Landrić, I. (2007).

¹¹ O manjoj ili većoj otvorenosti javnosti prema pridruživanju Hrvatske Europskoj uniji koja se povezuje sa stupnjem nacionalnog ponosa kao jednom od komponenata nacionalnog identiteta, vidi u: Lamza Posavec, V., Ferić, I. i Rihtar, S. (2006: 141–153).

Hrvatske u Europsku uniju u hrvatskoj javnosti dovoditi u vezu s hrvatskim nacionalnim identitetom. U radu se polazi od postavke da povijesno-kulturna jezgra hrvatskog nacionalnog identiteta, ipak, jača usporedno s političkim procesima pregovaranja Hrvatske s EU, a slabi u odnosu na njezinu podršku.

2.3 Hipoteza istraživanja

Rad polazi od hipoteze da je hrvatska nacija, pa onda i hrvatski nacionalni identitet, ukorijenjen u predmodernim etničkim zajednicama odakle baštine mitološke koncepte i sustav tradicionalnih vrijednosti. Njihovo konstituiranje započinje tek u doba moderne koja stvara pretpostavke za njihovu temeljnu političku funkciju – oni postaju izvor političkog legitimiteta koji je utemeljen na ideji jednakosti po pripadnosti naciji. Hrvatski nacionalni identitet, kao plod dugog povijesnog i idejnog razvoja hrvatskog društva, bitno određuje legitimitet njegova političkog poretka. Slijedom navedenoga možemo ustvrditi da je povijesno-kulturna jezgra hrvatskog nacionalnog identiteta u suvremenim procesima europskih integracija i dalje struktura dugoga trajanja na koju se teško utječe političkim procesima.

3. TEORIJSKI PRISTUPI POJMU IDENTITETA

3.1 Pojmovno određenje identiteta

Posljednjih godina pojavljuje se snažna diskurzivna eksplozija oko pojma *identitet* gdje se pojavljuje nova fenomenologija različitih identiteta, kao što su spolni, religijski, kulturni, generacijski, što je potaknuto epohalnim društvenim promjenama kao što su globalizacija, razvoj demokratske prakse, proces europskih integracija, slom komunizma i drugim sličnim društvenim promjenama. Pojmu identiteta se vrlo često pristupa kao pojmu koji se suprotstavlja nekome ili nečemu, pa se stječe dojam da on uvijek nešto osporava. Ako k tome taj pojam vezemo uz naciju, pa govorimo o nacionalnom identitetu i njegovim sastavnicama u okviru novih društvenih promjena, vrlo je lako doći do krivih tumačenja i objašnjenja tog pojma. Stoga je važno najprije ga definirati polazeći od etimologije riječi. Uzimajući njegov etimon dolazimo do različitih tumačenja pojma identitet¹², pa se tako u Žepićevu *Latinsko-hrvatskom rječniku* iz 1881. upućuje na korijen te riječi gdje identitet dolazi od latinske riječi *idem, eadem, idem*, što znači „isti“, i tom se riječju „označuju osobe ili stvari jednake, jedne vrsti“.¹³

U Klaićevom *Rječniku stranih riječi* riječ identitet se tumači kao: „podudaranje, izjednačavanje, potpuna jednakost, priznanje da netko ili nešto zaista jest ono čime se prikazuje, da je netko zaista osoba o kojoj se radi; skup značajki koje neku osobu čine onom koja jest“, dok novi enciklopedijski Marevićev *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*¹⁴ riječ *idem* označava kao pridjev, pokazna zamjenica, i donosi jednaka značenja kao Žepić, s više primjera, ali donosi i riječ *identitas*, s uputom da je ona iz crkvenoga govora, a znači „identitet, jednakobitnost, skladnost, suglasje“¹⁵.

Upravo se na ovom tumačenju treba posebno zaustaviti kada je riječ o identitetu. Naime, tek je kršćanstvo usmjereno na osobu, osobnost, a upravo u osobi nalazimo temeljnu odrednicu identiteta. Kršćanstvo je u tom smislu usmjereno na Boga, odnosno tumačenje

¹² U „Filozofijskom rječniku“ nailazimo na tumačenje identiteta : „(lat. *Identitas* od *idem* – isto), istovjetnost; odnos po kojemu je neko biće, pojava, svojstvo, jednako samome sebi.“. Filozofijski rječnik (1989).

¹³ Bratulić, J. (2011: 9).

¹⁴ Usp. isto.

¹⁵ Isto.

značenja, a ona su uvijek rezultat sporazuma ili nesporazuma, i uvijek donekle zajednička. Pitanje identiteta jest povijesna, ali nadasve kulturna specifičnost zapadnog moderniteta u kojemu se očituju elementi društvene reflektivnosti.²¹ Stoga, koncepciju identiteta sagledavamo kroz dva odnosa – sličnost i različitost, ali i kroz dva temeljna značenja – istovjetnost i različitost. Da bi ovi odnosi utvrdili identitet u svojoj esencijalnoj formi oni moraju sadržavati vremenski kontinuitet i određenu konzistentnost. U predmodernom društvu pitanje identiteta se vezivalo uz statične tradicionalne strukture koje su svoj identitet temeljile na religiji pa se tako ljudski identitet određivao pripisanim društvenim položajem kao odrazom „volje Božje“. Nova koncepcija identiteta se javlja u razdoblju od 16. do 18. stoljeća i karakteriziraju je dvije temeljne odrednice - identitet pojedinca je jedinstven i nedjeljiv. Takvu predodžbu identiteta Stuart Hall smješta u tri faze unutar kojih su dominirale određene koncepcije identiteta.²² Prvu fazu Hall naziva „prosvjetiteljski subjekt“ i iznosi bitan utjecaj Descartesove filozofije (*cogito ergo sum*) u određivanju čovjeka kao racionalnog, samosvjesnog i jedinstvenog bića, bića koje „misli“ (*res cogitas*) nasuprot prirodi koja „ne misli“ (*res extensa*). U drugoj fazi koncepta predodžbe identiteta Stuarta Halla pojavljuje se „sociološki subjekt“ koji se javlja pod utjecajem društvenih promjena karakterističnih za 19. stoljeće, a to su industrijalizacija i urbanizacija. One sve više narušavaju koncept nedjeljivosti i jedinstvenosti ljudskog identiteta koji se sada promatra u suodnosu određenih društvenih grupa i kolektivnih normi. Treću fazu karakterizira pojava „postmodernog subjekta“ kojega određuje fragmentacija identiteta.²³

Početak 19. stoljeća se pojavljuje pitanje identiteta kao znanstveno, političko i kulturno pitanje. Pojava rasprava o pojmu identiteta je potaknuta prosvjetiteljstvom, to jest, procesima industrijalizacije, nestajanjem feudalizma i opadanjem religijskog autoriteta. Svi ti procesi ruše dotadašnji sustav vrijednosti što je posljedično dovelo i do novih propitivanja koncepcije identiteta. Takvo stanje dovelo je do krize identiteta u socijalizaciji pojedinca. Naime, novi društveni koncepti zahtijevali su nove društvene forme za oblikovanje identiteta, pa je takvo anomično sociokulturno stanje zahtijevalo novi model „jastva“ koji će s jedne strane omogućiti osjećaj kontinuirane osobne „istosti jastva“ kroz vrijeme, a s druge strane,

²¹ U teorijskim pristupima pojmu identiteta i njegove povezanosti s područjem kulture ističu se tzv. „esencijalizam“ i „antiesencijalizam“, odnosno „objektivizam“ i „subjektivizam“, gdje prvo stajalište karakterizira određivanje identiteta kroz kriterije koji se smatraju objektivnim (zajedničko podrijetlo, jezik, a drugo stajalište ističe da je identitet ostao univerzalan i nepromjenjiv, a drugo stajalište

omogućiti prilagodljivost na brze društvene promjene i procese diferencijacije.²⁴ Nove društvene promjene dovele su do procesa destabilizacije i delegitimizacije određenih društvenih struktura budući da su čimbenici na kojima se temeljio osjećaj kontinuiteta, kao što su preci, tradicija, zavičaj, zajednica, klasa, bili destabilizirani, a oni koji su pružali osjećaj različitosti, primjerice, društveni položaj i religija bili delegitimizirani. Iako identitetom razotkrivamo socijalno-kulturne i sve ostale razlike prema drugima, sam identitet pojedinca nije nastao iz drugih. Poimanje osobnog identiteta kao primarnog u odnosu na sve ostale vrste identiteta, te uloga u socijalnoj sredini koje neki subjekt može imati, Stuart Hall tumači kao tipično poimanje za razdoblje prosvjetiteljstva.²⁵ Ovaj autor navodi dva modela nastanka identiteta. Prvi model pretpostavlja da u svakom identitetu postoji neki unutrašnji i esencijalni sadržaj koji je određen bilo zajedničkim podrijetlom ili zajedničkim iskustvom, dok drugi model naglašava nemogućnost tako potpuno konstituiranih i izdvojenih identiteta. U skladu s takvim modelima nastanka identiteta, identiteti su uvijek u relaciji i nepotpuni, uvijek u procesu.²⁶ U svojoj definiciji Stuart Hall identitet određuje kao točku susreta, spoj djelovanja i diskursa koji nas konstruiraju kao subjekte koji se mogu izraziti.²⁷

Trajna antropologijska odrednica čovjeka koja mu daje osjećaj društvene sigurnosti jest osjećaj pripadnosti nekoj većoj skupini ljudi. U prošlosti su postojali razni oblici takve pripadnosti. Oni predstavljaju starije tipove kolektivnih veza kao što su plemena, grčki polisi, srednjovjekovna kraljevstva itd. U svima njima nalazimo osnovne značajke identiteta. Pojmu identiteta se u suvremenim teorijama pristupa kao konstitutivnoj kategoriji suvremenih društava, što govori da identitet u suvremenim teorijama predstavlja čvrstu strukturu. Promatrači društvenih pojava obično pod pojmom „struktura“ razumijevaju povezanost, organizaciju, čvrste odnose između stvarnosti i društvene mase, a posljednjih godina je došlo, u okviru socioloških teorija, do ponovnog rađanja interesa za strukturalnu teoriju, odnosno, povratak sociološkim korijenima pomoću koncepta socijalnih činjenica Émila Durkheima.²⁸ Ovdje valja dati poseban naglasak na činjenicu da su se strukturalizam i poststrukturalizam razvijali izvan sociologije, dok je strukturalna teorija imala neovisan razvoj. Strukture su

²⁴ Cifrić, I. i Nikodem, K. (2006: 174).

²⁵ Usp: Hall, S. (1990).

²⁶ Hall, S. (1990: 222-237), nav. u: Cifrić, I. i Nikodem, K. (2006: 174).

²⁷ Hall, S. (1996: 1-18).

²⁸ Ovdje valja naglasiti kako je ponovno rađanje interesa za ovu orijentaciju potpomognuto autorima „stare garde“ sociologa, uključujući, na primjer, Robert Merton, Lewis Coser, Seymour Martin Lipset i najznačajnijeg autora – Peter Blau. Ovaj je zaokret značio povratku sociološkim korijenima pomoću koncepta socijalnih činjenica Émila Durkheima. Budući da su sociolozi „stare garde“ doživjeli da su njihove tradicionalne orijentacije bile napadane osjećali su potrebu da obnove svoje interese za šire strukture društva. Ritzer, G. (1997: 372).

nevidljive teorijske konstrukcije za strukturaliste i poststrukturaliste, dok su za strukturalne teoretičare oni vidljivi i stvarni socijalni fenomeni.²⁹ Međutim, u radu nije riječ o strukturalnim teorijskim pristupima, ali ih je svakako važno spomenuti jer se pojmu identiteta u radu pristupa na razini vidljive socijalne konstrukcije kao „stvarnom“ socijalnom fenomenu.

3.2 Konstrukcija identiteta

Kada razmatramo pojam identiteta u sociološkom diskursu uglavnom podrazumijevamo skup elemenata koji članovi neke grupe prihvaćaju kao svoja obilježja putem kojih prepoznaju sebe kao članove neke šire društvene grupe, a u isto vrijeme se upravo po tim obilježjima razlikuju od druge grupe. U konstrukciji identiteta to znači da je važno prvotno odrediti strukturalni okvir u kojem nastaje proces identifikacije, a potom samo djelovanje unutar te strukture. Ona uvijek obuhvaća unutrašnje i vanjsko, pojedinačno i opće, individualno i društveno. Konstrukcija identiteta često polazi od simboličkog zamišljanja samoga sebe, a ta slika uvijek ovisi i o drugima. Zbog toga dolazi do određene vrste sučeljavanja unutar društvene strukture individualnog djelovanja i ograničenja koje nameće ta ista društvena struktura. Najopćenitija uporišta identiteta unutar društvene strukture su: obitelj, religija, klasa, rod, etnicitet. U skladu s tim, mogli bismo reći da u općem smislu konstrukcija identiteta uvijek ide u dva smjera. Prvi se odnosi na to kako netko vidi samoga sebe i kako ga vide drugi, a drugi se očituje u želji i mogućnosti da se te želje ostvare unutar određene društvene strukture. Sociolozi ne dvoje da su identiteti promjenjivi, fluidni i da uvijek postoji mogućnost stjecanja novih. Razlika u teorijskom pristupu proučavanja identiteta obično se odnosi na procese koji utječu na identitet i subjekte koji ga kao takvog definiraju.

Društveni subjekti su, ne tako davno, imali mnogobrojne okosnice oko kojih su konstruirali svoj identitet, kao što su, obitelj, nacija, društvena klasa, etnička skupina i druge. Međutim, moderna društva, a napose postmoderna, uvode više izvora identiteta koji presijecaju prijašnje proizvedeći složeniji obrazac identiteta i pripadnosti.³⁰ U tom kontekstu kada promatramo identitet u njegovoj relacijskoj dimenziji možemo reći da konstrukcija identiteta podrazumijeva određene odnose, a prema nekim autorima, neke identitete možemo svesti na pet temeljnih individualnih ili kolektivnih odnosa: odnos prema *sebi*, prema

²⁹ Usp. Ritzer, G. (1997).

³⁰ Za sociologijsko određenje pojma identitet vidi u: Rječnik sociologije (2008).

drugina, prema *svijetu*, prema *prirodi* i prema *Bogu*.³¹ S tim u vezi, pitanje konstrukcije identiteta u sociološkoj teoriji³² prvotno se vežu uz Georga Herberta Meada čija se stajališta vežu uz biheviorizam i pragmatizam.³³ Georg Herbert Mead je najvažniji teoretičar gotovo utemeljitelj simboličkog interakcionizma. Polazeći od radikalne biheviorističke pretpostavke da socijalna psihologija započinje s proučavanjem opažljivih aktivnosti, dakle sa socijalnom akcijom i interakcijom, on proširuje biheviorizam u dva smjera – u područje svijesti i u područje društva.³⁴ Autor promatra svijest kao društveni proces, odnosno kao razgovor sa samim sobom uz uporabu određenih simbola, naglašavajući samosvijest i samoregulaciju društvenih aktera.³⁵ Dakle, mogli bismo reći da je riječ o identitetu koji nastaje kroz razmišljanje pojedinca o tome što ih veže uz društveni svijet i kroz njihovo simboličko predstavljanje samih sebe.

Analizi identiteta kao jednog od ključnih pitanja suvremenog svijeta pridružio se i Manuel Castells koji identitet definiira, ukoliko se on odnosi na društvene aktere, kao proces stvaranja smisla na temelju kulturnog atributa ili srodnog niza kulturnih atributa kojima je dana prednost u odnosu prema drugim izvorima smisla, te navodi tri izvora gradnje tog identiteta:

1. Legitimirajući identitet – uvode ga dominantne društvene institucije radi proširenja i racionalizacije svoje dominacije nad društvenim актерima;
2. Identitet otpora – kojeg stvaraju subjekti u podređenom položajima i koji se temelje na načelima suprotnim od onih koja zastupaju institucije;
3. Projektni identitet – koji označava stvaranje novih identiteta na temelju različitih kulturnih čimbenika, te koji utječu na promjene u samoj društvenoj strukturi.³⁶

Prema Castellsu, za kolektivnog aktera može postojati mnoštvo identiteta, međutim to mnoštvo postaje izvor proturječja u samopredstavljanju, kao i u društvenom djelovanju

³¹ Cifrić, I. (2004: 221-255).

³² Podrijetlo sociološkog koncepta identiteta možemo tražiti i u filozofijskom pravcu pragmatizma iz 18. stoljeća. Weiz, F. (2000: 1-16). nav. prem.: Cifrić, I. i Nikodem, K. (2006: 175).

³³ Za Meada se jasno javlja kroz socijalnu interakciju u kojoj ljudi preuzimajući ulogu drugoga internaliziraju stvarne i zamišljene druge, pa tako nastaje koncepcija osobe koja se temelji na pojmovima „ja“ i „mene“, gdje „ja“ u stalnoj interakciji s „mene“ (kako me drugi vide), a „mene“ predstavlja stavove društvene grupe, gdje se kroz interakciju preuzimanja uloga drugih internaliziraju grupe vrijednosti kao vlastite. Usp. Mead, G. H. (1934).

³⁴ Prvi tip predstavlja tradicionalni psihološki, redukcionistički ili „radikalni“ biheviorizam, a drugi je socijalni biheviorizam. Ritzer, G. (1997: 184-185).

³⁵ U socijalnopsihološkoj perspektivi možemo navesti teoriju identiteta Erika Eriksona koji kao osnovnu karakteristiku identiteta ističe „subjektivni osjećaj ojačane istovjetnosti i kontinuiteta“, za razliku od Meadove teorijske postavke koje se odnose na specifične interakcije unutar malih grupa i na situacijsku analizu identiteta. Erikson, E. H. (1968: 19).

³⁶ Castells, M. (2002: 12-18).

drugima, prema *svijetu*, prema *prirodi* i prema *Bogu*.³¹ S tim u vezi, pitanje konstrukcije identiteta u sociologijskoj teoriji³² prvotno se vežu uz Georga Herberta Meada čija se stajališta vežu uz bihevizizam i pragmatizam.³³ Georg Herbert Mead je najvažniji teoretičar, gotovo utemeljitelj simboličkog interakcionizma. Polazeći od radikalne bihevizističke pretpostavke da socijalna psihologija započinje s proučavanjem opažljivih aktivnosti, dakle sa socijalnom akcijom i interakcijom. on proširuje bihevizizam u dva smjera – u područje svijesti i u područje društva.³⁴ Autor promatra svijest kao društveni proces, odnosno kao razgovor sa samim sobom uz uporabu određenih simbola. naglašavajući samosvijest i samoregulaciju društvenih aktera.³⁵ Dakle, mogli bismo reći da je riječ o identitetu koji nastaje kroz razmišljanje pojedinca o tome što ih veže uz društveni svijet i kroz njihovo simboličko predstavljanje samih sebe.

Analizi identiteta kao jednog od ključnih pitanja suvremenog svijeta pridružio se i Manuel Castells koji identitet definira, ukoliko se on odnosi na društvene aktere, kao proces stvaranja smisla na temelju kulturnog atributa ili srodnog niza kulturnih atributa kojima je dana prednost u odnosu prema drugim izvorima smisla, te navodi tri izvora gradnje tog identiteta:

1. Legitimirajući identitet – uvode ga dominantne društvene institucije radi proširenja i racionalizacije svoje dominacije nad društvenim akterima;
2. Identitet otpora – kojeg stvaraju subjekti u podređenom položajima i koji se temelje na načelima suprotnim od onih koja zastupaju institucije;
3. Projektni identitet – koji označava stvaranje novih identiteta na temelju različitih kulturnih čimbenika, te koji utječu na promjene u samoj društvenoj strukturi.³⁶

Prema Castellsu, za kolektivnog aktera može postojati mnoštvo identiteta, međutim to mnoštvo postaje izvor proturječja u samopredstavljanju, kao i u društvenom djelovanju

³¹ Cifrić, I. (2004: 221-255).

³² Podrijetlo sociologijskog koncepta identiteta možemo tražiti i u filozofijskom pravcu pragmatizma iz 18. stoljeća. Welz, F. (2000: 1-16), nav. prem.: Cifrić, I. i Nikodem, K. (2006: 175).

³³ Za Meada se jastvo javlja kroz socijalnu interakciju u kojoj ljudi preuzimajući ulogu drugoga internaliziraju stvarne i zamišljene druge, pa tako nastaje koncepcija osobe koja se temelji na pojmovima „ja“ i „mene“, gdje „ja“ u stalnoj interakciji s „mene“ (kako me drugi vide), a „mene“ predstavlja stavove društvene grupe, gdje se kroz interakciju preuzimanja uloga drugih internaliziraju grupne vrijednosti kao vlastite. Usp. Mead, G. H. (1934).

³⁴ Prvi tip predstavlja tradicionalni psihologijski, redukcionistički ili „radikalni“ bihevizizam, a drugi je socijalni bihevizizam. Ritzer, G. (1997: 184-185).

³⁵ U socijalnopsihološkoj perspektivi možemo navesti teoriju identiteta Erika Eriksona koji kao osnovnu karakteristiku identiteta ističe „subjektivni osjećaj ojačane istovjetnosti i kontinuiteta“, za razliku od Meadove teorijske postavke koje se odnose na specifične interakcije unutar malih grupa i na situacijsku analizu identiteta. Erikson, E. H. (1968: 19).

³⁶ Castells, M. (2002: 12-18).

budući da se identitet mora razlikovati od onoga što sociolozi tradicionalno nazivaju ulogama i raspodjelom uloga. Stoga autor naglašava kako identiteti organiziraju smisao dok uloge organiziraju funkcije identiteta. Među teoretičarima sociologije postoji niz različitih tumačenja pojma identiteta, a onda i različitih interpretacija o njegovoj ulozi u društvu. Tako se, primjerice, Erik Erikson, vodeći teoretičar identiteta, služi pojmom identiteta u različitim značenjima. To za njega ponekad znači osjećaj istovjetnosti ili jedinstva osobnosti, a ponekad znači vjerodostojnost. Za neke autore identitet pojedinca je trodimenzionalan, odnosno ima svoje tri neodvojive sastavnice:

1. Osobni identitet – označava ljude kao jedinstvene pojedince, središta samosvijesti, koji imaju različite fizičke karakteristike i snažan osjećaj sebe, odnosno subjektivnost.
2. Društveni identitet – označava pripadnost različitim etničkim, vjerskim, kulturnim, profesionalnim, nacionalnim i drugim skupinama, te su s drugim ljudima povezani na različite formalne i neformalne načine
3. „Ljudski identitet“ – kao najopćenitiji oblik ljudske samoidentifikacije.³⁷

Kada je riječ o osobnom identitetu, njega oblikuju različiti namjerni i nenamjerni utjecaji. To su: obitelj, klasa, kultura u najširem smislu i društvo koje ga formira na određene načine. Za osobni identitet su osobna iskustva svakako nezaobilazni faktor koji ostavlja duboke tragove njegovom formiranju. U kontekstu suvremenih društava valja naglasiti kako je identitet izrazito fragmentiran. Danas se suvremene kritike identiteta u javnim raspravama najčešće odnose na proces trgovanja identitetima u političke svrhe. Mogli bismo reći da novije politike identiteta, koje su sveprisutne u europskoj politici, odražavaju promjene u društvenoj strukturi. U toj promjeni je pitanje identiteta odraz erozije tradicionalnih statusnih položaja i slabljenja društvene klase kao dominantne unutar društvene strukture. To je koncept kojim se sociolozi koriste u različitim, ali povezanim kontekstima.³⁸ Identiteti uključuju i proces pregovaranja³⁹ između osobe i vanjskih čimbenika, pa se tako primjerice, muslimanu (muslimanki), identitet potvrđuje stalnim pregovaranjem između vlastitog osjećaja da je musliman (muslimanka) i određenja drugih ljudi što to zapravo znači. Identitet u odnosu na društvene aktere podrazumijeva proces stvaranja smisla temeljem kulturnog atributa ili

³⁷ Parekh, B. (2008: 13-29).

³⁸ Usp. *Riječnik sociologije* (2008).

³⁹ Teoriji pregovaranja veliki doprinos dao je George H. Mead. Usp: Mead G. H. (1934).

srodnog niza kulturnih atributa kojima je dana prednost u odnosu prema drugim izvorima smisla.⁴⁰

Na tragu Weberovih „idealnih tipova“, Shmuel Eisenstadt i Bernhard Giesen postavljaju opći model za analizu kolektivnog identiteta. Unutar tog, općeg modela, analiziraju tipologiju simboličkih kôdova kolektivnog identiteta.⁴¹ U tom kontekstu, osnovni kôd konstrukcije kolektivnog identiteta je razlika „mi“ - „drugi“.⁴² Svojestvo tog identiteta jest da on može ispuniti svoju funkciju samo ako društveni procesi koji ga konstituiraju ostanu na latentnoj razini. U svom modelu naglašavaju kako kolektivni identitet nije prirodno generiran, već društveno konstruiran, odnosno proizveden društvenom konstrukcijom granica, čijem procesu prethodi simboličko kodiranje razlika. Osnovni kôdovi konstrukcije kolektivnog identiteta su *primordijalni*, *građanski* i *sveti (kulturni)*.⁴³ Kada je riječ o primordijalnom idealnom tipu kolektivnog identiteta on se temelji na rodu, generaciji, srodstvu, etnicitetu i rasi, što ujedno sačinjava njegovu granicu između onog „izvan“ i „unutar“.⁴⁴ Drugi temeljni kôd kolektivnog identiteta sačinjava *građanski* koji se zasniva na prisnosti koja podrazumijeva implicitna pravila, tradiciju i socijalne rutine, te se kao takav temelji na implicitnim pravilima života u zajednici. Treći temeljni kôd kolektivnog identiteta je koncepcija svetoga, a temelji se na ograničenom i privilegiranom pristupu svetom.⁴⁵

Identitet se u sociologiji često referira i na pojam strukture moći. Identitet, koji je često i višestoljetni, predstavlja skup zapamćenih događaja koji su sabrani u našu osobnost, i upravo takav identitet koji se odnosi na pitanje moći koje je vladalo nekim prostorom kroz neko vrijeme daje osnovni okvir nacionalnom identitetu. Dobar prikaz moći nacionalnog identiteta vidimo na primjeru Domovinskog rata kada su mladići iz Slavonije išli braniti Dubrovnik, iako mnogi nisu nikada vidjeli taj grad, ali su se osjećali kao da brane nešto svoje, ili pak kada

⁴⁰ Castells, M. (2002: 16).

⁴¹ Eisenstadt, Sh. N. i Giesen, B. (1995: 72-102).

⁴² U analizi stupnjeva društvenog identiteta Harriet Bradley predlaže tri stupnja: pasivni, aktivni i politizirani. Pasivni identiteti su potencijalni identiteti koji proizlaze iz skpa odnosa u koje su pojedinci uključeni (klasa, spol, etnicitet...) Pojedinci ih obično nisu svjesni i ne određuju se kroz njih, osim kada određene društvene okolnosti "probude" svijest o takvom načinu identifikacije. Tada dolazi do aktivnih identiteta koji čine temelj djelovanja. No oni su nestalni, kratkotrajni. Ukoliko postanu trajni, odnosno ukoliko se pojedinci stalno dređuju kroz identiteta, onda je riječ o politiziranim identitetima. Bradley, H. (1996: 25), nav. u: Cifrić, I. i Nikodem, K. (2006: 178).

⁴³ Eisenstadt, Sh. N. i Giesen, B. (1995: 72-102), nav. u: Cifrić, I. i Nikodem, K. (2006: 177).

⁴⁴ Primordijalni tipovi simboličkog kodiranja oslanjaju se na „naturaliziranje“ konstitutivnih granica jer su srodstvo, rod i etnicitet smješteni izvan mogućnosti komunikacije, definicije i konstrukcije, pa će i svaki pokušaj propitivanja tako postavljenih granica propasti, jer su te granice „po definiciji“ postavljene iznad društvenog određivanja i promjene. Isto.

⁴⁵ Eisenstadt, Sh. N., Giesen, B. (1995: 73-83).

3.3 Identitet kao samorefleksivni pojam moderniteta

Tri su temeljna pitanja koja karakteriziraju identitet kao bitnu oznaku moderniteta: Tko sam ja u *svijetu*? Tko sam ja u *društvu*? Tko sam ja spram *sebe*?⁴⁹ Navedena pitanja svakako imaju smisla jedino ako pojedinac ima mogućnost izbora i ako o njemu ovisi što će izabrati. Oblikovanje osobnog identiteta u modernom svijetu više ne slijedi jasno izrađeni društveni model, već pitanje osobnog identiteta, po prvi puta u povijesti, postaje dominantno pitanje samog pojedinca, a ne šire društvene zajednice.⁵⁰ Najvažniji razlog novoprobudjenog interesa za probleme identiteta unutar suvremenih socioloških teorija su procesi karakteristični za "refleksivnu" modernizaciju, u čijem se procesu identitet konceptualizira kao samorefleksivni individualni projekt u kontekstu višestrukih šansi koje društvo nudi za njegovu realizaciju.⁵¹ U tradicionalnim društvima u kojima je uglavnom dominirala zajednica koja je imala čvrstu strukturu društvene svijesti o oblicima ponašanja i koja je oblikovana u vremenu u kojemu nije bilo izražene socijalne mobilnosti nije bilo ni potrebe za postavljanjem pitanja – Tko sam ja u *svijetu*?, Tko sam ja u *društvu*? i Tko sam ja spram *sebe*? Zajednicu su karakterizirali odnosi koji su bili određeni kroz povezanost religijskog svjetonazora i svakidašnjeg života. Sama ideja „jedinstvenosti svake osobe“ bila je strana pred-modernoj kulturi u kojoj su elementi identiteta, kao što su spol ili društveni status bili relativno stabilni.

Sociolozi moderne danas gledaju na proces nastanka identiteta na jedan novi, i posve drugačiji način. Tako primjerice, Zygmunt Bauman⁵² smatra kako identitet nastaje u procesu prepravljavanja stvarnosti prema standardima ideje u kojoj je pitanje identiteta moglo ući u „svijet života“⁵³ jedino kao nedovršeni zadatak. U tom kontekstu moderna nacionalna država stvorila je uvjete u kojima pitanje identiteta postaje obveza svim građanima unutar njezinog teritorijalnog suvereniteta.⁵⁴ Budući da su u predmodernim društvima identiteti bili određivani u skladu sa strogim, postojećim društvenim strukturama, modernističko fragmentiranje tih

⁴⁹ Rogić, I. (2003: 20).

⁵⁰ Usp. Luckmann, T. (2006).

⁵¹ U današnjem društvenom kontekstu, institucije modernosti oblikuju nove mehanizme osobnog identiteta, gdje Giddens upozorava da identitet zrcali promjene nastale globalnim načinima društvenog povezivanja. Usp. Giddens, A. (1991).

⁵² Usp. Bauman, Z. (2004).

⁵³ Konceptiju „Svijet života“ ovdje tumačimo iz perspektive Alfreda Schutza prema kojemu taj koncept obuhvaća kulturni, svakodnevni i neupitni okvir društvenog života i njegov učinak na misli i djelovanje aktera. Svijet života u tom kontekstu obuhvaća ukupnost tipizacija na kojima je osnovano cjelokupno iskustvo, znanje i ponašanje. Ritzer, G. (1997: 220-229).

⁵⁴ Bauman ističe kako za razliku od „mini-društva uzajamne bliskosti“, lokalnih mjesta u kojima su ljudi predmodernog i predmobilnog vremena proživjeli svoje živote, „nacija“ je jedan imaginarni entitet koji je mogao ući u „svijet života“ jedino posredstvom „lukavosti“ koncepta. Bauman, Z. (2004: 7-23).

struktura označilo je određivanje identiteta na stalno promjenjivim temeljima. Neki autori navode da je suvremena kriza identiteta povezana s četiri problema jastva koja karakteriziraju razdoblje kasnog moderniteta:⁵⁵

1. Problematiziranje samospoznaje (spoznaje jastva). U pred-modernim društvima jastvo je uglavnom bilo transparentno i nezanimljivo, no početkom 20. stoljeća jastvo se promatra kao „unutrašnji kontinent“ koji se teško može istražiti bez stručne pomoći (psihoanaliza);
2. Isticanje ljudskog potencijala. Procesi moderne sekularizacije kao prioritet postavljaju postizanje samoostvarenja u ovom svijetu, a ne zadovoljstvo s ovim svijetom i čekanje „onog svijeta“;
3. Rastvaranje hijerarhijske društvene strukture, razvoj individualizma i socijalne mobilnosti, te stvaranje potencijala za brze društvene promjene otvorili su mogućnost konstrukcije novih identiteta;
4. Nova fleksibilnost u određivanju jastva, odnosno u samoodređivanju.

Moderni društveni procesi potaknuti globalizacijom potkopavaju osjećaj pripadnosti naciji, nadalje, nestaju velike društvene klasne formacije, i sve više dobivaju na važnosti identiteti koji se temelje na mnogostrukosti životnih stilova. Suvremeno društvo dokida tradicionalne veze, gdje pojedinac gubi vezu sa svojom „prirodnom bazom“ obitelji, ali i užom okolinom zbog sve veće prostorne mobilnosti, i kao jedinka sam izabire što želi biti, jer su mu tradicionalne „zadatosti“ nestale iz sjećanja. Prema Giddensu⁵⁶ jedno od glavnih svojstava modernosti je ono što se naziva „refleksivnim projektom sebstva“, odnosno, refleksija i kontinuirani rad pojedinca na vlastitome identitetu.

Dio socioloških radova usredotočuje se na identitet kao osjećaj pripadnosti, gdje identitet ima imaginacijsko obilježje, i gdje zajednica kojoj pojedinac pripada je „zamišljena zajednica“, te temeljem te imaginacije on implicitno ne pripada drugim zajednicama. U današnjem društvenom kontekstu modernosti oblikuju se novi mehanizmi identiteta, gdje nas neki vodeći teoretičari moderne upozoravaju kako je identitet proizvod refleksivnog i kreativnog bavljenja socijalnih aktera sobom i svijetom.⁵⁷ U tom kontekstu se povezuju „mikro“ i „makro“ razine, u kojoj prva predstavlja osjećaj osobnosti, a druga aspekte institucija, država i globalizacijskih procesa. Od osamdesetih godina dvadesetog stoljeća

⁵⁵ Bendle, M. F. (2002), nav. u: Cifrić, I. i Nikodem, K (2006: 179).

⁵⁶ Usp. Giddens, A. (1982).

⁵⁷ Giddens, A. (1991), nav. u: Tomić-Koludrović, I. i Knežević, S. (2004: 113).

unutar sociologije se uspostavlja konsenzus o uporabi analitičkog povezivanja mikro i makro aspekata društva što se u teorijskom smislu da primijeniti na pojam identiteta u kasnoj modernosti, ili kako Giddens naziva to razdoblje. „refleksivne modernizacije“.⁵⁸ Upravo posljednjih desetljeća u sociološkim raspravama dominiraju teze o tome da je primarni zadatak socioloških teorija prevladavati mikro-makro dualizme, te u tome povezivanju identitet postaje koncepcija koja to omogućuje. Naime, u ranijim društvenim epohama tradicija je pružala jasno definirane uloge i bila temelj društvenog uređenja, a s procesom globalizacije jača proces individualizacije i pluralizacije identiteta.⁵⁹

Procesi moderne dovode u pitanje tradicionalno jedinstvo identiteta, budući da su atributi svojstveni tradicionalnim društvima bili fiksni, dok danas oni postaju dio refleksivnog projekta u kojem je identitet proizvod kreativnog bavljenja socijalnih aktera sobom i svijetom, tj. njegovim, više ili manje, ograničenim resursima. Različita pitanja koja se odnose na fragmentiranje identiteta posljednjih desetljeća razlog su zbog kojeg se problem identiteta i modernosti našao u središtu interesa suvremenih socioloških pristupa, posebice onih koji se oslanjaju na tradiciju simboličkog interakcionizma i objašnjenja identiteta što su ih u toj tradiciji ponudili George Herbert Mead, Erving Goffman, te Herbert Blumer.⁶⁰ Meadova teza kako identitet nije fiksna, već promjenjiva i fluidna, što je na tragu i Beckove teze, presudno je utjecala na simboličko-interakcionističke analize. Prema Meadu identitet se mijenja s promjenama interakcija i izloženosti novim kulturama.⁶¹ U ovoj raspravi svakako treba spomenuti kako u okviru kolektivnog identiteta važno mjesto zauzima i društvenopsihološki identitet. On svakako zauzima važno mjesto u sociologiji, ali i psihologiji ovoga stoljeća, od Meada do Parsonsa i Eriksona, jer je kategorija koja objašnjava izgradnju, krizu i razvoj identiteta u kontinuitetu jedinstva. Ja u interakciji s poviješću.⁶² Kod Meada „Self“ se gradi u

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ U ovom se kontekstu individualizacijom podrazumijeva povijesni proces koji dovodi u pitanje tradicionalnu konstrukciju pojedine osobe, odnosno ono što Beck naziva "normalnom biografijom". Beckova teza je da su ljudi sve više prisiljeni sami stvarati, odnosno inscenirati vlastitu biografiju, bez pomoći neupitnih vrijednosti i pravila, a uvučeni u mreže institucionalne kontrole koje su dio moderne (socijalna država, tržište rada, obrazovni sustav...). Na taj se način "normalna biografija" pretvara zapravo u amaterski skrojenu biografiju. Beck, U. (1986), nav. u: Tomić-Koludrović, I. i Knežević, S. (2004: 111).

⁶⁰ Usp. Mead, G. H. (1934); Goffman, E. (1959); Blumer, H. (1969).

⁶¹ Mead naglašava važnost društvene interakcije s drugima u nastajanju identiteta. U tom procesu je za preuzimanje uloga i izgradnju identiteta ključna prva faza. U toj fazi djeca postaju društvena bića preuzimajući uloge koje dolaze iz okoline od tzv. "značajnih drugih" (gdje je ključna uloga roditelja), zatim preuzimajući uloge koje dolaze iz okoline od tzv. "značajnog drugog" od tzv. "generalizirajućeg drugog". Tijekom tog procesa nastaje tzv. "Self" koji se po Meadu sastoji od "I" (ja) i "Me" (mene). "I" je aktivni, a "Me" je refleksivni dio. Upravo ovaj refleksivni dio označava socijalizacijom usvojene društvene norme, vrijednosti i načine ponašanja. Usp. Mead, G. H. (1934), nav. u: Tomić-Koludrović, I. i Knežević, S. (2004: 112).

⁶² Isto

interakciji pojmova „I“ i „Me“, gdje ovaj potonji predstavlja očekivanja društvene grupe, dok kod Parsonsa identitet je brzi slijed interaktivnih procesa koji se osamostaljuje od svojih korijena, gdje po važnosti dolazi prije triju osnovnih funkcija društvenog sistema (*adaptation, goal attainment, integration*). Kod Eriksona, također, nailazimo kako u teorijskim radovima,⁶³ tako i u biografskim rekonstrukcijama snažan naglasak na interakciji povijesti i individualnog identiteta. Ovakve je koncepcije dalje razvijao Herbert Blumer, koji je tvrdio da osoba djeluje prema sebi, odnosno upravlja svojim akcijama na osnovi pretpostavki o samoj sebi kao o predmetu, stoga ona pomaže drugim ljudima da započnu djelovati.⁶⁴ U tom kontekstu Goffman ističe kako se "igra identiteta" odvija tijekom života, te da uloge nisu fiksirane.⁶⁵

Ključna je uloga interakcije i interpretacije, budući da sam razvoj osobe kreće od procesa individualne interpretacije uloga drugih i reakcija drugih na tu interpretaciju.⁶⁶ Razvidno je kako je kod spomenutih teoretičara pojam identiteta važan element za razumijevanje postindustrijski moderniziranih društava. Teoretičari koji su osobito pripomogli razumijevanju takvih društava su svakako Giddens, Beck i Bauman, gdje posebice valja naglasiti Giddensovu teoriju djelovanja aktera koja se odvija unutar strukture, koju međutim, ne treba shvatiti kao prisilu. Ona, iako pruža okvir za individualna djelovanja, istodobno nastaje kao njihova posljedica. Giddens je, oslanjajući se na Becka, postavke teorije strukturacije doveo u kontekst "refleksivne modernizacije", čime se težište stavlja na povezivanje mikro i makro razine djelovanja.

Iako perspektive prethodne rasprave imaju stanoviti stupanj diferenciranosti zaključno, ipak, možemo ustvrditi kako je u navedenim objašnjenjima identitet pojmovno esencijalistički, ali ipak shvaćen kao osnovica za analizu različitih socioloških teorija u kojima ovaj pojam ima potencijala da postigne paradigmatični status.

⁶³ Erikson, E. (1959), nav. u: Cerutti, F. (2006: 30-33).

⁶⁴ Usp. Blumer, H. (1969).

⁶⁵ Jedna od značajnijih Goffmanovih knjiga je *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity* u kojoj se Goffman zainteresirao za procjep koji postoji između onoga što bi osoba trebala biti, što autor naziva *virtualnim socijalnim identitetom*, i onoga što osoba zapravo jest, odnosno *aktualnog socijalnog identiteta*. Svatko tko osjeća takav oblik procjepa je stigmatiziran. U tom kontekstu autor proučava dramaturšku interakciju između stigmatiziranih i normalnih ljudi. Usp. E. Goffman. (1963); Ritzer, G. (1997).

⁶⁶ Sva spomenuta objašnjenja stvaranja identiteta kao dinamičkog procesa u interakciji mikro i makro društvene razine pridonijela su da identitet postane jedan od ključnih pojmova na koje se referiraju sociološke teorije od sredine osamdesetih godina dvadesetog stoljeća. Povezujući „mikro“ aspekte osobnosti i „makro“ aspekte institucija, države i globalizacije, identitet postaje koncept koji omogućuje povezivanje. Tomić-Koludrović, I. i Knežević, S. (2004: 110).

4. TEORIJE NACIONALNOG IDENTIETA

4.1 Nacija i nacionalizam u teorijama klasičnog modernizma

Europom je potkraj osamnaestog stoljeća zavladao ideja suverene države i njezine političke zajednice, koja je postala osnovom moderne nacije-države, gdje se pojam "nacija" odnosio prvenstveno na institucije politike zajednice koje su podržavale monarhiju. Kada se protivljenje monarhu i državi počelo temeljiti na povijesnim i prirodnim pravima, stvoren je prvi preduvjet nacionalizmu. Skupine koje su do tada bile isključene iz političkog života mogle su u njega biti uvučene pozivanjem na kulturni i nacionalni identitet kao temelj teritorijalne političke zajednice. Upravo se u toj povijesnoj fazi javlja nacionalizam. Nacionalizam je zajedno s idejom nacije uvijek išao u susret težnjama donjih slojeva društva s ciljem pravednije zajednice, posegujući u dublje slojeve pučke svijesti, u čemu je njegov povijesni uspjeh bio nedvojbena. Sociologija, kao i društvena znanost općenito, se rodila s idejom o društvu koje nadilazi nacionalne okvire, pa tako i klasici sociologije u 19. stoljeću nisu smatrali da nacionalizam može promijeniti sudbinu društva, iako se veliki dio 19. stoljeća odvijao u sukobima na nacionalnoj osnovi.

Međutim, vrlo uskoro su granice društva prepoznate kao nacionalne, jednako kao što su se i antikolonijalni pokreti razvijali i odvijali isključivo pod geslom nacionalizma. Klasici sociologije nisu vjerovali kako novi oblik preklapanja države i naroda u smislu nacionalnosti može bitno utjecati na razvoj društva, te su imali viziju kako će se u doglednoj budućnosti pojedinačna društva združiti u jedinstveno svjetsko društvo. Upravo je iz tih razloga i nacionalno pitanje izgledalo nevažno, te su se njime klasici sociologije bavili paušalno, isključivo komentirajući aktualna politička događanja u Europi.

Danas se, pak, s obzirom na globalizacijske procese, postavlja pitanje o stanju društva u okviru suvremenih teorija koje se bave fenomenom nacije i nacionalizma, te u kojoj mjeri ti procesi utječu na promjene u društvu u kontekstu nacionalnog identiteta? U tom smislu važno je, prije svega, pojasniti određene terminološke poteškoće vezane uz pojam „društva“, budući da je upravo novi savez kapitalizma i nacionalizma imao za posljedicu, po ovaj središnji sociološki pojam. Sociološki gledano društvo uvijek ima dvije dimenzije. Ono predstavlja skup horizontalnih i vertikalnih veza koje reproduciraju ili unapređuju postojeći poredak nejednakosti i moći, te je to istovremeno i skup veza i djelovanja koje taj poredak mogu

promijeniti i dokinuti.⁶⁷ Ipak, danas se politička stvarnost, napose kada je riječ o modernoj naciji-državi i njezinu mjestu u okvirima nadnacionalne organizacije Europske unije, ne može u potpunosti poistovjetiti sa stajalištima društvene znanosti. Kada u toj stvarnosti razmatramo društveni okvir, zapažamo kako je društvo u okviru nacije-države drugačije od onoga prije, misleći pritom na društvo u vizijama klasika sociologije, te se u tom se smislu učinak nacionalizma ne može osporavati. Čak, štoviše, danas ga se mora dublje i temeljitije propitivati, kako bi se stvorio okvir za razumijevanje novijih teorija o naciji i nacionalizmu. Teoretski gledajući nacija je priznata kao ograničeni oblik kolektivnog identiteta, dok moderna država-nacija ima pravno širi okvir pripadnosti. Bitno obilježje svih suvremenih teorija nacija i nacionalizma možemo sagledati kao niz suprotnih pokušaja njihova objašnjenja, gdje jedni priznaju, a drugi osporavaju naciju kao bitan oblik društva i političkog organiziranja.

Suvremeno propitivanje oblika nacionalnih fenomena u političkoj i znanstvenoj praksi kreću se u dva smjera, gdje je prvi okrenuti političkoj i znanstvenoj analizi političke prakse nadnacionalnih organizacija, kao što je to primjerice Europska unija, unutar kojih se grade nadnacionalni identiteti, i drugi je smjer okrenut pitanjima jačanja novih nacionalnih pokreta, nadnacionalni identiteti, koji traže stvaranje svoje vlastite države. Nadovezujući se kao što je to primjerice palestinski, koji traže stvaranje svoje vlastite države. Nadovezujući se na ova usmjerenja, nadnacionalni sustav uvijek određuje strukturu društva, a nacionalizam i dalje definira njegov kolektivni identitet. Iako takvo funkcionalno objašnjenje nije dostatno za dalje definira njegov kolektivni identitet. Iako takvo funkcionalno objašnjenje nije dostatno za objašnjenje zbog čega je i danas, govoreći u kontekstu eurointegracijskih procesa, nacionalni identitet za većinu ljudi važniji od drugih kolektivnih identiteta. Globalizacijski procesi, koji su i nametnuli izgradnju novih nadnacionalnih sustava, stvorili su novu potrebu, kao posljedicu širenja ekonomskog i tehnološkog razvoja, a to je jačanje i širenje prostora za razvoj demokracije. Unutar tog procesa pojavljuje se i pitanje nacionalnog identiteta čije se propitivanje mora sagledavati kroz svojevrsan paralelizam političkih procesa i znanstvenih teorija na ovom području.

U tom smislu kada je riječ o klasifikaciji teorijskih razmatranja nacije i nacionalizama, trebalo bi prvo odgovoriti na pitanje kako klasificirati brojne i vrlo često difuzne teorijske koncepte nacije i nacionalizma, budući da se upravo oko ova dva pojma vežu svi oni povijesni i društveni procesi iz kojih se propituje i definira nacionalni identitet. U okviru teorija nacija i

⁶⁷ Treba svakako naglasiti kako izmjena dviju dimenzija nije pravilna ni zajamčena. Naime, suvremeni sustav moći projektira društvo kao konačnu stvarnost tako što ga rastače u dvije sfere: globalni protok stvari i nacionalno određenu zajednicu ljudi. Katunarić, V. (2003: 53).

nacionalizma dominiraju tri glavna pitanja⁶⁸ i prijepori na koje se teoretičari stalno vraćaju, a koji čine osnovu za određenje pristupa teorija nacije i nacionalizma.

Prvo pitanje se odnosi na ulogu nacije u čovjekovu životu. Pitanje je to, prvenstveno filozofske naravi, gdje se traži odgovor na pitanje – treba li naciju smatrati samosvrhom, odnosno trebaju li se nacija i nacionalni identitet dovoditi u vezu s apsolutnim vrijednostima, ili su pak, oni sredstva drugih ciljeva i vrijednosti, nešto kao sredstvo relativne vrijednosti koja se veže uz moderno doba? Drugo je pitanje antropološke i političke naravi, a odnosi se na društvenu definiciju nacije. Ovo pitanje traži odgovor treba li naciju sagledavati kao etnokulturnu zajednicu, zajednicu (stvarnog ili izmišljenog) podrijetla čiji su pripadnici od rođenja vezani zajedničkom poviješću, jezikom i rodbinskim vezama, ili pak kao političku i društvenu zajednicu utemeljenu na zajedničkom teritoriju, građanskim pravima, zajedničkim zakonima, u kojoj pojedinci mogu sami birati žele li joj pripadati? Treće je pitanje povijesno i sociološko, a odnosi se na mjesto nacije u povijesti čovječanstva. Je li nacija zajednica koja postoji od pamtivijeka i koja se razvija u dugoj povijesti zajedničkih veza i kulture, ili su pak, nacije novije društvene tvorevine, odnosno, kulturni artefakti, tipični proizvodi određenog povijesnog stadija koji ovise o okolnostima modernoga doba, pa i njihova opstojnost ovisi o opstanku stadija uz kojeg su vezane? Ova tri pitanja su ujedno i najveći prijepori u raspravama o nacijama i nacionalizmima, te među analitičarima i teoretičarima postoji dovoljno suglasnosti s kojom se može predložiti opća klasifikacijska shema koja upućuje na osnovne značajke rasprave o naciji i nacionalizmu u okviru nastanka klasičnog modernizma, što u znanstvenim okvirima podrazumijeva i stvaranje određenih pristupa i teorija.

Jedna od verzija nacionalističke ideologije, tzv. organska verzija smatra se najstarijom paradigmom nacije i nacionalizma, nasuprot koje čvrsto stoji modernizam. Organska verzija je znakovita po tomu što je uvela pojmove biologije i „primordijalne“ nacionalne veze.⁶⁹ Stoga upravo i osnovu za prvu od primordijalističkih kritika pruža sociobiologija koja smatra da bi etničke skupine i nacije trebalo smatrati oblicima proširenih srodničkih skupina, te da se nacije i etničke skupine moraju, u konačnici, izvoditi iz individualnih genetskih razlika od primordijalista, modernisti objašnjavaju naciju kao

nacionalizma dominiraju tri glavna pitanja⁶⁸ i prijepori na koje se teoretičari stalno vraćaju, a koji čine osnovu za određenje pristupa teorija nacije i nacionalizma.

Prvo pitanje se odnosi na ulogu nacije u čovjekovu životu. Pitanje je to, prvenstveno filozofske naravi, gdje se traži odgovor na pitanje – treba li naciju smatrati samosvrhom, odnosno trebaju li se nacija i nacionalni identitet dovoditi u vezu s apsolutnim vrijednostima, ili su pak, oni sredstva drugih ciljeva i vrijednosti, nešto kao sredstvo relativne vrijednosti koja se veže uz moderno doba? Drugo je pitanje antropološke i političke naravi, a odnosi se na društvenu definiciju nacije. Ovo pitanje traži odgovor treba li naciju sagledavati kao etnokulturnu zajednicu, zajednicu (stvarnog ili izmišljenog) podrijetla čiji su pripadnici od rođenja vezani zajedničkom poviješću, jezikom i rodbinskim vezama, ili pak kao političku i društvenu zajednicu utemeljenu na zajedničkom teritoriju, građanskim pravima, zajedničkim zakonima, u kojoj pojedinci mogu sami birati žele li joj pripadati? Treće je pitanje povijesno i sociološko, a odnosi se na mjesto nacije u povijesti čovječanstva. Je li nacija zajednica koja postoji od pamtvijeka i koja se razvija u dugoj povijesti zajedničkih veza i kulture, ili su pak, nacije novije društvene tvorevine, odnosno, kulturni artefakti, tipični proizvodi određenog povijesnog stadija koji ovise o okolnostima modernoga doba, pa i njihova opstojnost ovisi o opstanku stadija uz kojeg su vezane? Ova tri pitanja su ujedno i najveći prijepori u raspravama o nacijama i nacionalizmima, te među analitičarima i teoretičarima postoji dovoljno suglasnosti s kojom se može predložiti opća klasifikacijska shema koja upućuje na osnovne značajke rasprave o naciji i nacionalizmu u okviru nastanka klasičnog modernizma, što u znanstvenim okvirima podrazumijeva i stvaranje određenih pristupa i teorija.

Jedna od verzija nacionalističke ideologije, tzv. organska verzija smatra se najstarijom paradigmom nacije i nacionalizma, nasuprot koje čvrsto stoji modernizam. Organska verzija je znakovita po tomu što je uvela pojmove biologije i „primordijalne“ nacionalne veze.⁶⁹ Stoga upravo i osnovu za prvu od primordijalističkih kritika pruža sociobiologija koja smatra da bi etničke skupine i nacije trebalo smatrati oblicima proširenih srodničkih skupina, te da se nacije i etničke skupine moraju, u konačnici, izvoditi iz individualnih genetskih reprodukcijских poriva. Za razliku od primordijalista, modernisti objašnjavaju naciju kao proizvod političke demokratizacije, masovnog obrazovanja, i jednim većim dijelom utjecaju medija. Paradigma klasičnog modernizma može se smatrati polarnom suprotnošću perenijalističkim pretpostavkama i zamislima, koje smatraju kako je nacija više ili manje

trajna pojava koja se uvijek iznova pojavljuje u svim razdobljima i na svim kontinentima. Općenito govoreći, izraz perenijalizam se odnosi na povijesnu starost onog tipa društvene i političke organizacije koji je poznat kao nacija i koji postoji od pamtivijeka ili vječno, te se prema tom stajalištu etničnosti i nacionalnost gotovo ne razlikuju.⁷⁰ Za perenijaliste je nacija zajednica zajedničkog podrijetla koja zahtjev za političkim priznanjem utemeljuje na toj osnovi. Ona je ujedno trajna i iskonska, sa višestoljetnom poviješću, ukorijenjena u prostor i vrijeme stvarajući tako povijesnu domovinu. Stoga za perenijaliste pripadati naciji znači posjedovati određena svojstva autentične kulture koja počiva na načelima zajedničkog podrijetla. Modernizam je na ove pretpostavke prigovorio smatrajući da prikaz perenijalističke uloge nacije u povijesti treba demistificirati. Za moderniste nacija predstavlja teritorijalnu političku zajednicu, zajednicu pred zakonom jednakih građana, i ona je proizvod posve modernih uvjeta, dakle nepoznata u predmodernim razdobljima, čiji je pripadnici svjesno i namjerno "grade".⁷¹ Načela zajedničkog podrijetla modernisti ne priznaju budući da prema njima u naciji treba tražiti načela nacionalne solidarnosti koju oni nalaze u društvenoj komunikaciji ili građanskom statusu. Mnogi teoretičari su unutar ovih razlika perenijalista i modernista unijeli i neke promjene, kombinirajući elemente iz obiju paradigmi.⁷²

Rast broja istraživanja fenomena nacije i nacionalizma bilježimo tijekom 50-ih i 60-ih godina prošloga stoljeća kada se pojavljuje mnoštvo studija u kojima se znanstvenici bave ovim fenomenima, posebno tijekom 80-ih godina u okviru teorija o vrstama ideologija i društvenih pokreta što se posebno odnosilo na razne oblike marksizma i komunizma. Ove teorije uglavnom operiraju pojmovima "klasa", "rasa", "rod", gdje za pojmove "nacija" i "nacionalizam" postoji mnogo manje zanimanja. Kako ne postoji jedna općeprihvaćena teorija o naciji i nacionalizmu, već nekoliko teorija s različitim polazištima koje su našle primjenu u empirijskim istraživanjima, možemo reći da postoje teorije, koje su uglavnom nastale u 1980-ima, im godinama, među kojima je samo nekolicina autora postala klasici u svojim teorijskim pravcima i preživjelo val novih teorija. Ovdje ćemo nabrojati samo neke najznačajnije. To su

⁷⁰ Perenijalan, lat. *perennis*, koji traje godinu ili više godina; izraz nije jako uobičajen, ali je prikladan zbog svoje funkcije komparabilnosti, osobito u paru s paradigmom primordijalnosti. Perenijalist prihvaća da je svoj koncept nacije moderan, no u nacijama vidi ili osuvremenjene verzije

Clifford Geertz, kada je riječ o teorijskom primordijalizmu,⁷³ i Frederik Barth, kada je riječ o teorijskom modernizmu. Clifford Geertz je još 1963. u svom članku „Stara društva i nove države: potraga za modernošću u Aziji i Africi“ upotrijebio izraz *primordijalna vezanost* posudivši ga od američkog sociologa funkcionalističke orijentacije Edwarda Shilsa koji je time označio društvene veze koje se prvenstveno zasnivaju na srodstvu.⁷⁴ Edward Shils je zapravo prvi progovorio o raznim vrstama društvenih veza, pa je tako razlikovao građanske veze moderne države i primordijalne veze obitelji, vjerskih i etničkih skupina. U njegovoj teoretskoj osnovi otkrivamo Durkheimovu tezu da se jezgra starijeg srodstva, moralnih i vjerskih veza, koju prepoznajemo kao „mehanička solidarnost“, zadržala i u modernim industrijskim društvima s njihovom više individualističkom, ali ipak komplementarnom podjelom rada, odnosno „organskom solidarnošću“. Shils je dokazivao da su primordijalne veze srodstva i religije ostale vrlo žive i u modernim svjetovnim društvima, o čemu svjedoče njihovi simboli i javne svečanosti.⁷⁵ Međutim, autor je ipak ustvrdio da zbog modernizacije primordijalne veze slabe u odnosu na „građansku vezanost“ koja se temelji na poštivanju građanskih obveza i pravnih normi.

Upravo u toj razlikovnoj strukturi uočavamo sličnosti s Durkheimovim razlikovanjem „mehaničke“ i „organske solidarnosti“, kao i sličnosti u razlikovanju na „pretpolitičke“ i „političke veze“ u političkoj znanosti, ali naravno najviše sličnosti uočavamo u podjeli na „etnički“ i „građanski nacionalizam“.⁷⁶ Geertz opisuje šest vrsta primordijalnih veza koje

⁷³ Budući da postoji mnogo različitih pristupa unutar teorija nacionalizma, pa tako i različitih autora koji u svom pokušaju stvaranja teoretskih pravaca nisu uspjeli ostaviti dublji utjecaj na teorije nacionalizma kao primordijalizma, korisno je spomenuti i neke autore koji su na određeni način, ipak, dali svoj doprinos u okviru teorija primordijalizma. To su: Pierre L. van den Berghe, Michael Banton, Michael Hechter, Walker Connor, Van den Berghe svoje stajalište o etničkom identitetu objašnjava argumentima sociobiologije discipline koja se 1970-ih razvijala. Za razliku od njega, ostali autori se nisu služili jezikom sociobiologije već su svoja objašnjenja tražili u teorijama racionalnog izbora, što je slučaj kod Michaela Bantona čije se objašnjenje više kreće u okviru Weberova idealtipskog opisa racionalnog djelovanja. Michael Hechter nije posve odustao od premisa teorije racionalnog izbora, ali ih je razblažio. Naime, on kao ključni čimbenik u stvaranju nacije navodi javni školski sustav, pa tako i njegovo institucionalističko objašnjenje potpuno ulazi u sferu modernističkih objašnjenja nacionalizma. Usp. Hechter, M. (2000); Berghe, van den, P. (1988); Banton, M. (1983), Connor, W. (1993.), nav. u: Katunarić, V. (2003).

⁷⁴ Prema njegovu mišljenju, privrženost članu rodbine „... ne znači samo vezivanje...za osobu, nego za posjednika nekih posebno značajnih kvaliteta odnosa, koji se mogu samo opisati kao primordijalne.“ Usp. Shills, E. (1957), nav. u: Katunarić, V. (2003: 151).

⁷⁵ Smith, A. D. (2003: 151).

⁷⁶ Prema mišljenju C. Geertza u postkolonijalnim državama primordijalna vezanost je mnogo jača od građanske vezanosti, gdje ova potonja proistječe ili bi trebala proisteci iz uspostave novih političkih i pravnih ustanova po uzoru na moderna zapadna društva nakon Drugog svjetskog rata. On koristi termin „parapolitičko“ kako bi opisao oblike izražavanja političkih interesa na osnovi primordijalne vezanosti. Usp. Geertz, C. (1973), nav. u: Katunarić, V. (2003: 151).

iznutra cijepaju postkolonijalna društva i države: pretpostavljeno krvno srodstvo ili kvazisrodstvo, rasa, jezik, pokrajina, religija i običaj, s tim što se negdje pojavljuju pojedinačno, a negdje u kombinaciji, pa s tim u svezi zaključuje: „...svođenje primordijalnih osjećaja na građanski poredak vrlo je otežano zbog činjenice što politička modernizacija u početku ne stižava takve osjećaje nego pojačava.... Kolonijalna vlast, kao i aristokratska vlast predmoderne Europe prema čijoj je slici kolonijalna vlast oblikovana, bila je rezervirana i neresponsivna; ona je stajala izvan društva kojima je upravljala i na njih je djelovala arbitrarno, neredovito i nesistematično....“.⁷⁷ Geertz je poput Shillsa pošao u svojoj teoriji od evolucionističkog modernizma Talcotta Parsonsa prema kojem zapadne nacije, prije svega misleći na SAD, pokazuju da u moderniziranim političkim uvjetima stare društvene lojalnosti gube važnost, pa su i mnogi kritičari Geertzu prigovorili da je primordijalne veze „naturalizirao“ i prikazao ih kao trajne i nepromjenjive.

Za razliku od Geertza, Frederik Barth u svom eseju o „etničkim granicama“ koji je objavljen 1969. analizira etničke skupine u Trećem svijetu uz rijetke primjere etničkih skupina u ruralnim područjima Zapada, te unatoč takvom odabiru u njegovu eseju nema primjesa kolonijalnog pristupa tipičnog za zapadnu antropologiju i društvenu znanost u 19. stoljeću, kojeg također nalazimo i u dijelu primordijalističke škole.⁷⁸ Frederik Barth nezapadne etničke skupine ne smatra kulturno inferiornima u odnosu na zapadne nacije, već ih svrstava u različiti povijesni kontekst. Mišljenja je kako se na makrodruštvenoj razini etničke skupine mogu povezivati na različite načine, dok na mikrodruštvenoj razini vladaju drugačija pravila i njih obilježava privrženost starim etničkim podjelama.⁷⁹ Stoga zaključuje kako jedino u statičnim i zatvorenim tradicionalnim društvima ustrajavaju stari identiteti, odnosno granice među grupama. Prema Barthu etnička grupa mijenja sadržaje svojih kulturnih obilježja ili povijesnog kolektivnog pamćenja čime se ne brišu granice između nje i ostalih grupa, nego se ove obnavljaju i učvršćuju. Svi aspekti etničkog identiteta, što se prvenstveno odnosi na svijest o prošlosti, su podređeni u odnosu na ostale aspekte odnosa s drugima. Upravo trenutačni odnosi s drugima određuju što će se iz prošlosti grupe izvući kao značajna. Prema Barthu, problem društvene integracije proizvod je novih okolnosti koji se

⁷⁷ Katunarić, V. (2003: 152).

⁷⁸ Isto: 197.

⁷⁹ Barth F. smatra kako je etnički identitet imperativan „utoliko što se ne može svjesno ignorirati ni na određeno vrijeme otkloniti kako bi se povelu računa o drugim definicijama situacije...Drugim riječima...etnički identitet dominira većinom ostalih statusa i definira konstelacije dopuštenih statusa, odnosno društvene likove koje pojedinac tog identiteta može na sebe preuzeti.“. Katunarić, V. (2003: 197).

odnose na političku instrumentalizaciju etničke pripadnosti, a nikako tobožnje tradicionalne nesposobnosti etničkih grupa da se međusobno povezuju i surađuju.⁸⁰

Padom Berlinskoga zida i raspadom Sovjetskoga Saveza dolazi do promjena u znanstvenom propitivanju fenomena nacije i nacionalizma, gdje se otkriva nova psihološka i sociološka snaga nacije i nacionalnih država. Optimistično mišljenje koje je krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća prevladavalo glede realističnog shvaćanja nacije i nacionalizma, je potkraj osamdesetih i u devedesetim godinama prošloga stoljeća preraslo u odbijanje postojećeg modela shvaćanja nacije i nacionalizma pod utjecajem masovnih nacionalizama koji su se diljem Europe pojavili u svom etničkom nezadovoljstvu i fragmentaciji, te potaknuli raspadanje višenacionalnih država i carstava na njegove etno-nacionalne dijelove. Kao posljedica tog procesa stvaraju se nove ideje, metode i pristupi, unutar kojih se javlja vjera u građansku naciju s homogenim nacionalnim identitetom, te se tako stvaraju novi "oslonci" koji otvaraju put novoj paradigmi klasičnog modernizma⁸¹ u kojoj dominira nova koncepcija nacije i nacionalizma kao sastavnih dijelova modernoga svijeta, te u kojoj se odbacuju pretpostavke i ograničenja starijih predodžaba o organskoj naciji.⁸² Iako se ova paradigma ne smatra najsuptilnijom inačicom modernističke paradigme nacije i nacionalizma, nakon nje su se pojavili razni drugi razrađeniji modeli i teorije koji su, ipak, svi polazili od osnovnih postavki klasičnog modernizma. Kritike koje su se pojavljivale u osamdesetim godinama odnosile su se, s jedne strane, na model izgradnje nacije kao izmišljene, zamišljene i hibridne kategorije, a s druge strane, kao moderne inačice mnogo starijih društvenih zajednica.

⁸⁰ U tom kontekstu Barthovu je teoriju na zanimljiv način u Hrvatskoj primijenila Dunja Rihtman-Auguštin, kombinirajući je s koncepcijom Antonija Gramscija o klasnoj hegemoniji u kulturi. Ona je kao primjer za analizu uzela populističku ideju braće Radić u Hrvatskoj koja, kao i Gramscijeva koncepcija, ocrtava postojanje dviju kultura – „pučke“ i „gospodske“. Prema njenjoj interpretaciji, nacionalizam je metoda kojom elita ideološki zavodi puk i ujedno zaoštrava granice i inducira sukobe s drugim grupama. Takve, pak, granice i sukobi u prošlosti jedva da su postojali. Nova situacija stvorena je upravo zbog toga što iz nje koristi izvlači elita: puk nema nikakve koristi od ishoda u kojima očigledno samo stradava. Stoga zaključuje kako takvo zapažanje jasno osvjetljava problem nacionalizma, osobito novog nacionalizma u zemljama u razvoju i postkomunističkim zemljama. Usp. Rihtman-Auguštin, D. (1998), nav. u: Katunarić, V. (2003: 152).

⁸¹ Paradigma klasičnog modernizma predstavlja koncepciju prema kojoj su nacije i nacionalizam sastavni dio prirode moderenoga svijeta i revolucije modernosti, te koja je kanonizirana 60-ih godina prošloga stoljeća, ponajprije u modelu "izgradnje nacije". Nakon širokog pokreta dekolonizacije u Africi i Aziji, taj je model široko prihvaćen u društvenim znanostima i jako je utjecao na donositelje političkih odluka na Zapadu. Smith, A. D. (2003: 2-3).

⁸² Jedan od autora postmodernističke škole, Rogers Brubaker, koji je naciju definirao kao „pojam prakse“, a ne kako kaže, „pojam analize“, tj. čvrsto definirane pojave, skreće pozornost na sva ona zbivanja u društvenoj teoriji koja su dovela u pitanje uobičajeno realističko razumijevanje nacije: uključuje sve društvene i kulturne procese i oblike djelovanja, nastanak konstruktivističkih teorijskih stajališta i,

Noviji procvat komparativnih istraživanja, te razvoj povijesnih analiza pojedinih slučajeva nacionalizma, dovode u pitanje ranije organicističke pretpostavke o naciji, te proširuju osnovnu paradigmu modernizma u odnosu na njezinu klasičnu formulaciju u modelu izgradnje nacije iz šezdesetih godina prošloga stoljeća. Zajedničko obilježje tih pristupa i teorija koja su prisutna kod većine znanstvenika i teoretičara možemo svesti na nekoliko osnovnih pretpostavki:

- Ideologija i pokret nacionalizma su jedna od dominantnih snaga u modernome svijetu, te zbog različitih oblika koje je nacionalizam poprimio nije ga moguće predvidjeti gdje i kada će buknuti;
- Prijeporna je priroda pojma nacije, kao i teškoće vezane uz njezino točno određenje i jasnu definiciju, ali i osjećaj da su etablirane povijesne nacije velikog utjecaja i snage;
- Uvjerenje da nacija i nacionalizam imaju svoju povijesnu specifičnost, te da su one pojave svojstvene određenom razdoblju povijesti, modernoj epohi, i da će nacije nestati tek kada ta epoha završi;
- Naglasak na tome da su svi kolektivni identiteti, uključujući i kulturne, društveno stvoreni, te su tako i razumijevanje nacije kao kulturne tvorevine osmislile razne elite kako bi zadovoljile određene potrebe ili posebne interese;
- Usvajanje socioloških objašnjenja koja nacije i nacionalizam izvode iz društvenih uvjeta i političkih procesa modernog doba s pratećom metodologijom sociološkog modernizma koji podatke uzimaju uglavnom iz novije prošlosti i suvremenog svijeta.⁸³

Ove pretpostavke upućuju na činjenicu kako je razvoj klasičnog modernizma složeno i podijeljeno područje, gdje neka jedinstvena teorija nacije i nacionalizma nije moguća. Naravno, niti svi teoretičari klasičnog modernizma ne polaze od svih tih postavki, ali je ipak zamjetna dostatna podudarnost vladajuće paradigme kako bi mogli jasno razlučiti i njene kritičare. Glavni oblici klasične paradigme o nastajanju nacije i nacionalizma, iz kojih izvodimo teorije nacionalnog identiteta su:

- Sociokulturna verzija Ernesta Gellnera, koja nacije i nacionalizam vezuje s potrebnom stvaranja "visoke kulture" radi modernizacije i industrijskog razvoja;

⁸³ Smith, A. D. (2003: 4).

DJAVIA

- Teorije Erica Hobsbawma i Benedicta Andersona, uz koje se vežu formulacije nacije kao "izmišljene tradicije" odnosno "zamišljene zajednice", te kao takve postaju glavno izvorište postmodernističkih kritičara i strujanja u kojima se ideja nacionalnog identiteta drži inherentno prijepornom i razlaže na svoje sastavne narative.⁸⁴
- Teorije Anthonya D. Smitha, Johna Hutchinsona, Johna Armstronga koji ističu kulturnu i etnosimboličku prirodu etničnosti i nacionalizma. Neovisno o tome je li ova grupa teoretičara na tragu etnopovijesnog ili strukturalističkog pristupa stvaranja nacija, oni su jedinstveni u kritiziranju modernista koji ne uviđaju kako se moderne nacije, ipak, vraćanju na etnosimboličke spona, te se i njihovo razumijevanje mora sagledavati kroz dugo trajanje i prirodu etničkih mitova, sjećanja, simbola i tradicije.

Upravo su ove teorije ključne za razumijevanje nacionalnog identiteta u okviru novijih postmodernističkih teorija koje uključuju analize fragmentacije i sve hibridnije prirode nacionalnog identiteta u procesima "nacionalizma" i globalizacije.

4.2 Utjecaji drugih tradicija na formiranje klasične modernističke paradigme nacionalizma

Struje koje su bitno utjecale na intelektualne temelje klasične modernističke paradigme nacionalizma nalazimo u marksizmu, psihologiji gomile, weberovskoj i durkheimovskoj struji,⁸⁵ gdje se svaka od tih tradicija tek rubno bavila analizom nacije i nacionalizama, ali je ipak, svaka od njih doprinijela, neke većim, a neke manjim dijelom, razvoju teorija nacija i nacionalizama. Kada je o marksističkoj tradiciji riječ, ona se usredotočuje na objašnjenje uloge ekonomskih i klasnih čimbenika u razvoju čovječanstva, pa tako i nacije. Marksisti su određene nacionalističke pokrete procjenjivali temeljem prosudbe o njegovoj "progresivnosti" ili "regresivnosti" u odnosu na revolucionarnu situaciju. Iz ove pozicije su Marx i Engels povoljno ocijenili poljski i irski nacionalizam, zbog vjerojatnosti da će oslabiti carski feudalni apsolutizam odnosno britanski kapitalizam i ubrzati ulazak u slijedeću fazu povijesnog razvoja. Upravo je ova teorija, koja je nastala u vrijeme razvoja nacija zapadnih i južnih

Slavena izazivali su samo njihov prijezir ili neodobravanje, jer su smatrali da buržoaziju ili proletarijat odvrću od njihove povijesne zadaće u razvoju Europe.⁸⁶

Marksisti nisu pokušavali izložiti neku teoriju ili model nacija i nacionalizama budući da je njihov znanstveni temelj bio tijesno povezan s određenim svjetonazorom i političkom strategijom koji su sve pojave nastojali svesti na njihovu ekonomsku osnovu iz koje su izvodili kulturni i politički identitet. Pokreti iz klasnih odnosa bili su temelj marksistička shvaćanja nacije kao forme, a klasni oblici i njegove ideologije, sadržaj i ciljevi kojima teži slijedeći stadij povijesti. Stoga, oblik ekonomskog redukcionizma i ideološkog formalizma je naslijeđe rane marksističke tradicije, u kojem ne izostaje i njezin povijesni naglasak na europocentrizam. Za Marxa, Engelsa i Lenjina nacije i nacionalizam su bili bitan dio razvoja moderne kapitalističke ere, gdje se zanimanje za koncept globalizacije usko veže s marksističkim bavljenjem razvoja kasnog kapitalizma, te sve više povezuje s ulogom nacionalnih država i nacionalizama u razvijenom industrijskom društvu.

Utjecaj tradicije psihologije gomile i radova iz socijalne psihologije u Freudovoj kasnoj fazi bio je dublji budući da su njihovi radovi, ipak, proželi razmišljanje novijih teoretičara nacionalizma. U novijim teorijama koje su isticale ulogu drugih u nastanku nacionalnih identiteta možemo razabrati utjecaj kasnoga Freuda, G. H. Meada i Georgea Simmela.⁸⁷ Utjecaj ranije psihologije gomile u nekim funkcionalističkim analizama nacionalizma je također prisutan kroz analizu nacionalizma koji mobilizira mase kao "političku religiju".

Treći važan utjecaj je Weberov opus koji se dotiče i pitanje etničkog identiteta i nacionalizma. Weber pod snažnim utjecajem njemačkog nacionalizma nije uspio napisati studiju o nastanku nacionalne države, međutim, njegovi tekstovi sadrže niz tema koje su se našle u središtu klasičnog modernizma, te utjecali i na njegov daljnji razvoj. Weber naglašava važnost političkih sjećanja, ulogu intelektualaca u očuvanju kulturnih vrijednosti nacije, kao i ulogu nacionalnih država u nastanku modernog Zapada. Weberovski analitički put je ostavio najdublji trag u ulozi političkog djelovanja u stvaranju etničkih skupina, i u razvoju modernih europskih nacija. U pitanjima etničkog identiteta i nacionalizma Weber etničke skupine smatra vrstom, odnosno statusnom skupinom, utemeljenoj na vjeri u zajedničko podrijetlo. Weber je smatrao da se rasna pripadnost razlikuje od nacionalne po tome što je rasna stvarno zasnovana na zajedničkom podrijetlu, dok nacionalnu grupu čini subjektivno vjerovanje u

zajedničko podrijetlo.⁸⁸ Njegova politička usmjerenost je sveprisutna i u takvim tumačenjima, gdje on posebno pridaje važnost političkom djelovanju i političkom sjećanju.⁸⁹ Weberova poznata definicija nacije: "nacija je zajednica osjećaja koja se primjereno očituje u vlastitoj državi; nacija je stoga zajednica koja normalno teži tvorbi vlastite države"⁹⁰ očituje težnju k državnosti što naciju razlikuje od drugih zajednica. Elementi Weberovih radova koji su najviše utjecali na kasnije različite verzije političkog modernizma nalazimo u ulozi moći, osobito državne moći, gdje Weber državu definira kao racionalni tip udruženja i jedan od glavnih čimbenika racionalizacije u povijesti. Temeljem tog utjecaja mnogi su teoretičari prihvatili općenitu sliku zapadnog racionalizma u čijoj se pozadini krije weberovski pristup modernoj politici, što se u kasnijim fazama proširilo na globalnu razinu otkrivajući mnoge implikacije za kasniji razvoj međunarodnih odnosa.

Četvrti, i posljednji utjecaj na klasičnu modernističku paradigmu, jest utjecaj Durkheima koji je tijekom Prvog svjetskog rata malo pisao o nacijama i nacionalizmu, te u njegovim glavnim djelima to i nikada nije bila samostalna tema. Ipak, aspekt Durkheimovih teorija koji se pokazao najutjecajnijim u klasičnom modernizmu bila je analiza prijelaza s "mehaničke" na "organsku" solidarnost. Durkheim ističe kako u etničkim ili plemenskim društvima ljude povezuju mehanički razlozi i impulzivne sile, poput krvnog srodstva, privrženost istom tlu, štovanje predaka, zajedničke navike,⁹¹ što nije slučaj u modernom društvu jer ta snaga zajedno s tradicijom slabi. Ključni elementi koji su nagrizzali tradiciju i vezu s precima bili su porast broja stanovništva, povećana društvena mobilnost, urbanizacija, kao i svi slični procesi koji su pratili industrijsko društvo. Durkheim je u tom smislu govorio kako modernim društvima treba neko novo načelo kohezije i reintegracija koju je vidio u mobilizacijskoj snazi nacionalizma i ideji nacije. Nadalje, naglašavanje zajednice u Durkheimovu opusu, kao moralne tvorbe, u stanovitom je smislu također važno naslijeđe koje je klasičnim modernistima dalo okvir za umetanje nacija i nacionalizama u razvojnu logiku strukturne diferencijacije koju nalazimo prvenstveno na Zapadu.⁹² Za Durkheima je religija srž moralne zajednice, i kao takva neovisno o promjeni u njezinoj simbolici, religija uvijek

⁸⁸ Usp. Weber, M. (1922).

⁸⁹ U skladu s takvim tumačenjem on navodi: "...Sva povijest pokazuje kako političko djelovanje lako može potaknuti vjerovanje u krvne veze, osim ako ga ne priječe velike razlike antropološkog tipa.". Weber M. (1968: 396), nav. u: Smith, A. D. (2003: 14).

⁹⁰ Upravo su se mnogi teoretičari nacionalnih država u isticanju političkih idmenzija nacionalizma i ulozi moderne zapadne države oslanjali na ovu Weberovu definiciju nacije. Usp. Weber M. (1948).

⁹¹ Durkheim, E. (1964: 278).

⁹² Predodžba zajednice kao moralne zajednice izložena je u analizi religije i rituala u njegovoj posljednjoj važnoj knjizi *Elementarni oblici religijskog života*. Usp. Durkheim E. (1915).

zajedničko podrijetlo.⁸⁸ Njegova politička usmjerenost je sveprisutna i u takvim tumačenjima, gdje on posebno pridaje važnost političkom djelovanju i političkom sjećanju.⁸⁹ Weberova poznata definicija nacije: "nacija je zajednica osjećaja koja se primjereno očituje u vlastitoj državi; nacija je stoga zajednica koja normalno teži tvorbi vlastite države"⁹⁰ očituje težnju k državnosti što naciju razlikuje od drugih zajednica. Elementi Weberovih radova koji su najviše utjecali na kasnije različite verzije političkog modernizma nalazimo u ulozi moći, osobito državne moći, gdje Weber državu definira kao racionalni tip udruženja i jedan od glavnih čimbenika racionalizacije u povijesti. Temeljem tog utjecaja mnogi su teoretičari prihvatili općenitu sliku zapadnog racionalizma u čijoj se pozadini krije weberovski pristup modernoj politici, što se u kasnijim fazama proširilo na globalnu razinu otkrivajući mnoge implikacije za kasniji razvoj međunarodnih odnosa.

Četvrti, i posljednji utjecaj na klasičnu modernističku paradigmu, jest utjecaj Durkheima koji je tijekom Prvog svjetskog rata malo pisao o nacijama i nacionalizmu, te u njegovim glavnim djelima to i nikada nije bila samostalna tema. Ipak, aspekt Durkheimovih teorija koji se pokazao najutjecajnijim u klasičnom modernizmu bila je analiza prijelaza s "mehaničke" na "organsku" solidarnost. Durkheim ističe kako u etničkim ili plemenskim društvima ljude povezuju mehanički razlozi i impulzivne sile, poput krvnog srodstva, privrženost istom tlu, štovanje predaka, zajedničke navike,⁹¹ što nije slučaj u modernom društvu jer ta snaga zajedno s tradicijom slabi. Ključni elementi koji su nagrizali tradiciju i vezu s precima bili su porast broja stanovništva, povećana društvena mobilnost, urbanizacija, kao i svi slični procesi koji su pratili industrijsko društvo. Durkheim je u tom smislu govorio kako modernim društvima treba neko novo načelo kohezije i reintegracija koju je vidio u mobilizacijskoj snazi nacionalizma i ideji nacije. Nadalje, naglašavanje zajednice u Durkheimovu opusu, kao moralne tvorbe, u stanovitom je smislu također važno naslijeđe koje je klasičnim modernistima dalo okvir za umetanje nacija i nacionalizama u razvojnu logiku strukturne diferencijacije koju nalazimo prvenstveno na Zapadu.⁹² Za Durkheima je religija srž moralne zajednice, i kao takva neovisno o promjeni u njezinoj simbolici, religija uvijek

⁸⁸ Usp. Weber, M. (1922).

⁸⁹ U skladu s takvim tumačenjem on navodi: "...Sva povijest pokazuje kako političko djelovanje lako može potaknuti vjerovanje u krvne veze, osim ako ga ne priječe velike razlike antropološkog tipa." Weber M. (1968: 396), nav. u: Smith, A. D. (2003: 14).

⁹⁰ Upravo su se mnogi teoretičari nacionalnih država u isticanju političkih idmenzija nacionalizma i ulozi moderne zapadne države oslanjali na ovu Weberovu definiciju nacije. Usp. Weber M. (1948).

⁹¹ Durkheim, E. (1964: 278).

⁹² Predodžba zajednice kao moralne zajednice izložena je u analizi religije i rituala u njegovoj posljednjoj važnoj knjizi *Elementarni oblici religijskog života*. Usp. Durkheim E. (1915).

ima nešto vječno. zbog čega sva društva osjećaju potrebu da se uvijek iznova potvrđuju u okviru kolektivnih obreda.⁹³ Mogli bismo ustvrditi kako su ove četiri glavne struje utjecale na intelektualne temelje klasične modernističke paradigme nacionalizma, te je svaka od njih svojim prinosom doprinijela u pristupu razumijevanja nacije i nacionalizma.

Zaključno možemo ustvrditi kako se danas relativno rijetko pokušava izgraditi opća teorija nacije i nacionalizma budući da je riječ o iznimno teškoj zadaći zbog različitih teorija fenomena nacije i nacionalizma koji pod utjecajem globalizacijskih procesa učestalo podliježu promjenama. Modernistička paradigma i njezin model izgradnje nacije dobiva svoj temelj u 60-im godinama prošloga stoljeća, u doba kada je funkcionalizam bio dominantan, i čiji su kritičari isticali ulogu klasa, elita i vođa u procesima modernizacije i izgradnje nacije. Međutim, sa sigurnošću možemo govoriti kako je u konačnici pozornost usmjerena na nacionalizam kao politički fenomen, ideologiju i društveni pokret koji ima za cilj izgradnju i očuvanje kulturnog identiteta i političke autonomije velike zajednice ljudi koja se smatra nacijom.

4.3 Nacija kao kulturno-povijesni konstrukt

Danas postoje mnogi znanstveni prijepori povjesničara oko pojma nacije i nacionalizma, kao i njihova datiranja, no društveni znanstvenici ne dvoje: nacionalizam je moderni pokret i ideologija koja se pojavila u drugoj polovici osamnaestoga stoljeća u Zapadnoj Europi i Americi i koji, nakon vrhunca u dvama svjetskim ratovima, sada počinje slabjeti i uzmicati pred globalnim silama koje prelaze granice nacionalnih država.⁹⁴ Nacionalizam danas poprima nove oblike znanstvenog promatranja u kome više nije dovoljno razmotriti razliku između etnosa i nacije, već utvrditi njegovu, vrlo značajnu, modernu političko-legitimacijsku funkciju.

Kroz povijest su postojali različiti tipovi nacionalizma, a oni su se mijenjali usporedno s povijesnim mijenama društva u kojima su nastajali. U historiografiji nacionalizam i njegovi začeci vežu se uz 18. stoljeće,⁹⁵ a njegovo značenje je kroz povijest mijenjalo svoj, bilo

⁹³ U tom pogledu može poslužiti Durkheimov primjer koji se dogodio tijekom Francuske revolucije kada je javno mnijenje pod utjecajem općeg oduševljenja posve svjetovne stvari pretvorilo u svetosti, a bili su to Domovina, Sloboda, Razum. Ustoličavala se jedna religija koja je imala svoje dogme, simbole, oltare i svetkovine. Durkheim E. (1915: 214).

⁹⁴ Smith, A. D. (2003: 1).

⁹⁵ Ovdje treba napomenuti da postoje prijepori u svezi datiranja nacionalizma kao i njegovim povijesnim vrednovanjem. Tako je primjerice za nacionaliste nacionalizam, kao i nacija, fenomeni koji postoje "otkako je svijeta i vijeka". Međutim, trans-historijsko gledanje na fenomen nacije je prisutno i kod nekih povjesničara koji potječu iz redova medievalista, pa tako naciju i nacionalizam promatraju kao fenomene

pozitivan, bilo negativan, utjecaj unutar društvenog konteksta. Pojam nacionalizma je prvi put u svome spisu 1774. upotrijebio Johann Gottfried Herder (1744-1803), dok se u svakodnevnom govoru počinje primjenjivati tek od sredine 19. stoljeća.⁹⁶ Nacionalizam je u suvremenom znanstvenom diskursu vrlo često negativan fenomen koji je u svojim začetima u 18. i 19. stoljeću predstavljao prijetnju demokraciji starim feudalnim snagama.⁹⁷

Prijeperi koji se javljaju u definiranju nacionalizma je njegovo suprotstavljanje patriotizmu i domoljublju.⁹⁸ Nesporazumi koji se javljaju vezani uz pojam nacije i nacionalizma ne proizlaze samo iz različitog određivanja tih pojmova i njegova datiranja, nego se zanemaruje i razlika etnosa i nacije. Povijesno propitivanje nacije i nacionalizma kao izvora legitimacije modernoga demokratskoga političkog poretka podrazumijeva u prvom redu propitivanje njegove povijesne i društvene konceptualnosti. Važno je istaknuti kako su i prije pojave nacionalizma, koji je prije svega moderan fenomen, postojali različiti oblici veza unutar zajednice koji su se temeljili na osjećaju trajne povezanosti veće skupine ljudi.

U tom kontekstu stariji tipovi kolektivnih veza imaju odrednice zajednice sa snažnim osjećajem solidarnosti i pripadnosti, što u osnovi nema nikakve poveznice s nacijom i nacionalizmom. Njemački povjesničar i sociolog Eugen Lemberg⁹⁹ nacionalizam je definirao kao sustav vrijednosti i slika koje nekoj većoj društvenoj grupi omogućuje formiranje svijesti o zajedničkoj pripadnosti, sa zajedničkim sustavnom vrijednosti, što tu grupu odvađa od njena okruženja. Jezik, podrijetlo i kultura su osnove na kojima počiva oblikovanje nacije i stvaranje samostalne nacionalne države pod okriljem određene ideologije. Međutim, u znanstvenom propitivanju nacije i nacionalizma osnovno pitanje jest kada se formira nacija i na koji način? Znanstveni prijeperi oko odgovora su mnogobrojni, ali mnogi suvremeni teoretičari se slažu kako nacija, ipak, ne postoji oduvijek,¹⁰⁰ pa tako nema predmodernih veza unutar zajednice koji su se temeljili na osjećaju trajne povezanosti veće skupine ljudi.

koji se pojavljuju još u srednjem vijeku, a za neke čak i u starome vijeku. Cipek, T. i Vrandečić J. (2007: 17).

⁹⁶ Usp. Boyd C. Shafer (1972). nav. u: Cipek, T. i Vrandečić J. (2007: 17).

⁹⁷ Ovdje valja napomenuti da su nacionalizam osuđivala uglavnom "stare feudalne snage", pristaše *ancien regimea* dok su demokrati i liberali u 18. i 19. stoljeću smatrali nacionalizam temeljem demokracije. Cipek, T. i Vrandečić J. (2007: 25).

⁹⁸ U novijim teorijama autori koji razlikuju patriotizam i nacionalizam kao podvrste rodoljublja misle pod patriotizmom na umjereniju vrstu. No, neki, poput Stephena Nathansona, govore o "umjerenom patriotizmu" kao najumjerenijoj podvrsti ionako umjerene vrste. Nathanson prikazuje umjereni patriotizam kroz posebnu ljubav prema vlastitoj zemlji, željom da domovina napreduje, ali ne i isključiva briga za nju, podrška ostvarivanju nacionalnih ciljeva pod uvjetom da su moralno dopustivi. Međutim, kritike takvog patriotizma se odnose na njegovu političku stabilnost. Usp. Nathanson, S. (1993). nav. u: Primorac (2004: 170).

⁹⁹ Usp. Lemberg, E. (1964).

¹⁰⁰ Opširnije o suvremenim teorijama nacije i nacionalizma vidjeti u: Smith, A. D. (2003); Anderson, B. (1990); Gellner, E. (1998); Hobsbawm, E. (1993).

formiranje, a to je vrijeme moderne.¹⁰¹ Kod većine istraživača nacije i nacionalizma uvriježeno je mišljenje da je nacionalizam društveni fenomen prisutan najranije od 18. stoljeća, ali prijepori oko starosti nacija i nacionalnog osjećaja i dalje su predmet istraživanja mnogih povjesničarima.¹⁰² Nacija kao takva predstavlja kulturno-povijesni konstrukt¹⁰³ koji u sebi sadrži subjektivne elemente, odnosno osjećaj zajedničkog Mi i objektivni element koji pretpostavlja zajedničku prošlost koja se potvrđuje u sadašnjosti. To potvrđivanje se prvenstveno odnosi na suglasnosti o zajedničkoj prošlosti. Neprekidno obnavljanje nacionalnog pamćenja, nasljeđe sjećanja, predstavlja duhovno načelo jedne nacije, i potrebno je to pamćenje neprestano obnavljati budući da ta duhovna dimenzija nacije nema trajnu, vječitu supstanciju poput jezika, kulture, religije, već njena supstantivna građa ovisi o različitim oblicima kolektivnih komunikacija. Značaj komunikacije za formiranje nacije istaknuo je politolog Karl W. Deutsch koji, poput prvoga ideologa nacionalizma Johanna G. Herdera, naglašava funkciju jezika u formiranju nacije.¹⁰⁴

Najradikalniju tezu klasičnog modernizma izložio je Ernest Gellner u knjizi *Thought and Change* (1964), u kojoj je iznio novu teoriju nacionalizma¹⁰⁵ kao posljedicu procesa neujednačene globalne modernizacije, čiji je razvoj povezo s novom ulogom jezične kulture u modernom svijetu. Tradicionalne odnose uništila je rastuća migracija selo-grad, te novi dezorijentirani proletarijat seljaštva, čiji je način života sa sela nestao, otkinut iz svojih korijena, dezorijentiran u gradskim sredinama, i koji više nije imao bazu na kojoj bi mogao ponovno graditi zajednice. Tako su jezik i kultura bili jedini elementi na kojima je mogao ostvariti novu vrstu zajedništva, kao nadomjestak seoskoj i plemenskoj strukturi odnosa utemeljenih na ulogama. Stoga, se svaki morao prvo opismeniti kako bi postao uzoran građanin, te je masovno, javno i standardizirano školovanje koje nadzire i plaća država bilo

¹⁰¹ Važno je istaknuti da postoje i teorije o "starim nacijama" koje su postojale prije Francuske revolucije a definiraju naciju kao zajednicu koja nije unaprijed zadana, nego je stvaranje nacionalne svijesti bio spor i spontan proces čiji je zastupnik Hugh Seton-Watson. Nacija je prema njegovu sudu formirana kad znatan broj ljudi smatra da tvori naciju. Seton-Watson, H. (1980: 6-7).

¹⁰² Ovdje posebno treba spomenuti medievaliste koji suprotno modernističkim tumačenjima Hobsbawma, Gellnera i Andersona – naciju nalaze već u kasnom srednjem vijeku i to najprije u Engleskoj. Usp. Hastings, A. (1997).

¹⁰³ Naciju kao kulturno-povijesnu tvorbu u pedesetim i šezdesetim godinama 20. stoljeća definirali su Carlton Hayes (1882.-1964.) i Hanas Kohn (1891.-1971.) gdje Kohn razlikuje zapadnoeuropske i srednjoeuropske tipove nacija i nacionalizama što povezuje uz postojanje ili izostanak razvijenog građanstva. Usp. Carlton J. H. Hayes (1960); Kohn, H. (1962), nav. u: Cipek, T. i Vrandečić, J. (2007: 20).

¹⁰⁴ Ovdje treba istaknuti kako Karl W. Deutsch, za razliku od Johanna G. Herdera koji smatra da jedan narod živi u svom jeziku, naglašava nacionalno-integracijsku funkciju komunikacije koja nije utemeljena samo na zajedničkom jeziku već i na jednakoj uporabi pojmova što stvara osnovni preduvjet za formiranje nacije. Cipek, T. i Vrandečić, J. (2007: 20).

¹⁰⁵ Ovdje je nacionalizam definiran Gellnerovim političkim načelom koje tvrdi da u nacionalizmu politička i nacionalna jedinica trebaju biti istovjetne. Usp. Gellner, E. (1998).

izravno povezano s razmjerima nacije. Kao posljedica tog procesa, osim uništenja tradicionalne strukture, pojavljuje se i sukob između zaposlenih u gradskim središtima i nezaposlenog proletarijata na rubnim dijelovima tih gradova.

Ovdje, pak započinje proces kulturne i etničke diskriminacije, gdje su pridošlice koje su bili vidljivo drugačiji, imali drugačija uvjerenja, običaje, govorili nerazumljivim jezicima, bili od strane starosjedioca isključeni. U takvim su se okolnostima nadzirali etnički sukobi koji su imali tendenciju pretvaranja u nacionalističke pokrete koji traže odcjepljenje od postojeće političke jedinice u kojoj su obje skupine bile inkorporirane.¹⁰⁶ Gellner je u svojoj prvoj verziji teorije nacionalizma naciju definirao kao veliko, strukturalno, neposredovano i anonimno društvo, te ljudi postaju nacionalisti iz istinske i praktične potrebe, gdje on ističe: "potreba za rastom rada nacionalizam, a ne obratno".¹⁰⁷ Ta prva verzija njegove teorije, s obzirom na niz problema i propusta koje je i Gellner sam uvidio, biva zamijenjena drugom verzijom u čijoj formulaciji nalazimo posve nove elemente. Kako je u prvoj verziji naglašena uloga jezika i jezične kulture kao novoga društvenog vezivnog tkiva, u drugoj verziji Gellner ističe način na koji moderna društva usmjerena rastu zahtijevaju neku vrstu pismene kulture koju može izgraditi i održati jedino "egzosocijalizacija", nova vrsta javnog, standardiziranog obrazovanja kakvo nije poznavalo nijedno predmoderno društvo.¹⁰⁸ Osnovni pojam kojim se Gellner koristi u drugoj verziji definicije nacije je pojam „visoke kulture“ koji je važan za njegovu definiciju nacionalnog identiteta. Pod tim pojmom Gellner podrazumijeva pismenu javnu kulturu koja se implementira u društvo posredstvom standardiziranog obrazovnog sustava pod nadzorom visoko obrazovanih stručnjaka i institucija. Po svojoj definiciji to za Gellnera predstavlja gradsku visoku kulturu, te identifikacija građana s tom kulturom predstavlja nacionalni identitet, a nacija je samo odraz te visoke kulture u društvenoj i političkoj sferi. U ovoj teoriji javni obrazovni sustav dobiva temeljnu zadaću usaditi odanost naciji u njezine građane i održavanje visoke kulture, što na neki način, djeluje kao mobilizirajući faktor nacije. Takvi masovni obrazovni sustavi proizvod su, a ne uzrok, nacionalističkog pokreta koji kada jednom dođe na vlast ima za cilj održavanje sustava nacionalnih vrijednosti.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Gellner, E. (1964: pogl. 7.).

¹⁰⁷ Gellner, E. (1964: 168).

¹⁰⁸ Smith, A. D. (2003: 29).

¹⁰⁹ A. Smith uočava, ako pratimo razvoj tih nacionalizama vidimo da prvi nacionalisti u svakoj populaciji, tj. oni koji su se prvi pojavili s kategorijom nacije, i za buduću naciju se borili, nisu proizvod nacionalnog, masovnog, javnog, obrazovnog sustava, već je vjerojatnije, da su proizvod tradicionalnog seoskog obrazovanja ili nekog drugoga sustava obrazovanja. Smith, A. D. (2003: 40).

Sličnu argumentaciju nalazimo i u teoriji Miroslava Hrocha, koji opisivajući pristaše nacionalista, koje je opisao kao domoljubne agitatore iz faze B nacionalističkog pokreta, uočava kako se njihovo obrazovanje steklo u okviru obitelji, seoske škole, ili u nekim javnim školama imperijalne ili kolonijalne sile. Kritike koje se odnose na Gellnerovu drugu verziju odnose se uglavnom na pitanje odnosa „visokih kultura“ s državom, te odnosa „visokih kultura“, i „niskih“ kultura među malim i slabim narodima, od kojih neki nemaju ni elite. Ipak, povijest nam govori kako najveći žar u djelotvornost masovnog javnog obrazovanja s ciljem oblikovanja novoga nacionalnog građanstva nalazimo u vođama nacionalističkih režima. Sve to upućuje na činjenicu kako se strastvena požrtvornost nacionalističkih pokreta ne može objasniti egzozocijalizacijom, odnosno sustavom masovnog obrazovanja i vezanošću za visoku kulturu.¹¹⁰ Vratimo li se temeljnom procesu u Gellnerovoj teoriji, uočavamo da je privrženost novoj visokoj kulturi nastala iz procesa modernizacije, gdje je samo upitno u kojoj je mjeri moderna masovna javna kultura nacionalne države moderna inačica predmoderne elitne visoke kulture dominantne etnije, a koliko jednostavno uzima „građu“ iz te kulture za svoje posve različite i nove svrhe.¹¹¹

Nadalje, Gellnerova definicija pojma nacije iz druge verzije pokušava redefinirati ulogu kulture, budući da među nacijama postoji različitih i velikih kulturnih razlika, koje se samo ponekad poklapaju s granicama političkih jedinica, a činjenica da se to događa sve češće govori o vrlo osobitim uvjetima koji u modernom dobu povezuju kulturu i politiku.¹¹² Gellner stoga uvida kako je nužno pojam nacije definirati u okviru doba nacionalizma, jer se tek tada uz specifične uvjete toga doba može nacija definirati kao proizvod volje i kulture. Stoga, teorija modernosti koju Gellner zastupa, unatoč svojim izvornim uvidima, ne uspijeva objasniti povijesnu dubinu i prostorni doseg veza koje podupiru moderne nacije, jer se ne oslanja na teoriju etničnosti i njezina odnosa s modernim nacionalizmom. Otkriće etničke prošlosti donosi sa sobom sva ona sjećanja, vrijednosti, simbole i mitove bez kojih ne bi postojao „sadržaj“ nacionalnog identiteta, kao ni snaga nacionalizma. U tom smislu daljnje promišljanje o naciji mora ići u smjeru etnopovijesti, oslanjajući se na neku autentičnu prošlost naroda koja ima snagu kulturnog, ali i političkog legitimiteta.

¹¹⁰ Usp. Hroch M. (1985), nav. u: Smith, A. D. (2003: 40).

¹¹¹ Smith, A. D. (2003: 42).

¹¹² Gellner je svoju osnovnu modernističku teoriju preformulirao u jednom članku iz 1973., a zatim je u cjelovitom obliku iznio u knjizi *Nations and Nationalism*, 1973. Usp. Gellner, E. (1998).

4.4 Nacija, etnos i povijesni kontinuitet u konstruktivističkim teorijama

Pitanje nacionalnog povijesnog kontinuiteta je uglavnom tijesno povezan s pitanjima odnosa nacije, nacionalizma i etniciteta, gdje mnogi teoretičari pridjeve „etnički“ i „nacionalni“ zamjenjuju ili poistovjećuju. Za razumijevanje nacionalizma potreban je, neovisno o kojoj teoretskoj osnovi se radilo, narodni element koji je ključan spoj baštine etničke prošlosti i njezinih kulturnih vrijednosti, prije svega zbog višeznačnosti etničke kulture koja u suvremenim uvjetima biva reducirana zbog političke instrumentalizacije. S obzirom na tu stvarnost, postoje bitne razlike između učinaka socioloških i političkih slika društvene stvarnosti. Sociolozi, naime otkrivaju vertikalne i horizontalne rascijepa u društvu, ukazuju na nepodudarnosti između različitih oblika djelovanja društvenih elita, gdje sociološka slika društva nema neki veći politički učinak, budući da je društvo operacionalizirano mnoštvom pojmova. Međutim, kada je riječ o naciji i nacionalizmu situacija je bitno drugačija, jer društvo tada poprima političke atribute, i ima svojstvo slike društva kao nacije. Nacija postaje platforma za akcije radi promjene društva gdje nacionalni osjećaji postaju važan mobilizirajući faktor.

U daljnjoj raspravi uzimamo kao predmet analize nacije i nacionalizma teorijske doprinose najznačajnijih teoretičara konstruktivističke teorije nacije kao što su Eric Hobsbawm, Ernest Gellner i Benedict Anderson, gdje im se svakako pridružuje i Anthony D. Smith. Oni u svojim teorijskim polazištima drže da osjećaj pripadnosti nekoj naciji ovisi o konkretnim, objektivnim povijesnim pretpostavkama, te da naciji prethodi narod kao etnos. Ovdje svakako treba naglasiti razliku, koja se vrlo često zanemaruje, između etnosa i nacije. Naime, radi se o povijesno-kulturnim i političkim, a ne biološkim fenomenima, stoga se nikakvim „genetskim kodiranjem“ ne može otkriti formula odnosa etnosa i nacije, zbog čega je važno najprije odrediti značenje pojma nacije, kako bi se kasnije mogle utvrditi razlikovna definicija etnosa. Kao osnovu ove rasprave primjenjujemo definiciju nacije teoretičara Anthony D. Smith koji je definira kao „imenovane ljudske populacije na istom teritoriju, sa zajedničkim mitovima i povijesnim sjećanjima, masovnom, javnom kulturom, zajedničkim gospodarstvom i istim zakonskim pravima i obvezama svojih pripadnika“.¹¹³ On dakle definira naciju kao modernu tvorbu, s uravnoteženim subjektivnim i objektivnim elementima, istovremeno ukazujući na etničke korijene nacije. Ovakva definicija nacije mogla bi se pripisati zapadnoeuropskom centrističkom pogledu čija je referentna točka u samoj definiciji

¹¹³ Čipek, T. i Vrandečić, J. (2007: 21).

zapadnoeuropska. Njegova definicija nacije je u skladu s teorijom Ernesta Gellnera, ali samo u epohi industrijalizacije i demokratizacije društva. Time se potiče i zanimljiva rasprava o snazi ili slabosti nacionalizma s obzirom na broj „kultura“, odnosno etničkih skupina koje se nisu „probudile“ i ne nastoje postati nacijama, već se pretvaraju u „odlučne spavače“ kako ih i sam Gellner naziva.¹¹⁴ U tom smislu zanimljiva su stajališta nekih autora koji drže kako sama pretpostavka da neki lokalizirani skup ljudi koji govore sličnim narječjima, poštuju iste običaje i sudjeluju u istom bogoslužju tvori neku etničku zajednicu, i da stoga treba iznjedrati nacionalizam.¹¹⁵ Stoga je glavni zadatak nacionalista otkriti kolektivno jastvo, odnosno otkriti pravo kolektivno „ja“ kako bi se to jastvo moglo očitisiti od primjese „drugoga“, ali i definirati u odnosu na „drugo“, te tako definirati svoj kolektivni identitet. A. Smith, kao i većina društvenih znanstvenika ne spori da je nacionalizam kao društveni fenomen prisutan najranije od 18. stoljeća.

Međutim, prijepori ostaju i dalje aktualni kod povjesničara kod kojih još uvijek postoje razlikovna objašnjenja u pogledu datiranja nacije i nacionalnog osjećaja.¹¹⁶ Kad je o povjesničarima riječ, rasprave koje se vode o naciji i nacionalizmu uglavnom se odnose na drevnost nacija i prirodu nacionalizama, kao i o podrijetlu i prirodi nacija. Početkom dvadesetog stoljeća osnovna se podjela europske historiografije svodila na „objektivniste“, prema kojima naciju nalazimo već u desetom stoljeću i koji su isticali ulogu kulture i jezika u definiciji nacije, i „subjektiviste“ koji naciju i nacionalne osjećaje nalaze u osamnaestom stoljeću i koji ističu ulogu narodne volje i političkog djelovanja u formiranju nacija.¹¹⁷ Nesporazumi su uglavnom uzrokovani manjkavim definicijama i različitom primjenom pojmova, te su uglavnom prisutni kod malobrojnih predstavnika koji zastupaju tezu o drevnosti nacija.¹¹⁸ Dobar primjer za to uočavamo kod Hughja Seton-Watsa,¹¹⁹ koji stvara razliku između „starih kontinuiranih“ nacija i svjesno stvorenih, novih nacija. Ta se razlikovna struktura uglavnom odnosila na nastanak političkog nacionalizma, ideologije i pokreta, gdje su „stare kontinuirane nacije“ postojale prije 1789., mnogo prije no što su

¹¹⁴ Smith, A. D. (2003: 45).

¹¹⁵ Usp. Handelman, D. (1977: 187-200); Eriksen, T., H. (1933), nav. u: Smith, A. D. (2003: 46).

¹¹⁶ Prijepori su osobito prisutni kod medievalista koji suprotno modernističkom shvaćanju – Hobsbawma, Gellnera i Andersona – naciju nalaze u kasnom srednjem vijeku u Engleskoj. Usp. Hastings, A. (1997), navedeno u: Cipek, T. i Vrandečić, J. (2007: 21).

¹¹⁷ Usp. Renan, E. (1882), Tipton, L. (1972), Guibernau, M. (1996), nav. u: Smith, A. D. (2003: 174).

¹¹⁸ Razlog tomu je što nema dovoljno podataka o staroj povijesti, pa nisu mogući ni jednoznačni odgovori, ali je prema A. Smithu izvjesno da ti stari narodi nisu bili nacije budući da su razlike između predmodernih i modernih kolektivnih identiteta suviše velike da bi se mogle podvesti pod jednu koncepciju nacije. Smith, A. D. (1998: 22).

¹¹⁹ Usp. Seton-Watson, H. (1977).

nacionalističke ideologije i pokreti zatražili, i omogućili, stvaranje nacionalnih država, a „nove nacije“ su nacionalisti počeli stvarati prema svojim ideološkim nacrtima.¹²⁰ Seton-Watson razlikovne dispozicije uglavnom smatra europskim, što potvrđuje nabrojanjem nekih europskih nacija koje su se razvijale na tom principu: "Stare su nacije Europe 1789. bili Englezi, Škoti, Francuzi, Nizozemci, Kastiljanci i Portugalci na Zapadu; Danci i Šveđani na Sjeveru; te Mađari, Poljaci i Rusi na Istoku", te je tako, i "stvaranje nacionalnog identiteta i nacionalne svijesti među tim starim nacijama teklo sporo i nije bilo razvidno. Bio je to spontani proces, koji je tekao neovisno o bilo čijoj volji, premda su ga važni događaji u određenim slučajevima nedvojbeno ubrzali".¹²¹

S druge strane, nove su nacije posredstvom modernih komunikacija, i novih političkih ideja, postali dominantni čimbenici u stvaranju nacionalne svijesti u modernim europskim nacijama. Dobar odgovor ovakvim raspravama daju teorije koje razlikuju svijest o pripadnosti srednjovjekovnom kraljevstvu od nacionalne svijesti, te etničku zajednicu od nacije.¹²² Susan Reynolds predlaže uporabu pridjeva "regnalan"¹²³ umjesto "nacionalan", budući da se srednjovjekovno kraljevstvo "podudaralo s narodom (*gens, natio, populus*), koji se shvaćao kao prirodna, naslijeđena zajednica tradicije, običaja, zakona i podrijetla".¹²⁴ Ovakvo shvaćanje pripadnosti za teorije nacije i nacionalizma ima svoj doprinos u isticanju svijesti zajedničkog podrijetla, običaja, i zakona, kojeg nalazimo u shvaćanju *regnalne* svijesti kao ideje srodstva i običaja koja je združena s kraljevskom vladavinom. U toj je koncepciji "narod" definiran kao zajednice koja vjeruje u zajedničko podrijetlo, običaje i zakone. No za moderniste, i dalje, ostaje pitanje kontinuiteta između srednjovjekovnih etničkih ili regnalnih formacija i modernih nacija.

¹²⁰ Jednake razlikovne pozicije koje su se odnosile na nastanak političkog nacionalizma, ideologije i pokreta, vidimo i u povijesnom prikazu povijesti nacija Charlesa Tillya, koji nove nacije naziva i „namjernim nacijama“. Tilly razlikuje nacije koje su nastale ekonomskim i vojnim djelovanjem modernih država, uglavnom u Zapadnoj Europi, i nacije koje su nastale kasnije „po nacrtu“ diplomata i državnika u međunarodnim ugovorima nakon razdoblja dugih ratova. No, Tilly drži da je političko i ekonomsko djelovanje, osobito ratovi država i razvoj buržoazije, a ne ideje ili simboli, ono što oblikuje i starije nacionalne države baš kao i nove, proizvedene nacije. Tilly, C. (1975); Seton-Watson, H. (1977), nav. u: Smith, A. D. (2003: 46).

¹²¹ Seton-Watson, H. (1977), nav. pema: Smith, A. D. (2003: 176-177).

¹²² Povjesničarka Susan Reynolds predlaže da se za opis kolektiviteta i kolektivne svijesti srednjovjekovnih društava uvede pojam regnalan (od lat. *Regnum* – kraljevstvo) kojim bi se zamijenio pojam nacionalan. Time bi se uvelo razlikovanje između srednjovjekovnih naroda i modernih nacija. Usp. Reynolds, S. (1997), navedeno u: Cipek, T. i Vrandečić, J. (2007: 21).

¹²³ Regnalan, od *regnum* (lat.), kraljevstvo.

¹²⁴ Susan Reynolds je povezivanjem *regnuma* i „naroda“ označavala srednjovjekovni „regnalizam“ koji je sadržajno uvijek bio i politički i kulturni. Vidi u: Reynolds, S. (1983: 375-390), navedeno u: Smith, A. D. (2003: 178).

nacionalističke ideologije i pokreti zatražili, i omogućili, stvaranje nacionalnih država, a „nove nacije“ su nacionalisti počeli stvarati prema svojim ideološkim nacrtima.¹²⁰ Seton-Watson razlikovne dispozicije uglavnom smatra europskim, što potvrđuje nabrojanjem nekih europskih nacija koje su se razvijale na tom principu: "Stare su nacije Europe 1789. bili Englezi, Škoti, Francuzi, Nizozemci, Kastiljanci i Portugalci na Zapadu; Danci i Švedani na Sjeveru; te Mađari, Poljaci i Rusi na Istoku", te je tako, i "stvaranje nacionalnog identiteta i nacionalne svijesti među tim starim nacijama teklo sporo i nije bilo razvidno. Bio je to spontani proces, koji je tekao neovisno o bilo čijoj volji, premda su ga važni događaji u određenim slučajevima nedvojbeno ubrzali".¹²¹

S druge strane, nove su nacije posredstvom modernih komunikacija, i novih političkih ideja, postali dominantni čimbenici u stvaranju nacionalne svijesti u modernim europskim nacijama. Dobar odgovor ovakvim raspravama daju teorije koje razlikuju svijest o pripadnosti srednjovjekovnom kraljevstvu od nacionalne svijesti, te etničku zajednicu od nacije.¹²² Susan Reynolds predlaže uporabu pridjeva "regnalan"¹²³ umjesto "nacionalan", budući da se srednjovjekovno kraljevstvo "podudaralo s narodom (*gens, natio, populus*), koji se shvaćao kao prirodna, naslijeđena zajednica tradicije, običaja, zakona i podrijetla".¹²⁴ Ovakvo shvaćanje pripadnosti za teorije nacije i nacionalizma ima svoj doprinos u isticanju svijesti zajedničkog podrijetla, običaja, i zakona, kojeg nalazimo u shvaćanju *regnalne* svijesti kao ideje srodstva i običaja koja je združena s kraljevskom vladavinom. U toj je koncepciji "narod" definiran kao zajednice koja vjeruje u zajedničko podrijetlo, običaje i zakone. No za moderniste, i dalje, ostaje pitanje kontinuiteta između srednjovjekovnih etničkih ili regnalnih formacija i modernih nacija.

¹²⁰ Jednake razlikovne pozicije koje su se odnosile na nastanak političkog nacionalizma, ideologije i pokreta, vidimo i u povijesnom prikazu povijesti nacija Charlesa Tillya, koji nove nacije naziva i „namjernim nacijama“. Tilly razlikuje nacije koje su nastale ekonomskim i vojnim djelovanjem modernih država, uglavnom u Zapadnoj Europi, i nacije koje su nastale kasnije „po nacrtu“ diplomata i državnika u međunarodnim ugovorima nakon razdoblja dugih ratova. No, Tilly drži da je političko i ekonomsko djelovanje, osobito ratovi država i razvoj buržoazije, a ne ideje ili simboli, ono što oblikuje i starije nacionalne države baš kao i nove, proizvedene nacije. Tilly, C. (1975); Seton-Watson, H. (1977), nav. u: Smith, A. D. (2003: 46).

¹²¹ Seton-Watson, H. (1977), nav. pema: Smith, A. D. (2003: 176-177).

¹²² Povjesničarka Susan Reynolds predlaže da se za opis kolektiviteta i kolektivne svijesti srednjovjekovnih društava uvede pojam regnalan (od lat. *Regnum* – kraljevstvo) kojim bi se zamijenio pojam nacionalan. Time bi se uvelo razlikovanje između srednjovjekovnih naroda i modernih nacija. Usp. Reynolds, S. (1997), navedeno u: Cipek, T. i Vrandečić, J. (2007: 21).

¹²³ Regnalan, od *regnum* (lat.), kraljevstvo.

¹²⁴ Susan Reynolds je povezivanjem *regnuma* i „naroda“ označavala srednjovjekovni „regnalizam“ koji je sadržajno uvijek bio i politički i kulturni. Vidi u: Reynolds, S. (1983: 375-390), navedeno u: Smith, A. D. (2003: 178).

Suprotno povjesničarima srednjovjekovlja¹²⁵ Eric Hobsbawm, kao modernista, je u

svojoj povjesnoj analizi nacija, poput Gellnera, definirao naciju kao proizvod nacionalizma, konceptualno i povjesno, te ustvrdio kako je glavni cilj nacionalizma protiv za izgradnjom nacionalne države.¹²⁶ U svojoj analizi nacije on razlikuje dva tipa nacionalizma, u kojem se prvi odnosi na masovni, građanski, i demokratski politički nacionalizam koji je oblikovan prema vrsti građana kojeg je stvorila Francuska revolucija.¹²⁷ Drugi tip je „etnojezični“ nacionalizam u kojem su manje skupine tvrdile da se imaju pravo odcijepiti od većih carstava i stvoriti vlastite države na temelju etničkih i/ili jezičnih veza.¹²⁸ S ovim tipovima nacionalizma su povezane i dvije vrste analize nacije i nacionalizma, u kojoj se prva bavi službenim vladinim idejama i institucijama, te polazi od elite prema principu – „odozgo nadolje“, a druga se bavi nazorima i osjećajima širokih slojeva, te tako polazi od zajednice prema principu – „odozdo“.¹²⁹ Hobsbawm veliki doprinos u okviru teorija nacija i nacionalizma je uvođenje pojma „protonacionalnog“, odnosno pojma „protonacionalnih veza“.¹³⁰ kako bi opisao bilo etničke ili religijske zajednice, bilo nadlokalne regionalne, bilo političke veze odabranih skupina povezanih s predmodernim državama. Međutim, razlozi zašto se to ne smatra pretećom modernog nacionalizma jest „zato što nisu imali ili nemaju *prijeko potreban* odnos s jedinicom teritorijalne političke organizacije koja je ključni kriterij onoga što danas shvaćamo kao *naciju*“.¹³¹

¹²⁵ U S. Reynolds, *postoje i drugi povjesničari koji smatraju da se nacionalni osjećaji i nacije mogu naći u srednjem vijeku, ali zbog ograničenosti teme, i samog opsega teksta, drugi nisu navedeni, iako su svojim opusom doprinijeli analizi nacije unutar povijesne perspektive srednjovjekovlja. U tom kontekstu smatram shodnim spomenuti i Liah Greenfeld koja u svojoj studiji iznosi mnoštvo književnih dokaza iz šesnaestog stoljeća kako bi uvjerljivo pokazala da se početkom tog stoljeća u Engleskoj prvi put pojavljuju nacionalni osjećaji i nacija: nadalje, Adrian Hastings dokazuje kako u Engleskoj možemo obilježiti naciju i jakih nacionalnih osjećaja razabrati barem od kasnog srednjeg vijeka. Usp. Greenfeld, L. (1992); Hastings, A. (1997).*

¹²⁶ Usp. Hobsbawm, E. (1990).
¹²⁷ Premda Hobsbawm taj je tip vladao u Europi približno od 1830.-1870., naročito u Njemačkoj, Italiji i Madarskoj, te je taj tip nacionalizma uveo „načelo praga“. Naime, prema tom načelu samo nacije koje su teritorijalno i brojem stanovnika dovoljno velike kako bi mogle održavati veliko kapitalističko tržište gospodarstvo imaju pravo na samoodređenje kao suverene, neovisne države. Usp. Hobsbawm, E. (1990), nav. u: Smith, A. D. (2003: 124).

¹²⁸ Ovak je tip nacionalizma prevladavao u Istočnoj Europi od 1870. do 1914. i ponovno se pojavio u sedamdesetim i osamdesetim godinama 20. stoljeća, nakon što su se istrošili antikolonijalni građanski politički nacionalizmi u Aziji i Africi. Smith, A. D. (2003: 124).

¹²⁹ Iako Hobsbawm drži kako su nacije stvorene „odozgo“, ipak, priznaje da se moraju analizirati i „odozdo“ kroz prizmu običnih ljudi, njihovih težnji, strahova i interesa. Smith, A. D. (2003: 124).
¹³⁰ Upravo je temeljem ovog pojma hrvatski povjesničar Nikša Stanić u svom djelu „Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću“ objasnio kako je funkcionalnara *natio croatica* u okviru svog kulturnog i političkog identiteta. Upravo je hrvatski plemićki, odnosno staleski protonacionalizam unosio elemente identiteta „nationis croaticae“ u rani hrvatski nacionalizam. Vidi u: Stanić, N. (2002: 93-99).

¹³¹ Usp. Hobsbawm, E. (1990), nav. u: Smith, A. D. (2003: 124-125).

Ključna faza nacionalizma prema Hobsbawmu je nastupila u razdoblju 1870-1914., kada je masovni građansko-demokratski politički tip prešao u etničko-jezični tip nacionalizma.¹³² Time dolazimo i do Hobsbawmova zaključka kako je u devetnaestom stoljeću nacionalizam bio nedvojbeno u središtu povijesnog razvoja: stvorio je države i ustanovio „nacionalna gospodarstva“, međutim, zbog globalizacijskih procesa te je funkcije izgubio, a masovne komunikacije su oslabile mogućnosti teritorijalno homogenih nacionalnih država.

Teorija koja razlikuju svijest o pripadnosti srednjovjekovnom kraljevstvu od nacionalne svijesti, nalazimo i kod Anthony D. Smitha. On daje kritički osvrt na teorije koje zastupaju tezu kako nacije postoje od starog doba ili od ranog srednjeg vijeka, ističući kako su nacije moderne tvorbe, ukazujući na etničke korijene nacije. Tu tezu potkrjepljuje činjenicom da nema dovoljno „čvrstih dokaza“ glede povezanosti triju bitnih sastavnica – socijalnih, kulturnih i političkih – između srednjovjekovnih regionalnih ili etničkih formacija i modernih nacija.¹³³ Medijavelisti se upravo na toj osnovi spore s modernistima, jer traženje „čvrstih dokaza“ je teško naći ako se polazi od toga da, i etničnost, i nacionalnost, moraju biti masovne pojave, što pretpostavlja da u srednjovjekovnom svijetu seljaci moraju biti svjesni svojih etničkih i regionalnih veza kako bismo dokazali postojanje etničkih zajednica ili nacija. Stoga, razlikovanja etnosa i nacije Smith objašnjava navodeći značajke koje ima etnička zajednica:

- a) kolektivno vlastito ime
- b) mit o zajedničkim precima
- c) zajednička povijesna sjećanja
- d) elemente zajedničke kulture
- e) povezanost određenog teritorija s domovinom
- f) osjećaj solidarnosti u značajnim dijelovima stanovništva.¹³⁴

¹³² Taj se novi tip na tri načina razlikovao od prethodne faze nacionalizma. Prvo je ukinuo „načelo praga“. drugo, svaki skup ljudi koji su sebe smatrali „nacijom“ tražio je pravo na samoodređenje, i treća promjena koja nije toliko utjecala na nacionalne pokrete za nacionalnu državu koliko na nacionalne osjećaje unutar postojećih nacionalnih država, jest nagli prijelaz na političko pravo nacije i zastave, za koju je izraz „nacionalizam“ bio zapravo i smišljen u posljednjem desetljeću devetnaestog stoljeća. Usp. Hobsbawm, E. (1990), nav. u: Smith, A. D. (2003: 124-125).

¹³³ Budući da etničnost i nacionalnost moraju biti masovne pojave i da stoga u srednjovjekovnom svijetu seljaci moraju biti svjesni svojih etničkih i regionalnih veza da bismo mogli dokazati postojanje etničkih zajednica ili nacija, što je iznimno teško zbog prisutnosti mnoštva oblika i fenomena nacija i nacionalizma.

¹³⁴ Autor naglašava što više navedenih elemenata posjeduje pojedina zajednica to se više približava idealnom tipu etničke zajednice. Cipek, T. (2007a: 22). nav. u: Smith, A. D. (1998: 40).

Nacija i nacionalizam prema Smithu se javljaju u moderni, epohi industrijalizacije kao novi čimbenici politike, legitimacije političkog poretka gdje nacija postaje nositelj suvereniteta, te je određuju slijedeće sastavnice:

- a) povijesni teritorij - domovina
- b) zajednički mitovi
- c) zajednička masovna, javna kultura
- d) zajednička zakonska prava i dužnosti svih pripadnika nacije
- e) zajednička ekonomija s teritorijalnom mobilnošću pripadnika nacije.¹³⁵

U skladu s ovakvim određenjima može se zaključiti kako svaka nacija traži zajedničku prošlost svojih pripadnika, ili preciznije rečeno, predaka onih koji bi tu naciju trebali tvoriti, što pretpostavlja „da ista zajednica već odavno živi uzduž povijesne osi te da preci i potomci rade na istom zadatku“.¹³⁶ Vizija nacije kao izravnog nastavka etničnosti usko je vezana uz pojam „primordijalne vezanosti“, koja je u očima primordijalista, izvorna, primarna, nepromjenjiva veza zasnovana na srodstvu. Prema Anthonyu D. Smithu, mit o zajedničkim precima jedna je od važnih sastavnica identiteta etničke zajednice, s posebnim naglaskom na pojam mita. Naime on u svojoj knjizi *Nacionalni identitet*¹³⁷ etničku zajednicu vidi obilježenom kolektivnim imenom, mitom o zajedničkim precima, zajedničkim povijesnim sjećanjima, povezanošću određenog teritorija s domovinom, elementima zajedničke kulture, za razliku od nacije koju je nužno definirati u okviru doba nacionalizma budući da tek tada možemo nacije definirati kao proizvod i volje i kulture. Prema Smithu nacija, iako se oslanja na etnos, nije mogla nastati u uvjetima feudalnog, a niti nekog od starovjekovnih poredaka, budući da ona podrazumijeva „zajednička prava i dužnosti svih pripadnika nacije“,¹³⁸ što postaje ostvarivo tek u 18. i 19. stoljeću s novom liberalnom ideologijom.

S navedenim u svezi treba zaključno istaknuti kako je etnička zajednica nalik proširenoj obitelji koja se poziva na zajednički prostor, na mit o zajedničkim precima, zajedničkim elementima kulture, i povezanosti određenog teritorija s domovinom, te kao takva uključuje mnoge naraštaje što daje osjećaj proširenog srodstva pripisan određenoj „domovini“. Upravo u tim elementima nalazimo i osnovu u propitivanju nacionalnog identiteta. Daljnja rasprava ide u smjeru propitivanje nacije i nacionalne države kao modernih fenomena što zahtijeva

¹³⁵ Smith, A. D. (1998: 30).

¹³⁶ Katunarić, V. (2003: 221).

¹³⁷ Cipek, T. (2007a: 21-22).

¹³⁸ Cipek, T. (2007a: 22).

povijesno verificiranje specifičnog kulturnog i narodnog identiteta koji supstancijalno određuje naciju kao identitetsku cjelinu.

4.5 Nacija kao društveni konstrukt

Dva su puta izgradnje nacije. Prvi se odnosi na nastanak nacije djelovanjem birokratske države (primjeri Engleske, Francuske i SAD-a), i drugi koji se odnosi na djelovanje nacionalističkog pokreta predvođenog nacionalno svjesnim intelektualcima (na taj način je započeo proces formiranja hrvatske nacije, a i ostalih nacija Srednje i Jugoistočne Europe).¹³⁹ U skladu s ovim procesima pojam „nacije“ je u doba ranih demokratskih, nacionalnih i nacionalističkih pokreta imao različito značenje u Zapadnoj Europi i SAD-u, u odnosu na Srednju i Istočnu Europu. Kada je riječ o nacionalnom identitetu, on se do 18. stoljeća u Europi vezivao uz religiju, nakon čega nastaje val novih nacionalnih pokreta i ideologija na sekularnim temeljima koji su naciju određivali po osnovi podrijetla, jezika i kulture.

Sljedbenici Francuske građanske revolucije postaju sljedbenici liberalno-demokratske tradicije koji naciju izvode iz *demos*a. Nacija je prema ovoj tradiciji uključivala sve građane koji su joj iskazivali lojalnost i koji su bili spremni žrtvovati mnoge attribute nacionalnog identiteta (lokalnu kulturu, običaje, zavičajnu pripadnost) u ime novog nacionalnog identiteta. U tom, mogli bismo reći revolucionarnom poimanju nacije, spojile su se romantične ideje o građanstvu i građanskoj jednakosti, što je uključivalo jednakost pred zakonom, jedinstvo, bratstvo, slobodu, zbog čega je i pojam nacionalizma u devetnaestome stoljeću bio pozitivan ili barem vrijednosno neutralan. Osnivanje nacionalne države podrazumijevalo je da ona bude neovisna od drugih država i da u svjetskoj zajednici nacija-država ima ista prava i obveze kao druge nacije-države. Taj proces pratila je ideja prirodnog prava nacije kao političkog naroda na stvaranje vlastite države. Nacionalne revolucije su svojom unutarnjom logikom dovele do stvaranja novih, „probuđenih“ nacija koje su u prethodnoj povijesnoj epohi bile zanijekane, često i ugnjetavane pod vlašću različitih carstava i kraljevstava. Međutim, u 20. stoljeću dolazi do sloma velikih ideologija komunizma, monarhizma, kolonijalizma, i započinje proces političke fragmentacije Europe, ali i svijeta.

Proces stvaranja nacije i njenog poimanja u Srednjoj i Istočnoj Europi vezuje se uz istočnoeuropsku tradiciju koja „naciju“ definira po osnovi isključenja i razlikovanja. Nacija u poimanju ove, često nazvane i „germanske tradicije“, predstavlja organsku i povijesnu

¹³⁹ Čipek, T. (2007a: 23).

zajednicu u čijoj osnovi stoji isto ili vrlo slično etničko podrijetlo i jak osjećaj pripadnosti *etnosu*. U povijesti Srednje i Istočne Europe „velike“ nacije, poput Rusije, Mađarske, Njemačke ili Austrije često su negirale postojanje nacionalnih identiteta i državotvornih prava „manjih“ naroda (to se posebice odnosilo na južnoslavenske narode) koji su se u svom „inferiornijem“ položaju morali izboriti za svoje nacionalne ciljeve. Ti su procesi imali za posljedicu stvaranje novih nacionalnih i nacionalističkih pokreta u Srednjoj i Istočnoj Europi koji su svoj nacionalni cilj, stvaranje nacionalnih država, ostvarili na prijelazu 20. u 21. stoljeće.

Bez obzira o kojoj je teorijskoj tradiciji definiranja i izgradnje nacije-države riječ, nacija predstavlja društveni konstrukt moderniteta iz kojeg se oblikuje koncept nacionalnog identiteta. U svojoj klasičnoj studiji o fenomenu nacionalizma A. Smith definira nacionalni identitet kao oblik kulturnog identiteta,¹⁴⁰ pa je kao takav i kolektivni, gdje postojanje povijesnog teritorija, mitova, povijesnih sjećanja, jednakih prava i obveza svih članova nacije predstavljaju osnovne značajke nacije. U skladu s tim nacionalni identitet posjeduje trajno svojstvo, onu strukturu duga trajanja koja je sastavni dio kulturno-povijesne jezgre svake nacije, i koja čini „duh vremena“ nacionalnog identiteta.

Povjesničari razlikuju nekoliko tipova nacionalizama, od kojih valja izdvojiti:

a) preporodni nacionalizam ili *risorgimento* – karakterističan je za srednjoeuropske nacije kojemu je osnovni cilj stvaranje nacionalne države, a glavni i jedini neprijatelji ovom nacionalizmu su dvorska aristokracija, a ne druge nacije. Ovaj se nacionalizam još i naziva nacionalizmom u njegovoj prvotnoj fazi koji je prvenstveno usmjeren protiv staroga apsolutističkoga feudalnog poretka;

b) Reformski – ovaj nacionalizam želi "preporoditi", odnosno modernizirati već postojeću državu po uzoru na Zapad;

c) Integralni ili agresivni osvajački – ovaj se nacionalizam javlja u razdoblju kad je nacija doživjela politički ili vojni poraz. Njegova je pretpostavka da već postoji nacionalna država i njime su obilježeni europski ratovi 20. stoljeća.¹⁴¹

U duhu sociologijskih teorija nacionalizma, svakako treba spomenuti njemačkog povjesničara i sociologa Eugena Lemberga koji je nacionalizam definirao kao „sustav

¹⁴⁰ Usp. Smith, A. (1986).

¹⁴¹ Termin *risorgimento* ili preporodni nacionalizam preuzet je iz naslova časopisa talijanskim nacionalista // *Risorgimento* koji su u Torinu, glavnom gradu Pijemonta, od 1847. izdavali i uređivali ideolozi talijanskog nacionalnog pokreta Camillo Cavour (1810-1861) i Cesare Balbo (1789-1853). Vidi u: Cipek, T. (2007a: 24).

predodžaba, vrijednosti i normi, slika svijeta i društva, koji nekoj velikoj društvenoj grupi omogućuje formiranje svijesti o zajedničkoj pripadnosti i tom osjećaju zajedničkog pripadanja pripisuju osobitu vrijednost: drugim riječima, integriraju tu veliku grupu ljudi i razgraničuju je od njezina okruženja.¹⁴² Slijedom Lembergove definicije nacionalizma može se zaključiti kako je on određen kao ideologija i politički pokret koji u središtu sustava ima za cilj političku mobilizaciju naroda poradi oblikovanje nacije i stvaranja samostalne nacionalne države. Nacija je prema Lembergu sveta vrijednost nacionalizma koja razvija jak osjećaj solidarnosti između pripadnika velikih društvenih skupina. Nacionalističko pozivanje na prošlost ne možemo gledati samo kao veličanje naroda, nego kao i ponovno otkrivanje cijeloga etničkog naslijeđa žive zajednice predaka u povijesti.

Pitanje koje se nameće u svim teorijama nacionalizma jest kada i kako se formirala nacija? Odgovor na to pitanje ovisi o društvenom kontekstu vremena u kojemu su mnogobrojni znanstvenici dali svoj doprinos u traženju odgovora na ovo pitanje. Iako se povjesničari možda ne slažu kada se nacionalizam točno pojavio, ipak, oko formiranja nacije su suglasni da se ona formirala u vrijeme moderne kada su bili stvoreni točno određeni društveni preduvjeti za njezino ostvarenje. Međutim, prije samog određenja datiranja i nastajanja nacije valja istaknuti neke istraživače koji su vrijeme predmoderne različito definirali po svojim fazama. Primjerice, E. Gellner smatra da su u povijesti postojale tri glavne faze: predagrarna, agrarna i industrijska.¹⁴³ Predagrarna se odnosila na lovačko-sakupljačku fazu u kojoj nije postojala nikakva politička jedinica, u drugoj fazi postojali su razni tipovi društava i većina ih je imala svoje vlastite države. Slijedom Gellnerove definicije druge faze, treba naglasiti kako je u ovoj fazi postojala mogućnost nastanka nacija i nacionalizama, međutim to se nikada nije ostvarilo. Tek je u trećoj fazi, industrijskoj, država postala neizbježna. Svako društvo, slijedom Gellnerove ideje, ima ili teži imati vlastitu državu, no to je tek dio razloga zašto nacionalizam u modernom društvu postaje univerzalnom težnjom.

Teza o naciji kao društvenom konstrukt koji zastupaju predstavnici modernističkog shvaćanja nacije jedinstvena je u tvrdnji da je nacija društveni konstrukt.¹⁴⁴ Ona je postala općeprihvaćena znanstvena paradigma čija vremenska dimenzija predstavlja osnovu razvoja daljnje kognitivne sheme nacionalnog identiteta. Tu dimenziju sagledavamo u odnosu prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Ona se ostvaruje kroz procese socijalizacije, gdje se

¹⁴² Usp. Lemberg, E. (1964: 52), nav. u: Cipek, T. (2007a: 18).

¹⁴³ Usp. Gellner, E. (1998).

¹⁴⁴ Usp. Anderson, B. (1990); Gellner, E. (1998).

nacionalni identitet pojavljuje u, gotovo, autobiografskoj dimenziji – prepoznavanjem sebe kroz određenje onoga što sam bio u životu (dimenzija prošlosti) i ono što još uvijek potvrđivanjem ili transformacijom želim biti prema naciji (dimenzija budućnosti), koja za mene ima prihvatljiv smisao u mojoj samoidentifikaciji (dimenzija sadašnjosti). Konstruktivističke teorije uglavnom tvrde da kognitivna shema koja oblikuje nacionalni identitet ima svoj temelj u političkim institucijama i kulturi. Međutim, valja istaknuti da i konstruktivistička stajališta nisu posve istovjetna što posebno dolazi do izražaja u Andersonovu poimanju nacije koju on definira kao „zamišljenu zajednicu“, dok je kod Gellnera ona naprosto izmišljena.¹⁴⁵

Anderson navodi tri razloga zbog kojih je nacija zamišljena, a ne stvarna organska zajednica:

- Osjećaj nacionalnog jedinstva ili zajedništva živi u svakom pripadniku nacije, unatoč činjenici što se većina pripadnika nacije uzajamno nikada neće susresti i upoznati;
- Pojam nacionalnog zajedništva ili nacionalnog jedinstva stvara se kao doktrinirani i masovno-psihološki privid, unatoč činjenici da u svakoj naciji postoje objektivne i lako mjerljive društvene razlike i nejednakosti: regionalne, rodne, klasne, profesionalne, kulturne i ine;
- Nacija je zamišljena i kao suverena, odnosno kao ona iz koje se izvodi i kojoj pripada vrhovna vlast, jer je koncept apsolutnog suvereniteta stvaran u doba kada su velike europske nacionalističke i demokratske revolucije uništile legitimnost dinastijske vlasti koja je u odnosu na druge države bila neupitna i neograničena, jer se pozivala na Božju volju i providnost.¹⁴⁶

Svoj pristup naciji Anderson želi jasno razlučiti od Gellnerovog prema kojemu je nacija izmišljena. Anderson mu zamjera upravo na formulaciji „izmišljena“ smatrajući da to znači kako je zajednica lažni oblik svijesti i pripadnosti, te umjesto toga nudi bolji izraz „zamišljena“, što podrazumijeva predodžbu zajedničke pripadnosti posebne vrsti. Ona ima stvaran i širi učinak budući da povezuje ljude, njihovo djelovanje i uvjerenja. Kada se naciji pristupa kao društvenom konstrukt, u okviru ideje o „izmišljenoj tradiciji“, treba naglasiti kako, da bi ti pokušaji bili uspješni, moraju se temeljiti na postojećim relevantnim društvenim

¹⁴⁵ Usp. Gellner, E. (1964: 169), Anderson, B. (1990: 17).

¹⁴⁶ Usp. Anderson, B. (1983).

i kulturnim osnovama. Razumijevajući naciju kao modernu konstrukciju elita koje su tek dobile pravo glasa, pa dobivaju ulogu novopolitizirane mase, postavlja se pitanje što znači da se takva „društvena konstrukcija“ uglavnom sastoji od izmišljenih tradicija? Eric Hobsbawm unaprijed odbacuje objašnjenje koje bi polazilo od postojećih etničkih veza koje nalazimo u okviru „protonacionalnih spona“, već smatra kako moderne elite smišljeno odabiru i prerađuju stare tradicije.¹⁴⁷ Taj se odabir, kao i njihova primjena, odvija unutar strogih granica koje postavlja kultura, koju sačinjavaju jezik, simboli, sjećanja, mitovi, i drugi slični elementi. Premda potječe iz istog naslijeđa, B. Anderson u svom teorijskom polazištu daje prednost subjektivnim i kulturnim dimenzijama koje Hobsbawm uglavnom smatra manje važnim.¹⁴⁸

Ipak, naglasak Andersonove definicije nacije temelji se na individualizmu i voluntarizmu, ne smo zato što smatra kako su nacije uglavnom zamišljene građanske zajednice, već stoga, što izdvaja jezik kao glavni kriterij nacije. Iako se jezik kao takav u njegovoj definiciji ne spominje, već se samopodrazumijeva, ipak, individualistički i voluntaristički karakter njegove definicije nacije ne ostavlja mjesta za druge kriterije, poput etničnosti. To bi značilo da svaku zamišljenu zajednicu, pod uvjetom da je politički i teritorijalno definirana, njezini pripadnici mogu odrediti kao naciju. Međutim, nacionalne zajednice, ipak, predstavljaju građu velikih povijesnih i jezičnih narativa, iz kojih se crpe upravo oni elementi kao što su simboli, mitovi, vrijednosti, i sjećanja, što sačinjava temelj na koje se nadovezuju svi procesi formiranja nacije.

¹⁴⁷ Smith, A. D. (2003: 132-135).

¹⁴⁸ Isto.

5. PROCES OBLIKOVANJA HRVATSKOG NACIONALNOG IDENTITETA

5.1 Osnova oblikovanja ranog hrvatskog protonacionog identiteta

Prihvatanje zajedničke prošlosti je bitni konstitutivni element svake nacionalne zajednice. On je osnova po kojoj se definira nacionalni identitet. Zasniva li se osjećaj zajedničke prošlosti na mitskoj priči ili znanstvenoj historiografiji, u osnovi je svejedno. Njegova integrativna snaga je jednaka bilo prije tisuću godina ili danas, jer je uvijek na djelu „racionaliziranje“ tradicije, legenda i njihovo podređivanje primarnosti političko-ideološkog aspekta. Najranije razdoblje konstitucije ranog hrvatskog protonacionog identiteta je vrijeme kada konstituirajuću ulogu imaju mitovi o podrijetlu, kasnije nastaju kronike, a onda i znanstveno utemeljena historiografija. Nacionalni identitet kao moderni fenomen u Europi se javlja kao proces „u nastajanju“ u drugoj polovici 18. stoljeća. Srednjovjekovna slika svijeta počinje se narušavati prodorom humanizma koji je kao filozofsko-znanstveni pokret zagovarao tri načela: antropocentrizam, naturalizam i scijentizam.¹⁴⁹ Početak je to povratka čovjeka samome sebi, gdje se ruše dotadašnje srednjovjekovne paradigme o čovjeku, i započinje nova era potrage čovjeka za samim sobom. U toj potrazi čovjek otkriva povijesnu dimenziju svog postanka, i konstruira svijest o sebi. Na tom tragu započinje, i potiče se pitanje nacionalnog identiteta. Povijesna dimenzija je iznimno važna za propitivanje konstrukcije nacionalnog identiteta, a nju sačinjavaju prošlost, sadašnjost i budućnost, gdje se u prošlosti omogućuje propitivanje oblikovanja „ideja iz korijena“, ovdje se koriste svi oni „izvori“ nacije, kako bi se sadašnjost sagledavala kao odraz kontinuiteta koji izvire iz prošlosti, odnosno, iz tradicije, da bi se, konačno, temeljem te dvije vremenske dimenzije dala određena perspektiva budućnosti nacionalnog identiteta.

Prepoznatljivosti hrvatskog nacionalnog identiteta svakako prethodi izgradnja i oblikovanje narodnosti. Elementi koji tu narodnost čine legitimnom i prepoznatljivom vidljivi su, između ostaloga, u povijesnim epohama razvoja njenih konstitutivnih elemenata. Budući da je Hrvatska država trajala od 9. do kraja 11. stoljeća, a sačuvala je poseban državno-pravni individualitet i nakon što je 1102. ušla u državnu zajednicu s Ugarskom, ta je činjenica

¹⁴⁹ Cipek, T. (2000: 64).

presudno utjecala na svijest o hrvatskoj narodnosti.¹⁵⁰ U Hrvata su mitološki elementi nezaobilazni i sveprisutni u izgradnji te narodnosti, pa stoga, i neke koncepcije koje se tiču podrijetla Hrvata treba sagledavati i u tom kontekstu.

U teorijskim polazištima koja tematiziraju oblikovanje hrvatskog nacionalnog identiteta, gdje se konstruira ideja o *istom podrijetlu svih Hrvata*, važno je ukazati na idealtipove njegova oblikovanja. Kao teoretski okvir koji će zadovoljiti formu objašnjena kako se oblikovao rani hrvatski protonacionalni identitet, uzimajući osnovu zajedničko podrijetlo svih Hrvata, uzimamo teoriju kolektivnog identiteta Shmuela Noaha Eisenstadta¹⁵¹ i Bernarda Giesena, koji su razvili tipologiju simboličkih kôdova nacionalnog identiteta.¹⁵² Oni u svom modelu naglašavaju kako je kolektivni identitet proizveden društvenom konstrukcijom granica, i kao takav nije prirodno generiran. Polazeći od teze kako je nacionalni identitet nepromjenjiv, i nikada unaprijed dan, smatraju kako se elementi koji nacionalnom identitetu daju stabilnost nalaze u socijalnoj konstrukciji granica, a njoj, pak, nacionalnom identitetu daju stabilnost nalaze u socijalnoj konstrukciji granica, a njoj, pak, prethodi simboličko kodiranje razlika, i to u tri oblika koja se u praksi međusobno isprepliću: primordijalnom, civilnom, te kulturnom ili svetom obliku, temeljem čega i razlikuju tri idealtipa kolektivnog identiteta.¹⁵³

Prvi je primordijalni kôd koji se poziva na prirodno uvjetovane razlike kao što su rasa, spol, srodstvo i slično, čija svojstva mogu biti socijalno konstruirana raznim legendama o podrijetlu određene zajednice. Primordijalni tipovi kolektivnog identiteta oslanjaju se na „naturaliziranje“ konstitutivnih granica koje su „po definiciji“ postavljene iznad društvenog određenja. U tom kontekstu korisno je spomenuti najstariju paradigmu nacija i nacionalizma, protiv koje se modernizam oduvijek borio, a radi se o jednoj verziji nacionalističke ideologije, i to organskoj verziji. Naime, Hans Kohn je 1944. uveo važno razlikovanje između "voluntarističkog" tipa nacionalizma, prema kojemu je nacija slobodno udruženje ljudskih bića koji stupaju dobrovoljno, na individualnoj osnovi; i "organskog" tipa prema kojemu je nacija organizam nepromjenjiva i neizbrisiva karaktera. Upravo se u ovom "organskom" tipu očituje neizbrisiv karakter, odnosno nepromjenjivost koja se utiskuje još pri rođenju i kojeg se

¹⁵⁰ Hoško, F. E. (2003: 55).

¹⁵¹ Eisenstadt spada u teoretičare koji su prihvatili klasičnu modernističku paradigmu i njezin model izgradnje nacije. Uz ostale teoretičare tog doba, koji spadaju u krug modernista, a koje smo naveli u prethodnom poglavlju, treba naglasiti da je i Eisenstadt prihvatio modernističku paradigmu i istaknuo ulogu aktivne participacije, izbor elita i društvene mobilizacije u izgradnji modernih nacija, čimbenika koje su Karl Deutsch i teoretičari komunikacije prije popularizirali. Neovisno o teorijskim razlikama, svi su teoretičari modernizma, uključujući i Eisenstadta, bili suglasni da je doba nacionalnih država novo i moderno, da su moderni uvjeti plodno tlo za stvaranje nacija i nacionalizma. Vidi u: Smith, A. D. (2003: 20-24).

¹⁵² Giesen B. (1991) nav. u: Cipek, T. (2000: 63).

¹⁵³ Cipek, T. (2000: 63).

pojedinci nikada ne mogu osloboditi. Organski nacionalizam smatra kako su nacije temelj povijesti i kako se svijet sastoji od "prirodnih" nacija i da je tako od pamtivijeka.¹⁵⁴

Drugi ideal-tip nalazimo u civilnom kôdu konstrukcije kolektivnog identiteta čiju jezgru tvore institucije, običaji, tradicija i osnovni zakon zajednice, a čije pak granice nisu posve neprelazne, kao što je to slučaj s primordijalnim kôdom. Sukladno navedenom, elemente ovoga kôda nalazimo u modernim društvima, i državama, i oni se kao takvi odnose na sve subjekte zajednice koji se temeljem tih elemenata pozivaju na ustav, parlament, i državne institucije. U civilnom kôdu konstrukcije kolektivnog identiteta je iznimno važan osjećaj *pripadanja*, koji se temelji na principu svih kôdova kolektivnog identiteta, a počiva na razlici *mi-drugi* unutar jednog zajedničkog kolektivnog identiteta. On je važan i u analizi konstrukcije identiteta, gdje se naglašava strukturalni okvir kao izvanjski kontekst procesa identifikacije i samo djelovanje unutar te strukture. Ovom se kôdu pripisuje i naziv „građanski“ jer nije obilježen „vanjskim“ obilježjima kao što je to kod primordijalnog kôda, već ga sačinjavaju implicitna pravila života u zajednici. U trećem ideal-tipu kolektivnog identiteta, religijskom kôdu, kolektivni identitet se oblikuje na osnovi svetoga, neovisno kako je sakralno definiran, te on svoju puninu dobiva u ideologijama ili religijama.

U oblikovanju hrvatskog nacionalnog identiteta dominantnu ulogu ima primordijalan tip kolektivnog identiteta koji u ranoj fazi u legendama i mitološkim konceptima nastoji uspostaviti ideju jedinstvenog podrijetla hrvatske nacije.¹⁵⁵ O važnosti ovih koncepata govori u prilog i legenda o Čehu, Lehu i Rusu (Mehu) koja je bila spona „spajanja“, ali i „razdvajanja“ u procesu samospoznaje hrvatske nacije. Hrvatski se protonacionalizam tumačio preko legende o Čehu, Lehu i Rusu (Mehu) koji su svi podrijetlom iz Hrvatske, a koji su nakon seobe u druge krajeve postali začetnici triju slavenskih naroda: Čeha, Poljaka i Rusa. Legendom se nastojala objasniti sličnosti između slavenskih naroda. Izvori ove legende i njeno tematiziranje je izuzetno važan izvor oblikovanja temelja političkih osnova kod Vinka Pribojevića, Mavra Orbinija i Pavla Rittera Vitezovića.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Smith, A. D. (2003: 150-151).

¹⁵⁵ O oblikovanju hrvatskog nacionalnog identiteta u ranoj hrvatskoj političkoj misli ovdje se uzima okvir oblikovanja hrvatskog nacionalnog identiteta kroz primordijalni identitetski kôd u ranoj hrvatskoj političkoj misli. Vidi u: Cipek, T. (2000: 59-75). Iako postoje autori koji imaju drugačiji pristup u tumačenju oblikovanja hrvatskog nacionalnog identiteta u ranoj hrvatskoj povijesti. U tom kontekstu valjalo bi istaknuti Rattkayev pristup koji se temelji na „retradicionalizaciji“ tradicije, legenda i njihovo podređivanje primarnosti političko-ideološkog aspekta. Više o tome vidi u: Rattkay, J. (2001).

¹⁵⁶ Radoslav Katičić u recentno doba u nizu izvrsnih studija je prikazao prirodu različitih „ilirizama“ i dao povijest njihova razvoja. Prema njegovu mišljenju u povijesti hrvatske nacionalne ideologije sredinom 17. Stoljeća moramo računati s paralelnom prisutnošću najmanje dva, ili prije tri „ilirizma“. Dalmatinski patriotizam humanističke tradicije kasnog srednjeg vijeka dopunjuje jedna slavenska (tj. „ilirska“) svijest u širem smislu, koja temeljem slavljenja nacije postavlja široku rasprostranjenost jezika (*lingua Illyrica*, tj.

Ova idejno-politička osnova predstavljala tip diskursa koji predstavljala prijenosnicu slavenskog identitetskog kôda u hrvatski kôd, te je kao takav dao osnovu oblikovanju hrvatskog nacionalnog identiteta. U različitim interpretacijama povijesti valja spomenuti neke autore koji se pozivaju na prirodne razlike Slavena u odnosu prema Germanima i Romanima, među kojima su Pavao Ritter Vitezović, Vinko Pribojević, Mavro Orbini.¹⁵⁷ Smatra se da je Pribojević bio prvi koji spominje legendu u hrvatskoj političkoj misli, i koji je prvi "tražio hrvatsku kroz ilirsku priču",¹⁵⁸ te je time dao osnovu i za kasniji razvoj teze o hrvatskom podrijetlu svih Slavena, iako nije mogao pronaći od koga su oni potekli. Na njegove ideje se nadovezuju razmišljanja Dubrovčanina, benedikтинca Marva Orbinja koji je u svom djelu "Kraljevstvo Slavena" oblikovao opširnu verziju legende koja je tipična za razdoblje humanizma, a u kojoj se proteže teza o istovjetnosti Ilira i Slavena.¹⁵⁹

Vitezović slavenski identitetski kôd mijenja u hrvatski, te formira teoriju prema kojoj Slaveni, slijedom spomenute legende, potječu od trojice braće koji su podrijetlom iz Hrvatske, pa su zapravo Hrvati, te je na taj način panslavizam zamijenio pankroatizmom.¹⁶⁰ Djela Pribojevića i Orbinja obiluju netočnostima i legendama, koje, ipak, u svojoj "mističniji" daju prepostavke za hrvatski nacionalni identitet, a upravo su ti elementi koji su sadržani u legendama i mitovima kasnije bili u povijesnoj funkciji odvajanja, ili spajanja Hrvata. U toj koncepciji Iliri su ustvari Slaveni, a Ilirik je predstavljao hrvatski etnički prostor.¹⁶¹ Idejna osnova Vitezovićeve teorije o oblikovanju hrvatske nacije stvorena je na temeljima koju su pripremili kroz svoje teze Pribojević i Orbini, a objedinjena je kroz ideju teritorija, etnosa- jezika i povijesnog državnog prava. Sagledavajući takvu ideju vidljivo je da je u proces oblikovanja hrvatskog nacionalnog identiteta uključen civilni i religijski kôd. Civilni kôd kod Vitezovića zamjećujemo kroz ideju o hrvatskoj državno-pravnoj tradiciji, gdje on spominje

¹⁵⁷ Ratkay, J. (2001: 71-72).
¹⁵⁸ Hrvatski dominikanac V. Pribojević u svome govoru patricijima 1525. godine u crkvi sv. Marka u Hvaru označavali cjelovit slavenski jezik i kulturu. Usp. Katičić, R. (1988: 675-688); (1989: 5-12), nav. u: *Djelatnost hrvatskih humanista u inozemstvu među kojima su: Vinko Pribojević, Flacius Illyricus (Matija Vlačić), Ludovik Tuberon, Faust Vrančić, Mavro Orbini, Juraj Šišgorić, te su prema njima i drugi Lingua Sclavonica, Slava). Rasprostranjenost pridjeva Illyricus širom Europe može se zahvaliti osobito*
¹⁵⁹ spominje legendu, koju je, inače, preuzeo iz Piccolominijeva djela "Povijest Čeha". O izvorima i varijantama te legende usporedi: Ritter Vitezović, P. (1997: 7-40), nav. u: Cipek, T. (2000: 68).
¹⁶⁰ Isto.
¹⁶¹ Cipek, T. (2007a: 25).
 relativnu slabost nastojali ojačati njegovom pripadnošću etnikuma od Germana i Mlečana, te su njegovu

kraljeve i kneževe koji su trebali dokazati državopravni kontinuitet Hrvatske,¹⁶² ali i ideju hrvatskih državljana izjednačenih u pravima.¹⁶³ Religijski se kôd nazire na razini pripadnosti kršćanstvu.

Legenda o Čehu, Lehu i Rusu (Mehu) kod Vitezovića razvija dvije razine oblikovanja hrvatskog nacionalnog identiteta. Prva je konstruktivistička, koja se zasniva na povezivanju hrvatskog nacionalnog identiteta s historijskim državnim pravom, a druga je "kulturalistička" koja hrvatski nacionalni identitet vezuje uz pripadnost kršćanstvu, zajedničkom jeziku i ideji etnosa. Upravo je ova potonja razina uvelike koristila kasnijim političkim hrvatskim misliteljima u procesu konstrukcije hrvatske nacije pri stvaranju ideje o hrvatskom političkom narodu. Međutim, jednako tako valja naglasiti i njezinu povijesnu dezintegracijsku funkciju, kada je u pitanju religija i jezik, što se posebno očitovalo na zasjedanju Sabora Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1861.¹⁶⁴ Vitezović je omogućio misliteljima hrvatskog preporodnog nacionalizma da prihvate Herderovu tezu da je bit nacije u njezinu jeziku, držeći da je hrvatski jezik središnji jezik. Hrvatski protonacionalizam je dao temelj državopravnoj tradiciji, ne samo kroz razvoj osjećaja bliskosti i solidarnosti među elitama stanovništva različitih hrvatskih krajeva, već primarno kroz oblikovanje osnovnih elemenata za konstrukciju hrvatskog nacionalnog identiteta: ideju zajedničkog podrijetla, jezika i povijesti.

Osnovne karakteristike ranog hrvatskog protonacionalnog identiteta su njegove tri glavne sastavnice koje nalazimo u mitu, simbolu, i "kulturi sjećanja". Upravo su mitovi, simboli i sjećanja tako moćni da prizivaju narodne veze utemeljene na srodstvu, zajedničkoj povijesti i teritoriju, te svoju bremenitost dokazuju autentičnošću jedinstvenih kulturnih vrijednosti. Taj jasan osjećaj povezanosti i kontinuiteta koji seže do iskona nacionalne svijesti jest temelj nacionalnih identiteta i jedinstva mnogih modernih nacija, u čiji krug pripada i hrvatska nacija.

¹⁶² Vitezović uvodi priču o *Kraljevstvu Hrvata te Trpimirovu darovnicu*, Krešimira, Držislava, Borne, kako bi dokazao državopravni kontinuitet Hrvatske koja je za njega bila slavna i velika, te ju je trebalo nanovo oživjeti. Ritter Vitezović, P. (1997: 7-40), nav. u: Cipek, T. (2000: 70).

¹⁶³ Iako upravo ova potonja ideja nije naišla na odobavanje srpske političke elite u Hrvatskoj, čime se stvorio prostor za nesporazume, ideološko-političke i teorijske naravi. Ti su sukobi do punog izražaja došli 1861. na zasjedanju Sabora Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, na kojemu su se profilirale tri ideologije hrvatske političke elite: unionistička, narodnjačka i pravaška. Cipek, T. (2000: 71-72).

¹⁶⁴ O tome Tihomir Cipek kaže: "Štokavica je uzeta kao kriteriji za nacionalnu pripadnost i izvedena je iz primordijalnog koda koje se zasnivao na ideji da jezik, tj. štokavsko narječje, emanira duh srpskog naroda kroz povijest, a sakramentalni kod je srpska politička elita, što uključuje i crkvenu elitu u Trojednoj Kraljevini, želio vezati usko uz pravoslavlje. Iako je Sabor usvojio da u Trojednoj Kraljevini postoji i srpski narod, ipak se sredinom šezdesetih pokazalo kako se srpska elita unatoč zaključcima Sabora iz 1861. godine i dalje protivi ideji hrvatskog državljanstva, te da je i u Hrvatskoj zanima ideja objedinjavanja svih Srba u jednoj državnoj cjelini". Cipek, T. (2000: 71-73).

5.2 Integrativni i dezintegrativni čimbenici u formiranju hrvatske nacije u 19. i 20. stoljeću

Procesi koji prethode oblikovanju nacionalnog identiteta su uglavnom vezani uz procese kulturne, političke i ekonomske integracije, i nerijetko traganje za nacionalnim identitetom dovodi do obnove pritisaka nacionalnih ideologija u tumačenju prošlosti. Mogli bismo reći kako ti procesi uvijek sadrže elemente koji mogu djelovati ili na ubrzanje nacionalne integracije, pa govorimo o integrativnim čimbenicima, ili kao njegovo kočenje, pa govorimo o dezintegrativnim čimbenicima u formiranju nacije. Sukladno tom shvaćanju i proces oblikovanja hrvatske nacije kao zajednice novog tipa također je uključivao proces prijelaza iz staleškog u građansko društvo u 18. i 19. stoljeću. Taj se proces odvijao pod utjecajem kako integrirajućih, tako i dezintegrirajućih elementa, koji su bili društveno i politički uvjetovani, i koji su kasnije bili određivani dinamikom modernizacijskih procesa. Oni su bitno utjecali da pojam „integracija“ hrvatske nacije podrazumijeva složeni proces preobrazbe tradicionalne hrvatske etničke zajednice, tj. srednjovjekovnog hrvatskog naroda, u modernu naciju 19. i 20. stoljeća. Prijelaz iz statičke etičke u dinamičku nacionalnu svijest kod Hrvata obilježava vrlo dugotrajan i složen proces.

Razlozi usporenog toka integracije hrvatske nacije su različiti, ali vuku svoje korijene od 16. do 19. stoljeća. Zbog opsega njihova pojašnjenja, i ograničenja koje sam naslov rada nameće, istaknuti će se samo oni elementi koji se odnose na one čimbenike koji su utjecali na ubrzanje, ili kočenje, procesa formiranja hrvatske nacije. Kada je riječ o razdoblju 16. i 17. stoljeća, treba istaknuti da su ta vremena obilježena velikim seobama zbog turskih osvajanja. Te su seobe izmijenile strukture svih južnoslavenskih etničkih skupina, a tomu treba pridodati i stvaranje zasebnih političko-teritorijalnih jedinica sa slabom međusobnom komunikacijom i različitim društvenim strukturama, što je uvjetovalo izgradnju različitih društveno-ekonomskih struktura. Treba svakako spomenuti kako su područja na kojima se u 19. stoljeću integrirala hrvatska nacija bili „ostaci ostataka“ hrvatskoga kraljevstva: današnja Slavonija je bila pod turskom vlašću do kraja 17. stoljeća, Vojna krajina nastala je postupnim izdvajanjem više od trećine sjevernohrvatskog teritorija, također mletačka Dalmacija i istočna Istra bile su pod vlašću austrijskih feudalaca a zapadna Istra pod Mlecima, te, naposljetku, određena područja Bosne i Hercegovine gdje se jedna od jezgri hrvatske etničke zajednice nalazila pod

turskom vlašću.¹⁶⁵ Hrvatska etnička zajednica se na pučkoj razini¹⁶⁶ nadovezivala u novim uvjetima ranog novog vijeka na hrvatsku etnokulturnu zajednicu, kako se ona oblikovala do kraja srednjega vijeka od jadranskog do panonskog prostora, i koja je imala svoj jedinstveni identitet.¹⁶⁷ Etnička zajednica nije bila u početku politički institucionalizirana, stoga se najprije oblikovala kao kulturni identitet, u najširem smislu pojma "kultura", te je uglavnom egzistirala na elementima usmenog stvaralaštva. Naslijeđe stoljeća ranog novog vijeka zasigurno za sobom povlači mnoge dezintegrirajuće čimbenike koji su utjecali na procese preobrazbe tradicionalne hrvatske etničke zajednice, u modernu naciju. Ta su stoljeća, naime, ostavila na hrvatskim prostorima novi etnički i vjerski raspored stanovništva. Tijekom srednjeg vijeka oblikovao se hrvatski društveni prostor od jadranskog do panonskog prostora, koji je bio širi od promjenjivih granica hrvatskog političkog prostora, i na njemu se oblikovao stabilni hrvatski etnokulturni identitet. Međutim, osmanska osvajanja i zatim potiskivanje Osmanskog Carstva u stoljećima ranog novog vijeka izazvali su velika migracijska kretanja tijekom kojih su nastale velike promjene u etničkom supstratu na čitavom području tih ratnih zbivanja, gdje se dio starog stanovništva iselio, doselilo se novo stanovništvo, a stanovništvo se općenito u etničkom kotlu između Kupe i Drine ispremiješalo, a da se nije homogeniziralo.¹⁶⁸ Na početku epohe nacionalizma postojale su na hrvatskom prostoru na različitim društvenim razinama novovjekovne prednacionalne zajednice, odnosno protonacionalne zajednice, koje su također bile naslijeđe iz prethodnog razvoja, dok je hrvatska nacija u suvremenom smislu riječi postojala tek tada u začetima.

Ove su zajednice proizišle iz starih društva, a oblikovane su u ranom novom vijeku, te su pratile socijalnu i kulturnu polariziranost društva na hrvatskom prostoru.¹⁶⁹ One su s jedne strane bile etničke zajednice koje su postojale općenito na pučkoj razini, koju smo već ranije

¹⁶⁵ Gross, M. (1981: 175-191).

¹⁶⁶ Kada govorimo o pučkoj razini, misli se na hrvatsku etničku zajednicu na razini seljačkog društva u 19. stoljeću koja je postojala kao etnički kontinuum, nije bila politički institucionalizirana, te selo nije djelovalo sa stajališta svoje etničke svijesti. Primjer za to nalazimo u događanjima kada su pobunjeni seljaci u narodnom pokretu 1883. u sjevernoj Hrvatskoj, a koji je izbio zbog krize na selu, visokih poreza i brutalnih ovrha radi neplaćanja poreza, identificirali sebe kao Hrvate, ali se u tome nije nalazio nikakav politički ili nacionalni program. Stančić, N. (2002: 86-88).

¹⁶⁷ Hrvatska etnička zajednica se nadovezivala na hrvatsku etnokulturnu zajednicu koja je imala svoj identitet iako još uvijek nisu bili dovršeni srednjovjekovni hrvatski etnokulturni integracijski procesi. Stančić, N. (2002: 81-83).

¹⁶⁸ Etnička slika hrvatskog prostora po završetku migracijskih kretanja prethodnih stoljeća pokazuje da je na kraju 18. stoljeća na hrvatskom prostoru kao cjelini katoličko stanovništvo, koje će se integrirati u hrvatsku naciju, bilo najgušće raspoređeno u dijelovima koji nikada nisu bili pod osmanskom vlasti: u civilnoj Hrvatskoj od Drave do sjevernog Jadrana, na obalskom pojasu i otocima od Istre do Dubrovnika i u istočnom dijelu bokokotarskog zaljeva, odnosno mediteranckim dijelovima hrvatskog prostora. Stančić, N. (2002: 71-81).

¹⁶⁹ Usp. Stančić, N. (2002: 71-81).

spomenuli. S druge strane bile su to i zajednice koje su obuhvaćale gornje slojeve društva, što se tada odnosilo na društvenu elitu "vanjskog društva" u globalnom kontekstu. One su unutar različito strukturiranog teritorijalno i politički hrvatskog prostora nosile različite predznake, od hrvatskog unitarnog predznaka, kao što je to bilo kod staleški omeđenog hrvatskog plemićkog naroda (*natio coratica*), do različitih pokrajinskih predznaka koje nalazimo kod fenomena koji se u historiografiji označavaju kao pokrajinski partikularizmi: kajkavski, "horvatski", "slavo-dalmatski", slavonski...¹⁷⁰ Svi ti elementi su utjecali na različitost društvenih struktura u pojedinim teritorijalnim jedinicama, na kojima je živjela hrvatska etnička zajednica, što je kasnije i uvjetovalo različite društvene identifikacije. Na svim tim upravnim segmentima na hrvatskom prostoru postojala su staleška društva, ali različitog tipa.¹⁷¹

Hrvatska staleška "nacija" bila je identična s hrvatskim kraljevstvom, a hrvatski "regnum" je u predodžbi plemstva u ranom novom vijeku obuhvaćao realni i povijesni teritorij na koji su se prostirala prava i povlastice plemstva i kraljevstva, ikoji je u svojim granicama obuhvaćao prostor bilo širi od granica hrvatskog etničkog prostora (npr. u Bosni) ili ga nije sasvim obuhvaćao (npr. Istra).¹⁷² Staleška *natio croatica* je bila, dakle, ograničena na gornji sloj feudalnog društva što se odnosilo na "vanjsko društvo", na staleže i redove, na plemstvo i njegove socijalne pratitelje, te je za razliku od hrvatske etničke zajednice, ona raspolagala vlastitim društvenim i političkim institucijama i sustavom komunikacija kojim su bili povezani svi njeni pripadnici. Ona je bila politički operacionalizirana u zaštiti svog identiteta i svoje zasebnosti, te je imala svoju viziju budućnosti, tj. politički program koji se sastojao od očuvanja ili obnove povijesnih "prava", koja su se odnosila na samostalnost i teritorijalnu cjelovitost kraljevstva.¹⁷³ Stoga je uzimamo kao jezgru integrativnih čimbenika u procesu formiranja hrvatske nacije.

Kod hrvatskog plemstva nalazimo još neke jake integrativne čimbenike koji su utjecali na integraciju hrvatske nacije u 19. i 20. stoljeću. Tu je prije svega jaka plemićka tradicija koja se temelji na uspomenama na samostalnu hrvatsku državu u ranom srednjem vijeku i ima zadaću mobilizirati plemstvo u borbi za očuvanje njegove prevlasti i njegovih privilegija na teritoriju

¹⁷⁰ Hrvatska nacija u suvremenom smislu riječi je upravo nastajala na razini tih "vanjskih društava", što su predstavljale suvremene društvene elite. Stančić, N. (2002: 71-81).

¹⁷¹ Staleška "natio" je institucionalizirana u feudalnoj državi, ona je ujedno i politička zajednica osviještena kroz sustav plemićke ideologije. Stančić, N. (2002: 95-101).

¹⁷² Novoovjekovna etnička zajednica nije bila institucionalizirana, niti politički operacionalizirana, tj. nije bila politička zajednica, što ju je kočilo da aktivnije sudjeuje u procesima integracije hrvatske nacije u 19. i 20. stoljeću. Isto.

¹⁷³ Isto.

nekadašnje hrvatske državnosti,¹⁷⁴ što je bitno utjecalo na oblikovanje hrvatskog kulturnog identiteta. *Natio croatica* je funkcionirala na latinskom jeziku kao službenom jeziku, iako je imala i svoj kulturni identitet oblikovan u stoljećima ranog novog vijeka i bila je osjetljiva ne samo na politički, već i na jezični identitet trojedne kraljevine.¹⁷⁵ To se najbolje ogleda u procesu "kulturne standardizacije",¹⁷⁶ na koji se način hrvatsko plemstvo oštro protivilo njemačkom upravnom jeziku i branilo latinski. Braneći latinski jezik, branila su se istovremeno sama hrvatska "municipalna prava", odnosno prava se samostalno odlučuje o područjima iz nadležnosti vlastite autonomije, uključivši i odlučivanje o tome koji će biti službeni jezik u Trojedinj kraljevini. Integrativni elementi na području književnosti i umjetnosti javljaju se još i prije, već u vrijeme renesanse, u Dubrovniku i Dalmaciji, gdje se u različitim oblicima osjeća pripadnost Slavenima u spominjanju hrvatskog imena, te započinje postupno približavanje triju hrvatskih narječja s konačnim prevladavanjem novoštokavskoga.¹⁷⁷

U integrirajuće čimbenike svakako se ubraja i nezaobilazna uloga Crkve u Hrvata koja je, ne samo djelotvorno, već i konstitutivno, obilježila fizionomiju hrvatskoga naroda.¹⁷⁸ Krajem 19. i početkom 20. stoljeća i hrvatsko selo bilježi procese koje možemo okarakterizirati kao integrativne čimbenike u formiranju hrvatske nacije, naravno, pod utjecajem političke ideologije. Naime, u tom periodu hrvatsko selo polako izlazi iz svoje autarkičnosti kada se u njemu počinju pojavljivati dinamični slojevi uključeni u kapitalističku proizvodnju u agraru, što je doprinijelo procesu integracije hrvatske nacije pod ideologijom pokreta Antuna i Stjepana Radića, odnosno njihove Hrvatske pučke seljačke stranke, čime se postupno smanjivao društveni prostor hrvatske etničke zajednice, a istodobno širila i mijenjala socijalna supstancija hrvatske nacije.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Znakovita je činjenica kako se u tom procesu hrvatsko ime nakon 1500. počelo seliti s obalnih područja na sjever od Kupe u srednjovjekovnu Slavoniju, kada se hrvatsko plemstvo povlačilo pred turskom opasnošću prema sjeveru. Gross, M. (1981: 175-191).

¹⁷⁵ Već djelatnost Pavla Rittera Vitezovića na razmeđu 17. i 18. stoljeća, koju simbolički označava njegova "Croatia rediviva" iz 1700., može se uostalom smatrati manifestacijom hrvatskog plemićkog, odnosno staleškog protonacionalizma. Stančić, N. (2002: 95-101).

¹⁷⁶ O kulturnoj standardizaciji u okviru Monarhije detaljnije se govori u slijedeća tri poglavlja.

¹⁷⁷ Niti taj integrativni čimbenik nije obuhvaćao sva hrvatska područja, a utjecao je samo na dio viših društvenih slojeva. Isto.

¹⁷⁸ Budući da u radu o ovoj temi postoji cijelo poglavlje (Poglavlje 6.) ovdje se uloga Crkve kao integrirajućeg čimbenika u formiranju hrvatske nacije u 19. i 20. stoljeću neće dublje propitivati.

¹⁷⁹ Znakovito je da Stjepan Radić stupa na scenu hrvatskog političkog života nakon odlaska Ante Starčevića (1823-1896), Mihovila Pavlinovića (1831-1887), Ivana Mažuranića (1814-1890), Franje Račkoga (1828-1894) i J. J. Strossmayera (1815-1905). Radić postaje izdanak sveukupne njihove političke misli, koja predstavlja jak integrirajući čimbenik u procesu formiranja hrvatske nacije, gdje je Radić u prvom redu izravan plod Starčevićeva državotvornog hrvatstva. Usp. Tuđman, F. (1994: 9-33).

nekadašnje hrvatske državnosti,¹⁷⁴ što je bitno utjecalo na oblikovanje hrvatskog kulturnog identiteta. *Natio croatica* je funkcionirala na latinskom jeziku kao službenom jeziku, iako je imala i svoj kulturni identitet oblikovan u stoljećima ranog novog vijeka i bila je osjetljiva ne samo na politički, već i na jezični identitet trojedne kraljevine.¹⁷⁵ To se najbolje ogleda u procesu "kulture standardizacije",¹⁷⁶ na koji se način hrvatsko plemstvo oštro protivilo njemačkom upravnom jeziku i branilo latinski. Braneci latinski jezik, branila su se istovremeno sama hrvatska "municipalna prava", odnosno prava se samostalno odlučuje o područjima iz nadležnosti vlastite autonomije, uključivši i odlučivanje o tome koji će biti službeni jezik u Trojednoj kraljevini. Integrativni elementi na području književnosti i umjetnosti javljaju se još i prije, već u vrijeme renesanse, u Dubrovniku i Dalmaciji, gdje se u različitim oblicima osjeća pripadnost Slavenima u spominjanju hrvatskog imena, te započinje postupno približavanje triju hrvatskih narječja s konačnim prevladavanjem novoštokavskoga.¹⁷⁷

U integrirajuće čimbenike svakako se ubraja i nezaobilazna uloga Crkve u Hrvata koja je, ne samo djelotvorno, već i konstitutivno, obilježila fizionomiju hrvatskoga naroda.¹⁷⁸ Krajem 19. i početkom 20. stoljeća i hrvatsko selo bilježi procese koje možemo okarakterizirati kao integrativne čimbenike u formiranju hrvatske nacije, naravno, pod utjecajem političke ideologije. Naime, u tom periodu hrvatsko selo polako izlazi iz svoje autarkičnosti kada se u njemu počinju pojavljivati dinamični slojevi uključeni u kapitalističku proizvodnju u agraru, što je doprinijelo procesu integracije hrvatske nacije pod ideologijom pokreta Antuna i Stjepana Radića, odnosno njihove Hrvatske pučke seljačke stranke, čime se postupno smanjivao društveni prostor hrvatske etničke zajednice, a istodobno širila i mijenjala socijalna supstancija hrvatske nacije.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Znakovita je činjenica kako se u tom procesu hrvatsko ime nakon 1500. počelo seliti s obalnih područja na sjever od Kupe u srednjovjekovnu Slaviju, kada se hrvatsko plemstvo povlačilo pred turskom opasnošću prema sjeveru. Gross, M. (1981: 175-191).

¹⁷⁵ Već djelatnost Pavla Rittera Vitezovića na razmeđu 17. i 18. stoljeća, koju simbolički označava njegova "Croatia rediviva" iz 1700., može se uostalom smatrati manifestacijom hrvatskog plemićkog, odnosno staleškog protonacionalizma. Stančić, N. (2002: 95-101).

¹⁷⁶ O kulturnoj standardizaciji u okviru Monarhije detaljnije se govori u slijedeća tri poglavlja.

¹⁷⁷ Niti taj integrativni čimbenik nije obuhvaćao sva hrvatska područja, a utjecao je samo na dio viših društvenih slojeva. Isto.

¹⁷⁸ Budući da u radu o ovoj temi postoji cijelo poglavlje (Poglavlje 6.) ovdje se uloga Crkve kao integrirajućeg čimbenika u formiranju hrvatske nacije u 19. i 20. stoljeću neće dublje propitivati.

¹⁷⁹ Znakovito je da Stjepan Radić stupa na scenu hrvatskog političkog života nakon odlaska Ante Starčevića (1823-1896), Mihovila Pavlinovića (1831-1887), Ivana Mažuranića (1814-1890), Franje Račkoga (1828-1894) i J. J. Strossmayera (1815-1905). Radić postaje izdanak sveukupne njihove političke misli, koja predstavlja jak integrirajući čimbenik u procesu formiranja hrvatske nacije, gdje je Radić u prvom redu izravan plod Starčevićeva državotvornog hrvatstva. Usp. Tuđman, F. (1994: 9-33).

Proces hrvatske nacionalne integracije tekao je paralelno s procesom modernizacije i urbanizacije, koji je posljedično doveo do izgradnje građanskog društva. Paralelno s općenitom dinamizacijom društva i smanjenjem njegove polariziranosti pojavljuje se proces ujednačavanja dotad socijalno segmentiranog hrvatskog prostora na građanskim osnovama. U skladu s tim, hrvatska nacija predstavlja učinak novovjekovnih modernizacijskih procesa koja u sustav svoga nacionalnoga identiteta pripaja elemente prednacionalnih (protonacionalnih), etničkih i staleških identiteta. Stoga je uloga društvenih elita u prvoj polovici 19. stoljeća bila od iznimne važnosti budući da su upravo one zaslužni integrirajući faktor u oblikovanju hrvatske nacije i ujedno nositelji „preporodnog“ pokreta koji se prvenstveno odnosi na patriotske stavove i stupanj nacionalne agitacije u razdoblju oblikovanja hrvatske nacije.

Može se, također ukratko, reći da hrvatska nacionalna integracija u 19. stoljeću započinje vertikalnim širenjem prostora društvene dinamičnosti, tzv. "vanjskim društvom", kao posljedicom prodora kapitalističkih odnosa u gradu i na selu, čime se stvara osnovica za većom stratifikacijom društva, pa onda i širenjem obrazovanja, kao i mogućnosti javnih komunikacija o kojima je govorio Bedict Anderson. Novi dinamični slojevi u gradu i selu postupno su popunjavali prostor između polova dotad polariziranog društva, te u tom procesu možemo reći da hrvatska nacija nije stvarana „odozgo“, kako je to u svom modelu naglašavao Ernest Gellner, već su se novi slojevi sa vlastitom ideologijom integrirali u hrvatsku naciju.

5.3 Predvodnici "novog" nacionalizma

Proces oblikovanja hrvatske nacije kao zajednice novog tipa i proces njegove integracije u modernu naciju tekao je zajedno s preporodnim nacionalizmom, te su oba procesa imala oblik specifičan za srednju Europu. Za razliku od društava na Zapadu, koje je tada predstavljalo europski modernizacijski centar gdje se oblikovalo snažno građanstvo, hrvatski prostor je nosio teret ranovjekovne refeudalizacije, pri čemu su nositelji društvenih promjena vođeni idejom građanskog liberalizma bili plemstvo i imućno građanstvo.

Kada je riječ o hrvatskom narodu i njegovoj integraciji u modernu naciju, proces koji je potaknuo tu integraciju je preporodni nacionalizam. Nositelj preporodnog nacionalizma u socijalnom smislu je prije svega građanstvo zbog čega se taj tip nacionalizma vrlo često naziva i "građanskim nacionalizmom". Predvodnici ovog tipa nacionalizma su uglavnom bili pripadnici slobodnih profesija uzimajući, dakako, u obzir i šire građanske slojeve, a osobito se isticala uloga inteligencije. U preporodnom razdoblju do sredine 19. stoljeća plemstvo se

uključilo u hrvatski "ilirski" preporodni pokret, te je bilo nositelj političke borbe u staleškim političkim institucijama. Upravo je taj staleški protonacionalizam unosio elemente hrvatskog nacionalnog identiteta u rani hrvatski nacionalizam. Trojedna kraljevina u ideologiji plemstva nosila je tradiciju samostalne srednjovjekovne Hrvatske, te se ponekad naziv *Regnum Croatiae* izričito izjednačavao s nazivom *Regnum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, što govori da su staleži bili *natio* koja tvori kraljevstvo i koja po kraljevstvu (*Regnum Croatiae*) nosi naziv *natio croatica*, a pripadnici te *političke nacije* su po toj političkoj pripadnosti *Hrvati (Croatae)*.¹⁸⁰

Historiografija potvrđuje da je nacionalistička mobilizacija zahvaćala široke slojeve stanovništva: službenike, studentsku omladinu, malo građanstvo, uključujući seljaštvo i radništvo. Radništvo je u početku svoga djelovanja propagiralo proleterski internacionalizam, ali to svakako ne potvrđuje marksističku tezu prema kojoj se iza nacionalnog pokreta kriju isključivo građanski slojevi željni jedinstvenoga, reguliranog tržišta i carinske zaštite koju bi im pružala njihova nacionalna država.¹⁸¹ Seljaštvo je zasigurno odigralo važnu ulogu u nacionalnoj mobilizaciji potaknuto agitacijom nižeg klera, gdje je tipičan primjer ideologija pokreta braće Radić. Nacionalisti 19. stoljeća imaju za cilj buđenje ili preporod nacije, a ne njenu izgradnju, budući da je ona prema njihovom sudu postojala oduvijek i rođena je u slobodi. Oni su među građanstvom bili junaci svoga doba, a borba za naciju predstavljala je priznanje za građansku hrabrost. Njihovi protivnici, visoki kler, aristokracija i dvorska birokracija, na početku su imali na svojoj strani tradicionalno konzervativno seljaštvo i vojsku, a cilj im je bio zaštita starog poretka utemeljenoga na božanskoj legitimaciji vladara.

Novi društveni sloj – građanstvo – postaje nositelj svih onih aktivnosti koje su vezane uz promjenu društvene strukture. Kao takvo, ono postaje i glavni akter u političkoj sferi, gdje započinje proces sve šire participacije staleža u politici. Sve te procese na europskoj razini potaknula je Francuska revolucija 1789. i industrijska revolucija u Engleskoj. One su označile početak ubrzanih, kako političkih, tako i ekonomskih promjena. U skladu s tim promjenama odvijale su se i one društvene. Razvojem je došlo do promjena u tradicionalnoj zajednici gdje je pojedinac izgubio osjećaj pripadnosti, ili bolje rečeno vjernosti "starim gospodarima". Kmet ili seljak više nisu vidjeli razloga vjernosti svome gospodaru, feudalcu, kad im on u tržišnoj ekonomiji nije mogao jamčiti socijalnu sigurnost. Nestankom tradicionalnog legitimiteta otvara se novi prostor formiranja novog društvenog sloja – građanstva, koje postaje nositeljem nove socijalne tvorbe, gdje pojedinac postaje lojalan naciji. Ta promjena u

¹⁸⁰ Usp. Stančić, N. (1999), nav. u: Heršak, E. (1999: 117-138).

¹⁸¹ Cipek, T. (2007a: 27).

društvu uključuje i jednu, vrlo važnu demokratsku sastavnicu, a to je da svi pripadnici nacije imaju pravo sudjelovati u političkom životu države. Potpuno novi sustav vladanja trebao je uključivati prihvaćanje novog političkog poretka na temelju uvjerenja, a ne straha, što pretpostavlja uspostavu jedne nove doktrine u kojoj svi pripadnici nacije imaju pravo sudjelovati u političkom životu države, što postaje osnova političkog legitimiteta sustava vladavine. Tim promjenama započinje i demokratizacija političkog života, gdje je poredak utemeljen na zemljoposjedu, vladavini plemstva i duhovnoj vlasti crkve biva zamijenjen vladavinom koja pripada i proizlazi iz volje nacije.

Ovaj početak nove doktrine bio je sve prisutniji u javnosti i, kao što je već istaknuto, bio potaknut Francuskom revolucijom od kada se počela oblikovati i konzervativna doktrina kao odgovor na sve prisutnije nacionalno-liberalističke ideje. Ona je imala za cilj biti jaki kritičar nacionalizma kao ideologije i pokreta, braneći nasljednu monarhiju kao jedinog pravnog legitimiteta političkog poretka. Međutim, nacionalizam kao nova ideološka paradigma u društvu otvara prostor za jačanje šire društvene strukture u kojoj pojedinac kao pripadnik nacije postaje jednak svim njezinim članovima, gdje se dokida podjela na privilegirano plemstvo i običan puk.

5.4 Zapadni model oblikovanja nacije

U literaturi se o procesu oblikovanja zapadnih nacija najčešće govori kao o kretanju „od države prema naciji“ te se prema tom razvoju oblikovao ideal-tipski model nacije kao nacije-države koji su težili ostvariti svi europski nacionalizmi.¹⁸² Slojevi koji su vodili procese oblikovanja građanskog društva na europskom zapadu u ranome novom vijeku, afirmirali su naciju kao političku zajednicu koja je bila nositelj suvereniteta nasuprot suverenitetu vladara koji je svoj autoritet temeljio na „milosti Božjoj“. Istovremeno je nastao i pojam državnog suvereniteta prema drugim državama što je podrazumijevalo nepovredivost povijesno oblikovanog državnog teritorija na kojeg se proteže vlast nositelja suvereniteta. Građanske elite koje su naciju shvaćale kao političku zajednicu ravnopravnih građana, te kao takvu izvorom suvereniteta, proširile su pojam nacije na sve pripadnike društva, i oblikovale novi oblik nacionalizma koji se u literaturi označuje kao politički ili građanski nacionalizam.

¹⁸² O modelima oblikovanja nacije vidi u.: Stančić, N. (1999), (2002), (2007); Cipek, T. (2007a); Gross, M. (1981).

Međutim, razvojni proces nastanka građanskog nacionalizma, i stvaranje novog poimanja nacije, susreo se s novim problemima vezanim uz jezično-kulturne sastavnice, tj. etnicitete.¹⁸³

Potreba za standardiziranim jezikom, umjesto latinskog, poradi boljeg funkcioniranja centralizirane državne uprave bio je potreban još u apsolutnoj monarhiji. Standardizirani jezik trebao je biti utemeljen na vernakularu¹⁸⁴ i predstavljati jedan od elemenata „kulturne standardizacije“ i oblikovanja jedinstvenoga kulturnog prostora kojeg su oblikovale društvene elite. Upravo su one zaslužne za stvaranje projekta nacije, te su se prve integrirale u naciju, pa kada govorimo o prvoj fazi oblikovanja nacija, govorimo o „naciji društvenih elita“. Društvene elite su isticale načela slobode¹⁸⁵, ravnopravnosti svih građana, vežući identitet nacije uz državu kao političku zajednicu, i jedinstveni standardni jezik njezinih institucija i svoje kulture shvaćali kao obilježje „političke“ nacije, gdje im je on bio jamstvo jedinstva nacije.¹⁸⁶ Iz navedenog razvidno su kako je zapadni građanski nacionalizmi uz politički, sadržavali i jezično-kulturni identitet, gdje su jezik i kultura prihvaćeni od strane pripadnika svih etnija. Kulturna kretanja, kao što su širenje školstva i standardizacija jezika, omogućila su komunikaciju među pripadnicima nacije koja je poticala nacionalnu solidarnost.

Širenje školstva potaknulo je proces asimilacije seljaštva, i općenito, pučkih slojeva, a velikim je dijelom proces asimilacije bio dovršen u 19. stoljeću kada su stvoreni društveni preduvjeti za integraciju tih slojeva u društvo. Standardni jezik je imao ulogu etnički neutralnog komunikacijskog sredstva, i on je zaustavio standardizaciju vernakulara drugih etnija na konkretnom državnom prostoru na kojemu je dotad također postojala književna produkcija, te je vodio akulturaciji i potiskivanju zasebnih etničkih identiteta.¹⁸⁷ Međutim, problemi koji se javljaju slijedom takvih procesa vezani su uz potisnute etnije. Naime, u modernom društvu na zapadu neke od potisnutih etnija počele su razvijati svoj jezično-kulturni identitet, pa su uz program kulturne autonomije, počele razvijati i programi političke autonomije.

¹⁸³ Upravo je i hrvatska nacija, kao i srednjoeuropske nacije općenito, svoj identitet načelno temeljila na obilježjima naroda, tj. puka, prije svega sela (*etničke zajednice*), na njegovoj izvornosti, napose jezičnoj, na obilježjima koje su selektivno i prilagođene modernizacijskim potrebama (npr. izgradnji standardnog jezika) činila obilježjem svojeg identiteta. Stančić, N. (1999: 129).

¹⁸⁴ O standardnim jezicima koji su u sklopu modernizacijskih procesa potiskivali latinski kao jezik središnjih državnih i kulturnih institucija više vidi u: Stančić, N. (2007: 36).

¹⁸⁵ Načelo slobode još uvijek nije uključivalo i demokratizam – načelo jednakosti, budući da su društvene elite isključivale mase iz utjecaja na sastav nacionalnih skupština kao nositelja suvereniteta, ograničavajući izborno pravo imovinskim i obrazovnim cenzusom, kao što je bilo s ustavom Francuske revolucije iz 1791. Stančić, N. (2007: 36).

¹⁸⁶ Isto.

¹⁸⁷ Stančić, N. (2007: 36).

Zaključno, kada je riječ o zapadnom modelu izgradnje nacije, mogli bismo reći kako su u nastajanju europskih zapadnih nacija postojale znatne sličnosti čiji su procesi išli smjerom od države prema naciji. Posljedica je to prvenstveno povijesnih evolutivnih procesa. Francuska revolucija je naciju afirmirala kao političku zajednicu ravnopravnih građana, nositelja suvereniteta države nasuprot suverenitetu vladara „po milosti Božjoj“, i paradigmatički stvorila zapadni model političkog oblikovanja nacije. Takvom shvaćanju nacije suprotstavlja se model srednjoeuropskog nacionalizma koji je pojam nacije vezao uz etnički kolektivitet čije je težište stavljeno na jezik i kulturu, kao bitnim strukturalnim elementima nacionalnog identiteta.

5.5 Srednjoeuropski model oblikovanja nacije

U nastajanju europskih nacija postoje mnoge sličnosti, ali i razlike, budući da se srednjoeuropski prostor na kojem su postojale „višenacionalne“ države (Habsburška Monarhija, Rusko Carstvo i Osmansko Carstvo), razlikovao u dinamici modernizacijskih zapadnoeuropskih kretanja. To je utjecalo i na različite modele oblikovanja nacije u Europi, pa stoga govorimo o zapadnom i srednjoeuropskom modelu oblikovanja nacije. Na srednjoeuropski model oblikovanja nacije utjecala je, ne samo različita dinamika razvoja modernizacijskih procesa, već i drukčije teritorijalno oblikovanje¹⁸⁸ koji su uvjetovali da se proces srednjoeuropskog modela oblikovanja nacije kretao smjerom „od nacije prema državi“.

Habsburška Monarhija kao „višenacionalna“ država predstavlja najbolji primjer oblikovanja srednjoeuropskog modela oblikovanja nacije, budući da nije postala okvir nastajanja „austrijske“ nacije što je bila intencija u varijanti prosvijećenog apsolutizma, već je iznjedrila proces kulturne standardizacije koji je postao težište oblikovanja nacionalnog identiteta. Na prostoru Habsburške Monarhije realizirao se put od „nacije prema državi“ koji predstavlja srednjoeuropski model oblikovanja nacija, a o kojem najbolje svjedoče tzv. nepovijesni narodi, odnosno narodi koji u srednjem vijeku nisu imale svoje države, poput Slovenaca, Slovaka ili Srba u Monarhiji, ili one države čiji je državopravni kontinuitet s

¹⁸⁸ Prostor istočno od Rajne i južno od Alpa, na kojem su postojale „višenacionalne“ države ili su „nacionalni“ teritoriji (njemački i talijanski) bili podijeljeni u niz država proces je tekao obrnutim smjerom (u odnosu na zapadni): „od nacije prema državi“, gdje na prostoru Habsburške Monarhije kao „višenacionalne“ države nije postojao okvir za oblikovanje jedinstvene „austrijske“ nacije, već je „austrijanstvo“ na kraju postojanja Habsburške Monarhije opstao kao osjećaj lojalnosti prema cjelokupnoj Monarhiji ograničen na pripadnike samo određenih slojeva koji su bili vezani uz funkcioniranje jedinstvenoga državnog aparata. Stančić, N. (2007: 37).

Monarhijom bio prekinut (kao u Čeha).¹⁸⁹ Te države nisu imale „institucionalno naslijeđe“, vlastito plemstvo, ni društvene elite koje bi ispunjavale zahtjeve novih društvenih procesa, te su kao takve koristile jezik kao osnovicu modernizacijskih procesa u oblikovanju svog identiteta. Potrebno je naglasiti kako se ovaj model oblikovanja nacije odnosi na narode koji u ovom povijesnom procesu razvoja nisu posjedovali „svoju vlastitu“ vladajuću klasu, odnosno vladajuću klasu koja im etnički pripada, već je naprotiv, njima vladala više ili manje strana vladajuća nacija.¹⁹⁰ Tako su „preporodni“ pokreti u svom isticanju jezika i kulture karakteristični za srednju i srednjoistočnu Europu, te su upravo na principima kulturne standardizacije afirmirali jezično-kulturne identitete. Nositelji ovih procesa bile su institucije na području kulture, znanosti i obrazovanja. Male su nacije u ovom procesu bile u puno složenijem položaju, u odnosu na „velike“ nacije, jer su tijekom svojih nacionalnih pokreta ustale protiv feudalne ideologije i *ancien régime*a, ali s druge strane su došle u sukob s novom vladajućom nacijom. Unutar Habsburške Monarhije u 19. stoljeću javljaju se preporodni pokreti koji ističu i političke programe, koji se temelje na liberalnom načelu slobode pojedinca. To načelo prenijeli su na nacije kao kolektivitete, zahtijevajući da se načelo povijesnog prava prema kojemu je bio oblikovan politički teritorij, (kraljevine, nadvojvodine, markgrofovije itd.) zamijeni prirodnim pravom prema kojem bi se temeljilo pravo nacije na samostalnost i ujedinjenje. Takvi zahtjevi bi u Habsburškoj Monarhiji izazvali ukidanje povijesnih teritorija, ili cijepanje na jezično-nacionalnom načelu, te stvaranju institucija vlastite države (što je 1848. bio program politike austroslavizma i na njemu temeljenih programa, npr. Ujedinjene Slovenije i Vojvodine Srpske).¹⁹¹ Međutim, ti ciljevi su do kraja Monarhije ostali neostvareni jer bi njihovo ostvarivanje značilo ili pretvaranje Monarhije u zajednicu nacionalnih država, ili raspad same Monarhije na samostalne nacionalne države, što u tom povijesnom razvoju još uvijek nije bilo moguće.

U okviru Habsburške Monarhije treba izdvojiti oblikovanje hrvatske i mađarske nacije, budući da se njihov razvoj odvijao u drugačijim društveno povijesnim uvjetima koji nisu posve u skladu sa srednjoeuropskim modelom izgradnje nacije. Te su države unutar Monarhije raspolagale elementima vlastite državnosti, te je oblikovanje ovih nacija imalo obilježja i političkog nacionalizma i etnonacionalizma. Stoga ih valja propitivati kao zasebne

¹⁸⁹ Ovdje se pod *nepovijesnim* nacijama podrazumijevaju one nacije koje nisu od prethodnog razdoblja naslijedile vlastite političke institucije – u austrijskom dijelu Habsburške Monarhije Slovenci, Česi, Ukrajinici, dijelom Poljaci i Talijani, a u ugarskom dijelu Slovaci, erdeljski Rumunji i Srbi – međutim, mogle su se zbog toga oblikovati i svoju emancipaciju ostvarivati samo kao *jezične nacije*. Stančić, N. (1999: 132).

¹⁹⁰ Hroch, M. (2006: 36).

¹⁹¹ Stančić, N. (2007: 40).

modele. Habsburška Monarhija je kao dinastija bila oslonjena na aristokraciju, visoko građanstvo, birokraciju i vojsku, te imala intenciju preoblikovanja habsburške zajednice zemalja u jedinstvenu „Austriju“.¹⁹² Međutim, mađarsko i hrvatsko plemstvo je u Habsburškoj Monarhiji imalo elemente vlastite državnosti, te se uspjelo oduprijeti pokušajima habsburškog apsolutizma da ukine ugarsku i hrvatsku državnopravnu individualnost i institucije staleške države kao što je učinio s Češkom.

Hrvatsko i ugarsko plemstvo je svoju državnost temeljilo na povijesnom pravu braneći tako suverenitet političke zajednice plemstva na teritoriju njegove povijesne države. Političke zajednice plemstva *natio croatica* odnosila se isključivo na gornji sloj feudalnog društva, staleže i redove.¹⁹³ Ona je svoj identitet oblikovala s projekcijom svoje zasebnosti u prošlosti, ali i vlastite budućnosti koju je temeljila na političkom programu, a koji se sastojao od obnove povijesnih prava. Taj se program temeljio na predodžbi o povijesnim municipalnim pravima kraljevstva, kojeg je 1715. priznao Ugarski sabor kao osnovicu zasebnog položaja Hrvatske u sklopu zemalja ugarske krune.¹⁹⁴ Na taj je način hrvatsko i ugarsko plemstvo ogradilo prostor Ugarske i Hrvatske od modernizacijskih nastojanja habsburškog apsolutizma. U protivljenju bečkom apsolutizmu ugarsko se plemstvo pozivalo na Ugarsku pragmatičku sankciju potvrđenu od vladara (zakonski članak 1. i 2. iz 1723.)¹⁹⁵ kojom je ono priznalo pripadnost Ugarske habsburškim zemljama (čime je načelno odstupilo od potpune nezavisnosti Ugarske), ali je istodobno steklo priznanje političke individualnosti, te cjelovitosti i nedjeljivosti zemalja ugarske krune (uključujući i Hrvatsku).¹⁹⁶

Nakon što su se uspješno oduprle reformskim zahvatima Josipa II iz 1790., mađarsko plemstvo započinje s „kulturnom standardizacijom“, što je prvenstveno uključivalo izgradnju mađarskog standardnog jezika, te njegovim postupnim uvođenjem kao službenog. Na taj se način počeo oblikovati mađarski jezično-kulturni identitet. On je u konačnici imao za cilj polaganja prava mađarske nacije na cjelokupni povijesni prostor Ugarske, temeljem čega će se u drugoj polovici 19. stoljeća pojaviti pojam mađarskog „političkog naroda“. Takvi zahtjevi, koji su u prvom redu dolazili od strane mađarske društvene elite i manjim dijelom građanstva, temelje se na povijesnom pravu, koje je u konačnici težilo pretvaranje Ugarske u jedinstvenu mađarsku državu, koja bi u prvoj fazi obuhvaćala jezičnu standardizaciju, a zatim

¹⁹² Isto.

¹⁹³ Stančić, N. (1999: 138).

¹⁹⁴ Usp. Klaić, V. (1925), nav. u: Heršak, E. (1999: 117-138).

¹⁹⁵ Stančić, N. (1999: 117-138).

¹⁹⁶ Isto.

ritorijalnu integraciju. Pripadnicima drugih etnija na tom prostoru nije se priznavala nacionalna suverenost jer bi onda postojala opasnost od dugoročnog traženja prava na zasebni politički teritorij. Kao što su mađarske društvene elite pružale otpor austrijskoj germanizaciji i centralizaciji unutar Habsburške Monarhije, tako se je mađarskim društvenim elitama u pokušaju da centraliziraju i mađariziraju Ugarsku, suprotstavilo hrvatsko plemstvo oslanjajući se na „municipalna prava“ (u prvoj polovici 19. st.) i na jezičnu individualnost.¹⁹⁷

Iako se izgradnja jedinstvene „austrijske“ nacije u Habsburškoj Monarhiji pokušala provesti kroz centraliziranu državnu upravu, jezičnu unifikaciju, bečko središte u Habsburškoj Monarhiji, kao ni mađarske društvene elite u Ugarskoj, nisu uspjele svoje države učiniti kvivrom jedinstvene nacije kao političke zajednice, čemu su glavni uzroci bili: nedovoljno izgrađena „kulturalna modernizacija“ koja nije dovoljno duboko ušla u društvene strukture, kao nedovoljno razvijeno i nesamostalno građanstvo. Nadalje, tomu treba pridodati i unutarnje društvene stratifikacije gdje nisu bili stvoreni preduvjeti u kojima bi, interesom povezano plemstvo (jedini sloj koji je mogao pokrenuti društvene promjene većih razmjera), i imućno građanstvo razvilo ideju o naciji kao zajednici građana ravnopravnih pojedinaca. Ono je prihvatilo pojam nacije isključivo kao dio jezično-kulturnog kolektiviteta, a sama osvjetiteljska politika bečkog središta je poticanjem standardizacije nenjemačkih vernakulara ponudila društvenim elitama nenjemačkih etnija građu koju su mogle iskoristiti za oblikovanje zasebnih etničkih, jezično-kulturnih, utemeljenih nacionalnih identiteta.¹⁹⁸ Upravo zbog jakog i jasnog oblikovanja takvih identiteta nije bilo moguće ostvariti jedinstvenu austrijsku ili mađarsku naciju shvaćenu kao političku zajednicu.

Kada je riječ o hrvatskom plemstvu u tom kontekstu moramo naglasiti da je ono ipak osiguralo priznanje zasebnog političkog položaja Hrvatske u sklopu zemalja ugarske krune.¹⁹⁹ Problemi koji se javljaju uz hrvatski prostor u to vrijeme vezuju se uz usporene protomodernizacijske procese, koji su sporije zahvaćali izgradnju institucije moderne države. Ti pokušaji izgradnje moderne države su dolazili izvana, a hrvatsko je plemstvo prihvaćajući 1790. Ugarsko namjesničko vijeće kao vladu za Hrvatsku, svoju djelatnost ograničilo na zaštitu autonomije Hrvatske, naravno sve u okviru „municipalnih prava“. Međutim, osim „municipalnih prava“ tu je bila prisutna i jezična komponenta koja je pružala svojevrsan

¹⁹⁷ Stančić, N. (2007: 41).

¹⁹⁸ Isto.

¹⁹⁹ Hrvatsko plemstvo je svoja prava osiguralo u okviru „municipalnih prava“ definiranih od vladara, a potvrđenih zakonskim člankom 120. Ugarskog sabora iz 1715., od kada i postoji pojam hrvatskih „municipalnih prava“ koje su, ipak, dala samo ograničenu političku autonomiju. Isto.

otpor mađarskim intencijama.²⁰⁰ U tom smjeru će i hrvatsko plemstvo djelovati u prvoj polovici 19. stoljeća kada se polako uvodi „kulturna standardizacija“ i osnivaju „nacionalne“ institucije. Habsburška Monarhija je uspjela samo u zapadnom dijelu Monarhije razviti svojevrsno modernizacijsko središte (središnji austrijsko-češki predjeli, koji su uključivali i slovensko etničko područje, te Češku koja je u 17. stoljeću izgubila svoj zasebni državopravni status), no apsolutistička država nije imala dovoljno snage da slomi otpor ugarskoga, i s njim povezanoga hrvatskog plemstva, te je ono očuvalo svoju tradicionalnu zajedničku stalešku ustavnost i državopravni identitet.²⁰¹ Prosvijećeni apsolutizam nije uspio u „kulturnoj standardizaciji“ na čitavom svom teritoriju zbog sporije dinamike modernizacijskih procesa u odnosu na zapadne države, i zbog nedovoljno razvijene strukture upravnih i drugih institucija s jedinstvenim njemačkim službenim jezikom. Standardizacija njemačkog jezika bila je shvaćena kao komunikacijski funkcionalna i etnički neutralna.

Međutim, neuspjeh u uspostavi jedinstvenog jezika na području cijele Monarhije rezultiralo je i nemogućnošću oblikovanja jedinstvenog kulturnog prostora koji bi utjecao na oblikovanje jedinstvenog „austrijskog“ identiteta.²⁰² Ipak, pokušaj standardizacije njemačkog jezika na području Monarhije nije spriječilo očuvanje „nenjemačkih kulturnih identiteta“ podržavanih jezicima nenjemačkih etnija. U tom procesu svakako treba spomenuti i proces reformacije koji daje poticaj standardizaciji vernakulara poradi širenja svog učenja. Tako stvoreni društveni uvjeti otvaraju prostor prosvijećenom apsolutizmu na kojeg se oslanja Monarhija u cilju poticaja standardizacije nenjemačkih vernakulara kao sredstva za prosvjećivanje širih društvenih slojeva i prenošenje odredaba upravnih tijela.

U usporedbi sa zapadnim modelom izgradnje nacije koji je afirmirao naciju kao političku zajednicu ravnopravnih građana i nju proglasio nositeljem suvereniteta, u srednjoeuropskom modelu zbog nepostojanja takvog društvenog sloja koji je trebao biti nositeljem takvih promjena, to nije bilo moguće ostvariti. To je u društvenoj stvarnosti značilo da je srednjoeuropsko oblikovanje nacionalnog identiteta težište stavljalo na „kulturnu standardizaciju“, odnosno jezik i kulturu, za razliku od „političke modernizacije“ koja uspijeva u zapadnom modelu oblikovanja nacije zbog većeg stupnja razvoja modernizacijskih procesa koji su joj prethodili. Stoga bi mogli zaključiti da je glavna odrednica

²⁰⁰ Hrvatski nunciji su se u Ugarskom saboru 1790. usprotivili uvođenju mađarskog jezika kao službenog ističući da Hrvati pripadaju zasebnom, od Mađara različitom „slavenskom narodu“. Stančić, N. (2007: 43).

²⁰¹ Jozefinski apsolutizam i njegov pokušaj uvođenja njemačkog jezika kao službenog jezika je uspio samo u zapadnom dijelu Monarhije, dok su Ugarska i Hrvatska sve do sredine 19. stoljeća očuvale latinski kao službeni jezik. Stančić, N. (2007: 37).

²⁰² Stančić, N. (2007: 38).

srednjoeuropskog identiteta njegov etnički kolektivitet kojeg vezujemo uz jezično-kulturnu osnovicu, i koja određuje pojedinca u njegovu etnonacionalizmu. Takav proces je omogućavao nacionalnu homogenizaciju različitih slojeva, što je utjecalo da se unutar Habsburške Monarhije shvaćanje nacionalnog identiteta određuje kroz jezično-kulturni identitet, pa govorimo o „kulturnoj standardizaciji“ kao jednom od elemenata oblikovanja nacionalnog identiteta unutar modernizacijskih procesa.²⁰³ Temeljem navedenoga možemo zaključiti kako srednjoeuropski model oblikovanja nacije karakteriziraju procesi koji ispunjavaju kulturno-jezične sadržaje i kao takvi predstavljaju okvir za (proto)modernizacijske procese koji afirmiraju jezično-kulturne identitete kao jednu od osnova nacionalnog identiteta.

5.6 Hrvatski „politički narod“

Za hrvatski nacionalizam 19. stoljeća možemo reći da je u svojim temeljima dijelio ideje liberalne političke doktrine,²⁰⁴ ali buđenje nacije u preporodnom nacionalizmu odvijalo se u nekoliko faza. Prva faza odnosila se na političko mobiliziranje nacije gdje je nacionalni identitet stavljen kao primat političkog djelovanja i postaje pretpostavka stvaranju svih ostalih identiteta. Nadalje, slijedi faza u kojoj je nacija izvor suverenosti. Ona se u ovoj fazi politički oslobađa, te kao takva postaje izvorom političkog legitimiteta. To znači da monarh više ne određuje volju naroda, već vlada sam narod. Treća faza se odnosi na formiranje nacionalne države gdje suverena nacija stupa u savez s ostalim nacijama – državama Europe.²⁰⁵

U pokušaju ostvarivanja svojih ciljeva preporodni nacionalisti su morali organizacijski osmisliti svoje djelovanje što se uglavnom ostvarivalo putem udruženja. Članovi udruženja su dolazili iz redova građanskih intelektualaca, i često su imali nejasnu predodžbu o značajkama

²⁰³ Ovdje treba naglasiti da nacije shvaćene kao zajednice jezika „*Sprach-nation*“ i kulture nisu automatski bile nelojalne višetetničkoj državi, iako je s vremenom kod takvih zajednica pokušaj „denacionalizacije“ završavao pokušajima zaštite nacionalnog identiteta kroz stjecanje političke autonomije na određenom teritoriju, odnosno stvaranju nacionalne države. Stančić, N. (2007: 39).

²⁰⁴ O suvremenim teorijama građanskog ili liberalnog nacionalizma vidi u: Cipek, T. (2004).

²⁰⁵ Ovdje treba napomenuti kako *risorgimento* zastupa ideju da nacije nisu suprotstavljene jedna drugoj, već ujedinjene u borbi protiv tiranije, odnosno, Europu feudalnih apsolutističkih monarhija trebala bi zamijeniti Europa slobodnih nacija-država. Naravno u praksi se pokazalo da ovo načelo ne funkcionira kao što nam pokazuju primjeri sukobljavanja talijanskog i hrvatskog ili mađarskog nacionalizma. Cipek, T. (2007: 26).

nacionalnog pokreta, kao i o nacionalnoj državi koju su nastojali stvoriti.²⁰⁶ Organizacijski oblici i metode djelovanja udruženja bili su različiti i mogli bi ih podijeliti u:

a) legalističko-reformističke organizacije preporodnog nacionalizma;

b) revolucionarne organizacije preporodnog nacionalizma.²⁰⁷

Legalističko-reformističke organizacije, koje su dominirale u Habsburškoj Monarhiji borile su se legalnim sredstvima za ciljeve nacije organizirajući se u političke klubove, često oko pojedinih novina, osnivajući političke stranke i studentska udruženja. Revolucionarna nacionalistička udruženja, koja se u Monarhiji počinju formirati tek početkom 20. stoljeća,²⁰⁸ nastojala su svoje ciljeve ostvariti pojedinačnim terorističkim akcijama ili gerilskom revolucionarnom borbom, gdje su u pravilu tražili savezništvo stranih sila. Udruženja su predstavljala jedan od oblika organiziranja stanovništva, što je kasnije poprimilo šire razmjere masovne mobilizacije. Upravo u masovnoj političkoj mobilizaciji su stvoreni preduvjeti za ostvarivanje nacionalističke ideje – ujedinjavanje stanovništva u jedinstvenu političku formaciju. Sve je to dovelo i do promjene strukture društva što se najbolje očitvalo u promjeni staleža, ekonomskoj, političkoj i društvenoj modernizaciji. U tom procesu dio političke hrvatske elite, pokušava izgraditi ideju hrvatskog političkog naroda, ali, s obzirom na društvenu stratifikaciju toga doba, još uvijek kao zajednicu različitih staleža.²⁰⁹

Pojam hrvatskog „političkog naroda“ bio je prisutan u hrvatskome političkom životu u drugoj polovici 19. stoljeća, a sadržavao je shvaćanje o trojednoj Kraljevini Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, kao političkom teritoriju čiji je suverenitet utemeljen na povijesnom pravu, i hrvatskoj naciji kao političkoj zajednici ravnopravnih građana. Istodobno je pojam hrvatskog „političkog naroda“ uključivao i elemente etničkog, jezično-kulturnog sadržaja, iz čega proizlazi shvaćanje hrvatske nacije kao nositelja suvereniteta Trojedne kraljevine.²¹⁰

²⁰⁶ O organizaciji preporodnog nacionalizma i metodama djelovanja detaljnije vidi u: M. Gross, M. (1981), Cipek, T. (2007).

²⁰⁷ Cipek, T. (2007: 26).

²⁰⁸ Udruženja su se formirala isključivo na jugoistoku Monarhije, primjeri su Mlada Bosna, Mlada Hrvatska i druga uglavnom jugoslavensko-nacionalistička udruženja koja nisu prezala od terora. Usp. Horvat, J. (2006), nav. u: Cipek, T. (2007: 27).

²⁰⁹ U ovom procesu stvorile su se pretpostavke za promicanje ideje političke zajednice kao zajednice slobodnih individua koje povezuje cilj općeg dobra. Međutim, paralelno s tim procesom javljaju se i začeci sukoba između različitih koncepcija hrvatske i srpske političke misli, koji se temeljio na različitim tumačenjima civilnog kôda srpske elite u Hrvatskoj koja nije prihvatila ideju *hrvatskog političkog naroda*. Cipek, T. (2000: 61).

²¹⁰ Pojam hrvatskog „političkog naroda“ u svom povijesnom, državnopravnom poimanju nacije sadržajno vuče podrijetlo iz plemićke ideologije (proto)modernizacijskog doba 18. i prve polovice 19. stoljeća, a sam pojam državnog suvereniteta, iz kojeg proizlazi pravo na obnašanje vlasti, također je proizvod (proto)modernizacijskih procesa ranoga novog vijeka zajedno s pojmom javnog interesa koji mora osiguravati državni aparat. Stančić, N. (2007: 35).

Ovaj je pojam u svom političkom poimanju nacije puno bliži zapadnom modelu, iako čini spoj zapadnog političkog nacionalizma i srednjoeuropskog etnonacionalizma, budući da jezično-kulturna sastavnice poimanja hrvatskoga „političkog naroda“ proizlazi iz prihvatanja srednjoeuropskog etničkoga, jezično-kulturnog poimanja nacije. Kada je riječ o hrvatskoj naciji i njenim fazama integracije važno je napomenuti kako je integracija hrvatske nacije kao političke zajednice bila podložna snažnim diskontinuitetima, što zbog „političkog pritiska“ viših klasa vladajućih nacija u Habsburškoj monarhiji, tj. Mađara i austrijskih Nijemaca, zbog političke snage i posebnih interesa talijanskog odnosno potalijančenog građanstva, zbog djelatnosti birokracije na nižim i višim razinama, zbog interesa dinastije, vojnih i diplomatskih vrhova Monarhije”.²¹¹

Naime, u vrijeme nastanka nacionalne svijesti, na hrvatskim prostorima javljaju se dva ključna problema. Prvi je problem tadašnje posvemašnje političke razjedinjenosti teritorija na kojima se dotična nacija ima formirati, drugi problem je duga povijesna politička razdvojenost i podložnost različitim stranim utjecajima, kako političkim, tako i ekonomskim i kulturnim, što je imalo za posljedicu različitu društvenu strukturu stanovništva. Tome u prilog govore činjenice da su u sjevernoj Hrvatskoj sve do raspada Habsburške monarhije, bili uspostavljeni tipični srednjoeuropski agrarno-feudalni odnosi i veći dio pučanstva bio je vezan uz agrarnu ekonomiju, „tako su npr. u sjevernoj Hrvatskoj prema popisu iz 1910. još uvijek gotovo četiri petine privredno aktivnog stanovništva (78,4%) djelovale u različitim oblastima poljoprivrede“.²¹² Prostor Hrvatske u kome je nacionalna agitacija bila najpoticajnija je prostor negdašnje civilne Hrvatske i Slavonije, gdje je nacionalni pokret i započeo. Upravo je na tim područjima i sama nacionalna integracija najprije dovršena. Politička razdvojenost područja kao posljedica dugotrajnog povijesnog procesa u tim prostorima imala je za posljedicu važan dezintegracijski faktor – pojavu pokrajinske, partikularne svijesti²¹³ koja je ponekad i snažnije kočila hrvatsku nacionalnu integraciju, a nositelji tog pokrajinskog patriotizma²¹⁴ i otpora „hrvatstvu“, bili su najčešće pripadnici viših slojeva koji su, i nakon formalnog ukidanja staleškog društva, težili očuvanju svojih položaja te su vidjeli vlastitu

²¹¹ Gross, M. (1981: 186).

²¹² Gross, M. (1981: 308).

²¹³ „Partikularizmi“ su nastali kao izraz želje za očuvanjem postojeće društvene i kulturne polariziranosti koja je najvišim slojevima u ograđenim pokrajinama osiguravala zasebni i izdvojeni status i kao izraz nostalgije za starim „načinom života“ koji je postupno nestajao. Stančić, N. (2002: 101).

²¹⁴ Autor ovdje govori o „pokrajinskom patriotizmu“ u trenutku i iz pozicije kada je hrvatska nacionalna integracija dovršena, a „slavonska“ ili „dalmatinska“ nacija nisu oblikovane, no to ne znači da, prvenstveno u drugoj polovici 19. st. nije bilo onih koji su svoje dalmatinstvo ili slavonstvo osjećali kao nacionalni identitet. Stančić, N. (2002: 104).

ugrozu u prodoru novih društvenih odnosa i mogućnosti ujednačavanja raznolikosti društvenih sustava zatvorenih u pokrajinske granice.²¹⁵

U istraživanje integracije hrvatske nacije može poslužiti model koji je ponudio češki povjesničar Miroslav Hroch.²¹⁶ Kroz tri faze, imenovane kao A), B) i C) faze, prikazao je model razvoja „malih nacija“ Srednje, Istočne i Sjeverne Europe, u odnosu na „velike“ zapadnoeuropske.²¹⁷ U procesu istraživanja integracije hrvatske nacije prema Hrochovom modelu, treba istaknuti kako kriteriji, koji se odnose na nacionalno djelovanje, ne mogu biti promatrani zasebno već moraju uključivati i druge kriterije, kao što su, razvoj nacionalnog programa, oblici nacionalne agitacije, stvaranja elemenata nacionalne kulture, društvene okolnosti, i drugi. Budući da su u procesu integracije hrvatske nacije sve tri faze uočljive, ipak, postoji problem koji se odnosi na ritam nacionalne integracije koji se na pojedinom području javlja u različito vrijeme. Stoga, Hroch naglašava problem periodizacije nacionalnih pokreta malih nacija koji se odnosi na primjenu kriterija u analizi tog procesa. Neovisno o tome uzima li se u obzir nacionalna agitacija u odnosu na društvenu rasprostranjenost, utvrđivanje uloge nacionalnog pokreta u povijesnom razdoblju, ili analiza njegovih društvenih preduvjeta, uvijek je ista polazišna točka za kriterij periodizacije, a to je odnos nacionalnog pokreta prema općem pravcu preobrazbe društva. Prema ovom osnovnom kriteriju periodizacije može se napraviti podjela na osnovne etape nacionalnog pokreta:

1. Razdoblje borbe protiv apsolutizma, buržoaske društvene revolucije i razvoja kapitalizma;
2. razdoblje nakon pobjede kapitalizma koje se poklapa s razvojem radničkog pokreta;
3. razdoblje globalne integracije i utjecaja masovnih medija – koja otprilike započinje od kraja Prvoga svjetskog rata.²¹⁸

Ovim modelom bi se mogao, u osnovnim karakteristikama, prikazati i proces oblikovanja hrvatske nacije. Prva faza, faza A, ističe važnost „buđenja“ male grupe intelektualaca koji se zanimaju za jezik, kulturu i povijest, ali bez nekog značajnijeg društvenog utjecaja. Ovu fazu karakterizira zanimanje za jezik, kulturu i povijest svoje nacije, potaknuto patriotizmom prosvjetiteljskog tipa. Prvu fazu procesa integracije hrvatske nacije možemo smjestiti u vrijeme početka ilirskoga pokreta, odnosno ranih tridesetih godina 19. stoljeća, iako valja

²¹⁵ Stančić, N. (2002: 101).

²¹⁶ Usp. Hroch, M. (2006).

²¹⁷ Autor pod „malim“ i „velikim“ ne podrazumijeva broj pripadnika određene nacije, već društvenu strukturu i položaj podređenosti prema nekoj drugoj „većoj“ naciji. Isto.

²¹⁸ Hroch, M. (2006: 53).

naglasiti da se neki povjesničari i ne bi složili s periodizacijom ove faze, pa tako Mirjana Gross smatra kako bi se u ovu fazu mogli uključiti brojni pisci „od renesanse do kraja 18. stoljeća jer su se na određenoj interpretaciji njihovih shvaćanja gradile nacionalne ideologije u 19. stoljeća.“²¹⁹ Nakon ovog razdoblja slijedi sustavno, nacionalno agitiranje predvođeno skupinom domoljuba koji su se smatrali predstavnici i predvodnici „narodnog preporoda“ u Hrvatskoj. Ovdje već govorimo o fazi B. iako je vrlo nezahvalno tražiti jasne vremenske granice među fazama jer se ta razdoblja vrlo često preklapaju. Ovu fazu uglavnom karakteriziraju političke razdijeljenosti, ali i jak nacionalni zanos. Ilirski pokret, koji dominira u ovoj fazi, je najvažniji dio „narodnog preporoda“ u Hrvata koji je stvorio političke i kulturne temelje iz kojih su kasnije izrasli preporodni pokreti u ostalim regijama. U ovoj fazi utjecaj imaju nacionalne ideologije, koje ovise o društvenim strukturama, većina pripadnika nacije postaje nacionalno svjesna, pa kao takva sudjeluje u nacionalnom pokretu. Kada je riječ o sjevernoj Hrvatskoj, ovo razdoblje Mirjana Gross u hrvatskoj historiografiji smješta između 1835. i 1849. godine, što ovu fazu nacionalne integracije vremenski i sadržajno vezemo uz Ilirski pokret. Ipak, Hrvatska se nacija nije oblikovala samo na tom području što potvrđuje činjenica da su u organizirano djelovali „pisci u sjevernoj Hrvatskoj uoči početka ilirskoga pokreta (tj. organizirane djelatnosti koja se pokreće ilirskom štampom), pisci u Dalmaciji uoči početka „narodnog preporoda“ od ilirskog razdoblja sve do početka šezdesetih godina; pokušaji katoličkih svećenika da se potakne nacionalni pokret u Istri, pogotovu šezdesetih godina; franjevački pisci u Bosni i Hercegovini u doba ilirizma i njihova nacionalna propaganda osamdesetih godina“.²²⁰ Dakle, ilirski pokret kao organizirani oblik narodnoga preporoda, prezentira ogledni primjer Hrochove „faze B“, djelovao je i u Dalmaciji, Istri, nekadašnjoj Vojnoj krajini, te dijelovima Bosne i Hercegovine. Na tim je područjima integracija hrvatske nacije započela kasnije, pa je shodno tome kasnije i dovršena.

Svaka od ovih faza ima i svoju ulogu u integraciji hrvatske nacije, gdje je druga faza, odnosno razdoblje nacionalne agitacije najznačajnija, jer je upravo ta etapa postavila temelj značaju nacionalnog razvoja i stvaranja temelja hrvatskog „političkog naroda“, te tako osigurala njegovu nacionalnu egzistenciju. U posljednjoj fazi „C“ proces nacionalne integracije je uglavnom dovršen, jer se većina nacije može mobilizirati u borbi za političke, društvene gospodarske i druge oblike života, koji su potrebni za afirmaciju nacije. U ovoj je fazi nacionalna svijest najviše napredovala, pa su posljedično nastale nacionalne ideologije

²¹⁹ Gross, M. (1981: 183).

²²⁰ Isto.

koje su imale znatnu mobilizirajuću snagu, najprije usmjerenu prema građanstvu, a kasnije i širim društvenim slojevima.

Zaključno bi mogli ustvrditi kako je proces hrvatske nacionalne integracije obilježen snažnim diskontinuitetima. Proces politizacije hrvatske nacionalne zajednice bio je pod jakim utjecajem političkih pritisaka viših klasa vladajućih nacija, to jest Mađara i austrijskih Nijemaca, koji su imali političku snagu u Habsburškoj monarhiji. Tek na prijelomu 19. i 20. stoljeća možemo govoriti o postojanju općehrvatske politike, iako kao nestabilne političke nacionalne strukture, koju karakterizira njezino nejedinstvo koje u mnogome koči proces hrvatske nacionalne integracije. Diskontinuitet procesa integracije hrvatske nacije bio je uzrokovan velikim dijelom zbog teritorijalno-političkih jedinica koje su bile međusobno odijeljene administrativnim putem, ali i nedostatkom prometne povezanosti. Na hrvatski politički narod u fazama njegove nacionalne integracije bitno su utjecali različiti politički pravci čime su se stvorili nepovoljni politički uvjeti za nacionalnu integraciju hrvatske nacije. Pitanje koje historiografija postavlja u procesu hrvatske nacionalne integracije glasi – je li hrvatska nacija bila potpuno integrirana u trenutku propasti Habsburške monarhije, što se su različita, ali ipak, jedinstvena u zaključku kako je proces integracije hrvatske nacije, što se ovdje odnosi na hrvatski „politički narod“, na prijelomu iz 19. u 20. stoljeće došao do prekretnice na kojoj je odnos pojedinih strukturalnih dijelova hrvatskog „političkog naroda“ stvorio novu cjelinu – izgrađenu naciju.

6. KATOLIČKA CRKVA I HRVATSKI NACIONALNI IDENTITET

6.1 Polog Katoličke crkve u oblikovanju hrvatskog nacionalnog identiteta

Hrvatski nacionalni identitet se prepoznaje kroz povijest u kojoj je nastao, po prostoru u kojem je dominirao, po stanovništvu koje ga je oblikovalo i kulturi koja ga je definirala, ali i po institucijama koje su ga kroz povijest čuvale, i očuvale, od različitih povijesnih prijetnji. Glavno vezivno tkivo koje je pridonijelo tom očuvanju ali i izgradnji hrvatskog nacionalnog identiteta jest zasigurno Crkva u Hrvata²²¹ i vjera kao njena "utemeljiteljska svijest". Ovdje je važno istaknuti spoznaju kako kršćanstvo nije poistovjećeno ni s jednom nacijom, već je to, kako je Tomislav J. Šagi-Bunić u svom djelu „Katolička Crkva i hrvatski narod“ definirao:

„Stvarnost višega reda koja prelazi (transcendira) sve narode, sabire svoje članstvo iz svih

naroda, stvara zajedništvo druge vrste nego što je nacionalno zajedništvo“. ²²²
Stoga je važno u svakom propitivanju Katoličke crkve i hrvatskog nacionalnog identiteta, ne poistovjećivati kršćanstvo i katolicizam s hrvatstvom, odnosno ne možemo govoriti o istovjetnosti Katoličke Crkve i hrvatskoga naroda. Upravo je u prošlosti hrvatskoga naroda, čak i u novijoj povijesti, često dolazilo do takvih nesporezuma nastojeći hrvatstvo poduprijeti katolicizmom ili katolicizam hrvatstvom, ²²³ što nije u skladu sa stavom crkvenog naučavanja budući da nijedan narod ne može sebi podložiti Crkvu jednako kao što ne može sebe

²²¹ Pojam „Crkva u Hrvata“ će se u daljnjem tekstu odnositi na pojam „Crkva“ ili „Katolička Crkva“. Pojam „Crkva u Hrvata“ se često susreće u različitim kontekstima, stoga je važno odrediti na što se pojam točno odnosi. Pojam „Crkva u Hrvata“, pored Katoličke crkve u Hrvatskoj, obuhvaća i Katoličku crkvu u ondašnjim Hercegovini, kao i Katoličku crkvu u „hrvatskoj dijaspori“, to jest Katoličku crkvu u svojim hrvatskim jugoslavenskim republikama, u Zapadnoj Europi i općenito u svijetu, gdje je Crkva u svojim računajuci Katoličkim zajednicama (misijama) ostvarivala svoju crkvenost. U „hrvatskoj dijaspori“, ne računajući Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (gdje ih ima 260.000), trenutno živi 1.900.000 Hrvata u prekooceanskim zemljama i 530.000 u zemljama Zapadne Europe. Vidi: Nacionalni program demografskog razvika Demografska slika Republike Hrvatske, u Kolo. Časopis Matice Hrvatske 5 (1996), br. 2, 185-220, ovdje 201; navedeno u: Aračić, P. (2001: 9).

²²² Autor posebno ističe kako kršćanstvo pretpostavlja narode s njihovim domovinama, a ono se samo očituje svijetu kao jedan svojevrstan narod – narod Božji, ali taj narod narodu povjeruju u Božji poziv sabere da žive na jedan novi način. Vidi u: Šagi-Bunić, T. J. (1983: 8).

²²³ Ovo se prvenstveno odnosi na početke devedesetih godina prošloga stoljeća kada je Hrvatska demokratska zajednica s pokojnim predsjednikom Franjom Tuđmanom bila na vlasti. Znakovito je da se Hrvatska mnogim pitanjima, kao što su pobačaj, rad nedjeljom, zakon o istospolnim zajednicama itd., donosila zakonske okvire koji se bitno kose s naučavanjem Katoličke crkve.

proglasiti istovjetnim s Crkvom, bilo tako da Crkvu učini isključivim oruđem svojih interesa, ili tako da se odriče svih svojih narodnih interesa u korist Crkve.²²⁴ Za instituciju kao što je Crkva koja ima veliko i dugo sjećanje, *memorija* u teološkome i tradicija u praktično-pastoralnome smislu riječi konstitutivni su elementi vjerničkog života i institucije Crkve.²²⁵ Uzimajući to u obzir, a sagledavajući tu stvarnost iz povijesne perspektive u kojoj se oblikovao hrvatski nacionalni identitet, možemo reći kako se katolicizam u Hrvata uspostavio kao temelj nacionalne svijesti. On se naime očitovao u prihvatu kršćanstva, ali isključivo kao ukupnosti onih duhovnih i materijalnih vrednota i dobara koja su sudjelovala u izgradnji hrvatskog nacionalnog identiteta tijekom svog povijesnog razvoja.²²⁶ Ovdje valja istaći da su Crkva i njeni članovi jednako tako svjesni da ono što se naziva domovinom hrvatskoga naroda sačinjavaju također vrednote i dobra nadahnuta drugim duhovnim zanosima koji su se na ovom tlu uspjeli ukorijeniti i koji su hrvatskoj narodnoj zajednici dali svoj doprinos.²²⁷ Stoga svaka isključivost „drugih“ bi, u konačnici, bila protivna i Drugom vatikanskom koncilu koji traži da Crkva sa svima stupi u prijateljski dijalog. Za Crkvu u hrvatskoj povijesti možemo vezivati različite attribute, a jedan od najautentičnijih bi mogao biti – vjerna „čuvarica“ hrvatskog nacionalnog identiteta - koja je zadužila ne samo hrvatski, već i Europski narod u očuvanju i stvaranju svih onih vrijednosti na koje se danas poziva suvremena Europa. Iz spomenutih je razloga iznimno važno u propitivanju hrvatskog nacionalnog identiteta u odnosu naspram europskih integracija ne izostaviti Crkvu koja je u mnogo čemu zaslužna za proces izgradnje, oblikovanja i očuvanja hrvatskog nacionalnog identiteta.

Stoga je opravdano pitanje - kakva je uloga Crkve u različitim poljima kulturnog, ali i političkog djelovanja bila u procesu formiranja kulturno-povijesnog, odnosno hrvatskog nacionalnog identiteta? O ulozi Crkve u formiranju hrvatske nacije napisani su različiti tekstovi, međutim, zbog ograničenja koje nameće naslov rada, ovdje ćemo spomenuti samo neke zanimljive rasprave u propitivanju uloge Crkve kao „krivca“ za formiranje hrvatskog

²²⁴ Iako se čini da je ova tvrdnja toliko očevitna da o njoj ne bi trebalo ni govoriti, ipak je u tom poistovjećivanju među katolicima u Hrvatskoj bilo nesporeda u prošlosti, pa je važno to uvijek ponavljati kako se ne bi upalo u staru pogrešku koja nije koristila ni rascvatu živog i autentičnog katolicizma, kao života s Kristom po vjeri, ni istinskom napretku hrvatske nacije. Šagi-Bunić, T., J. (1983: 8-9).

²²⁵ Prcela, F. (2011: 219).

²²⁶ Polazeći od postavke (koja je prikazana u okviru poglavlja 2. Metodološke osnove istraživanja) da strukturalne dimenzije hrvatskog nacionalnog identiteta sačinjavaju: teritorijalnu pripadnost, povijesno naslijeđe, kulturalna obilježja i političko društvo, možemo reći kako je Crkva u svakoj od tih dimenzija ostavila traga u procesu oblikovanja hrvatskog nacionalnog identiteta.

²²⁷ Usp. Šagi-Bunić, T., J. (1983).

nacionalnog identiteta. Prije tri desetljeća, kada se o utjecaju Crkve i ulozi katolicizma u formiranju hrvatskog nacionalnog identiteta trebalo govoriti s velikim oprezom, Tomislav J. Šagi-Bunić²²⁸ iskoristio je tekst Najdana Pašića „Faktori formiranja nacija na Balkanu i kod Južnih Slovena“²²⁹, te je kroz raspravu izrazio svoje mišljenje o povijesnoj ulozi katolicizma u formiranju hrvatskog nacionalnog identiteta. Zanimljiva je i nadasve znakovita njegova analiza koja seže u 70-te godine prošlog stoljeća, a koju danas jednako tako možemo analitički primijeniti kada je riječ o hrvatskom nacionalnom identitetu.

Najdan Pašić u svom tekstu na prvo mjesto u oblikovanju naroda, odnosno narodnosti, stavlja „stvaranje državnih organizacija“ i „uspostavljanje manje ili više kontinuirane državne vlasti na određenom teritoriju“, na drugom mjestu je narodni jezik, na trećem su ideološki i kulturni čimbenici, kao što su „nacionalna predaja, mitovi i tradicije“, s posebnim osvrtom na značenje književne vrijednosti, i tek na četvrtom mjestu je utjecaj religije i crkvene organizacije.²³⁰ Rasprava s ovakvom klasifikacijom gdje je uloga Crkve stavljena na zadnje mjesto za Tomislava J. Šagi-Bunić se čini neprihvatljivom, te nadovezujući se na nju daje odgovor u kojemu se jasno iščitava ključna uloga Crkve u oblikovanju hrvatskog nacionalnog identiteta i to kroz formu oblikovanja naroda. Naime, on naglašava kako je Crkva od pokrštenja Hrvata, pa do danas, svojom evanđeoskom porukom, kršćanskim naučavanjem i kršćanskim moralom, te crkvenim ustrojstvom ne samo djelotvorno, već i konstitutivno, obilježila fizionomiju hrvatskoga naroda. Te tvrdnje potvrđuje trima postavkama:

„1. Hrvati kao nacija...nisu to po svojoj pripadnosti Katoličkoj Crkvi; nije im to da su nacija [koju je] pribavila ili utemeljila Katolička Crkva, ni svojim `sistemom vrednota` ni svojom organizacijskom strukturom, nego se to što postoji hrvatska nacija sastoji u nečem drugom, a Katolička je Crkva samo znala to poštivati, prihvatiti, usvojiti, u to se uklopiti, s tom se nacijom ovdje konkretno životno povezati, njoj u tom smislu također neke povijesne pomoći i usluge pružati.

2. Katolička Crkva nije spriječila ni mogla spriječiti ili onemogućiti da se Hrvati i Slovenci²³¹ ne oblikuju kao zasebne nacije, različite od drugih susjednih katoličkih nacija, i različite među sobom.

²²⁸ Isto.

²²⁹ Usp. Pašić, N. (1971: 473-492), nav. u: Šagi-Bunić, T., J. (1983: 22).

²³⁰ Usp. Hoško, F. E. (2003: 54-55).

²³¹ Autor nastoji dokazati kako katolicizam, odnosno Katolička Crkva kao organizacijska struktura, nije i ne može biti okosnica oko koje se oblikuje neka nacija, navodeći primjer bivše SFR Jugoslavije, gdje su postojale slovenska i hrvatska nacija, obje u povijesnom smislu pretežno katoličke. Međutim, one nikad nisu pokušale stvarati jednu nacionalnu svijest na temelju konfesionalne pripadnosti ili na temelju crkvene organizacijske strukture. Kad se ideja o nekom nacionalnom jedinstvu između Hrvata i Slovenaca pokušala promicati (kao npr. za vrijeme Ilirskog pokreta) onda to nije polazilo od katolicizma i crkvene pomoći u organiziranju (kao npr. za vrijeme Ilirskog pokreta) nego od sasvim drugih pretpostavki. Katolicizam je mogao odigrati određenu pomoćnu ulogu kod izgrađivanja nacionalne svijesti, ali naglasiti katolicizam, a ne spomenuti druge u tom pogledu daleko važnije čimbenike, kao što je kod hrvatske nacije npr. stvaranje hrvatske države i tisućljetna svijest o kontinuitetu državnosti, ne odgovara povijesnoj istini. Usp. Šagi-Bunić, T., J. (1983).

3. Katolicizam je mogao biti jedan od čimbenika koji su utjecali da se te nacije nisu prepustile tome da budu asimilirane ili apsorbirane od drugih susjednih nacija.²³² Nadalje, uloga Crkve je na hrvatskim prostorima kroz povijest vidljiva, gotovo sveprisutna, u svim procesima koji su stvarali konstitutivne elemente hrvatskog naroda. Njezina uloga je prisutna već i u samom stvaranju „državnih organizacija“ hrvatske države od 9. do 11. stoljeća, kao i uloga njegovanja njezina posebnog državno-pravnog individualiteta kroz vjekove.²³³ Prije 852. knez Trpimir dovodi u Hrvatsku benediktince i podiže im samostan u Rižnicama između Solina i Klisa, gdje uz duhovne zadaće koje oni prihvaćaju, u blizini kneževa dvora vode i kneževu državnu kancelariju, a sam Trpimir ostavlja u molitvenom zapisu izraz kršćanski utemeljene kneževske vlasti. On je bio franački vazal, a njegov sin Zdeslav bizantski. Tek 879. papa Ivan VIII. svojim pismom knezu Branimiru priznaje Hrvatsku kao državu, neovisno i o Bizantu i o Franačkoj. Kralj Dmitar Zvonimir 1075. prima krunu, zastavu, mač i žezlo od pape Grgura VII., pa se obvezuje „na vjernost Apostolskoj Stolici“ što zapravo znači provođenje zahtjeva tzv. grgurovske reforme u svom kraljevstvu jer se odriče prava na laičku investituru, obećaje suzbijati simoniju i nikolaitizam, a zauzimati se za prava žena i dostojanstvo kršćanskog braka, te sprječavati ropstvo. Papa je pak kralju potvrdio svoju zaštitu i rehabilitirao glagoljaštvo.²³⁴ Ove povijesne okolnosti jasno govore kako je uloga Crkve, u procesu početka „stvaranja državnih organizacija“ bila glavna pregovaračka i utemeljiteljska poluga u stvaranju hrvatskog nacionalnog identiteta.

Važna dimenzija hrvatskog nacionalnog identiteta koja prožima sve njegove strukture je jezik koji je već od kraja 9. stoljeća zahvaljujući književnom djelovanju glagoljaša postupno mijenjao i oblikovao hrvatski kulturni okvir kao specifično jedinstvo triju jezika i triju pisama: latinski, slavenski i hrvatski jezici, te latinsko, glagoljsko i ćirilsko pismo. Upravo u glagoljaškom krugu sazrijeva ideja o živom narodnom jeziku kao mediju kancelarijske prakse za pravno-poslovne potrebe pučkih zajednica s kojima je srednjovjekovni glagoljaški kler, samostanski i svjetovni, od samog početka tijesno suživljen djelujući kao jedini pismeni sloj naroda odigrala važnu ulogu u oblikovanju hrvatskoga književnog jezika. Bez svake je sumnje da je upravo ona dala doprinos veći od bilo koje druge društvene skupine u hrvatskoj povijesti jezika i književnosti jer je bila trajno prisutna od samih začetaka oblikovanja

²³² Isto.
²³³ Usp. Budak, N. (1994: 79-100); Šanjek, F. (1996: 59-64), naved. prema: Hoško, F. E. (2003: 57-58).
²³⁴ Isto.
²³⁵ Hoško, F. E. (2003: 58).

hrvatskoga jezika, počevši od njegovih prvih zapisa glagoljicom, pa sve do stvaranja standardnoga književnog jezika. Ne može se zanemariti činjenica što je u tom pogledu značilo očuvanje slavenskog jezika u bogoslužju, kao i razvijanje glagoljske književnosti.²³⁶ Kada je riječ o nacionalnoj predaji, mitovima i tradiciji, znakovito je kako su oni impregnirani kršćanskim sadržajima, te spadaju u onu karakterističnu kulturnu prepoznatljivost hrvatskoga nacionalnog identiteta obilježenog kršćanstvom.²³⁷

Govoreći o utjecaju Crkve na očuvanje hrvatskog nacionalnog identiteta u 20. stoljeću treba tražiti odgovor na jedno temeljno pitanje koje glasi - koje iskustvo krije u sebi Crkva u 20. stoljeću, a da je to iskustvo utjecalo, oblikovalo ili pak, prelamalo, hrvatski nacionalni identitet? Pitanje je to koje sažimlje svu svoju povijesnu kompleksnost hrvatskoga naroda, u turbulentnom 20. stoljeću. To je iskustvo koje u sebi krije razdoblja političkog katolicizma, katoličkog hrvatstva i katoličkog jugoslavenstva.²³⁸ Mnogi su crkveni mislitelji tek poslije uspostave samostalne države Hrvatske počeli ozbiljno promišljati o promjenama koje su se, gledajući to iz perspektive Crkve, dogodile u razdoblju komunističke vladavine. U tom kontekstu istaknute su slijedeći procesi unutar Crkve:

1. Katoličkoj crkvi amputirana je društvena i politička dimenzija;
2. Crkva je pridonijela razvoju jednog „tradicionalnog pastoral“, pa se razvila „piramidalna“ ekleziologija sa snažnim načelom autoriteta gdje je djelovanje laika bilo svedeno na minimum;
3. Umanjena je svijest odgovornosti laika, kao posljedica gore navedenih procesa.²³⁹

Proces u kojemu je Katoličkoj crkvi amputirana društvena i politička dimenzija se odnosi na svojevrsnu „getoizaciju Crkve“²⁴⁰ čiji su procesi karakteristični za vrijeme komunističke ideologije kada je izostala društvena dimenzija Crkve i vjere te se vjera dopuštala tek kao

²³⁶ Dosta je pogledati temeljne molitvene obrasce u Vrančićevu *Dictionarium* iz 1595., pa da se jasno uvidi kako je dubok kontinuitet hrvatskoga jezika odonda do danas, unatoč svim povijesnim nepogodama za kulturni razvitak. Tu svakako treba naglasiti kako nijedan europski narod nema tako jednak tekst Očenaša odonda do danas, kao što ga imaju Hrvati, te nam to može poslužiti kao simbol jezičnog jedinstva. Šagi-Bunić, T., J. (1983: 46).

²³⁷ Hrvatsko kulturno stvaralaštvo prepoznatljivo je i u graditeljstvu, likovnim umjetnostima, književnom stvaralaštvu, znanosti, filozofiji i napose u teologiji. Potvrđuju to najstariji pripovjedni domaći historički izvori: legende, životopisi, nekrolozi i imenici biskupa i opata te podaci o prošlosti pokrajinskih crkava i njihovim svetačkim zaštitnicima. Vidi u: Hoško, F. E. (2003: 59, bilj. 11).

²³⁸ Hoško, F. E. (2003: 65-68).

²³⁹ Aračić, P. (2001: 129-132).

²⁴⁰ „Getoizacija Crkve“ razumijeva proces u kojemu je Crkva bila stjerana u „sakristije“ i svoja „dvorišta“, što je znakovito za vrijeme komunizma, kada se u javnosti o Crkvi moglo čuti samo ono što su dirigirani mediji iznosili sa svojim ciljevima, ali ona nije mogla biti partner, te se nije mogla braniti, a posebno ne utjecati na stvaranje javnog mnijenja. Hoško, F. E. (2003: 67).

„privatna stvar“. Za razumijevanja današnje situacije u Hrvatskoj, i nadasve perioda nakon osamostaljenja Republike Hrvatske, uočava se proces u kojemu vjernik u vrijeme komunizma postaje „homo duplex“, budući da vjera postaje nešto što se tiče isključivo njega intimno i privatno, dok se javno govorilo i postupalo kako je to tražila partija. Sve one vrijednosti koje su u sebi skrivale, ne samo one najdublje vjerske istine, već i one nacionalne, skrivale su se u krugu obitelji i uskog kruga prijatelja.²⁴¹ Promjena „tradicionalnog pastorala“ odnosila se na procese klerikalizacije crkvenoga života gdje su sami klerici štitili laike kako ne bi zbog moguće suradnje trpjeli i bili ugroženi, što je dovelo do koncentracije svega crkvenoga djelovanja na nivou klerika. Konačni rezultat svega je bio nepovoljan za život Crkve jer se klerikalizacija očitovala kao nepoželjnost suradnje klerika i laika, gdje su klerici preuzeli zadaće koje po sebi pripadaju laicima. Upravo u tom preuzimanju zadaća, uočavamo i očuvanje elemenata hrvatskog nacionalnog identiteta u njegovim materijalnim i duhovnim dobrima, koji se u to vrijeme nisu mogli javno isticati, a ponajmanje promicati. Stoga s pravom možemo reći da proces klerikalizacije crkvenog života u doba komunizma ima i svoje prednosti u očuvanju nacionalnog identiteta, budući da je upravo to bio jedini „društveni prostor“ koji je mogao očuvati elemente hrvatskog nacionalnog identiteta. Kao posljedica ovih procesa umanjena je svijest odgovornosti laika koji su se pomirili s ulogom objekta crkvenog poučavanja.²⁴²

Danas je za historiografiju neupitna činjenica da je uloga Crkve prisutna već u prvim stoljećima povijesti hrvatskoga naroda. Njezina je uloga kroz povijesni razvoj hrvatskoga naroda ostala prepoznatljiva u svojoj konstanti njegujući elemente koji se očituju u svim strukturalnim dimenzijama hrvatskog nacionalnog identiteta. Slijedom navedenog možemo

²⁴¹ O progonjenosti Crkve i zapostavljanju vjernika radi vjere vidi: Pero Aračić – Gordan Črpić – Krunoslav Nikodem, Vjerska situacija u hrvatskom tranzicijskom društvu prema istraživanju „Aufbruch“, u: Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije, 128 (2000.), br. 12, str. 775-815, ovdje: str. 787.; naved. u: Hoško, F. E. (2003: 67).

²⁴² Zanimljiva je činjenica da su u vremenu poslije Drugoga svjetskog rata u Crkvi biskupi, kroz gotovo pola stoljeća, ostali jedina crkvena elita; slijedili su ih svećenici, a tek u vremenu Drugoga vatikanskog koncila i razdoblju poslije njega i skupini teologa pripada taj naslov, ali su im ga osporili upravo neki biskupi. Naime, 1977. osnovano je Teološko društvo „Kršćanska sadašnjost“ u koje se učlanilo više od šezdeset hrvatskih teologa s ciljem da djeluje kao udruga građana (što je omogućio tadašnji zakon) koja štiti Centar za koncilsku istraživanja, koji je bio središte Teološkog društva. Djelovanje Centra odobrio je zagrebački nadbiskup kardinal Franjo Šeper. Društvo je, naime, zacrtalo svoje djelovanje vodeći računa o stvarnim promjenama u tzv. samoupravnom društvu tadašnje Jugoslavije, a i na vizionarskim naslućivanjima onih koji su se mogli najočitije uočiti već kod prvih demokratskih izbora, budući da tada u Hrvatskoj nije bilo izgradnja katoličke laičke elite koja će biti sposobna preuzeti društvene i političke zadaće po nastupu su se mogle najočitije uočiti već kod prvih demokratskih izbora, budući da tada u Hrvatskoj nije bilo adekvatne demokratske političke opcije koja bi bila u stanju predstaviti se kao katolička laička elita. Što primjerice, nije bio slučaj u susjednoj Sloveniji gdje su se tada jasno profilirale demokratske stranke i na izborima zadobile veliko povjerenje glasača. Hoško, F. E. (2003: 69).

odrediti ulogu Katoličke crkve u očuvanju hrvatskog nacionalnog identiteta u vremenima koja nikako nisu pogodovala, ne samo hrvatskom narodu, već cjelokupnoj integraciji njegova nacionalnog identiteta. Svi ti procesi su se ugradili u tradiciju Crkve, te se jedinstvo Crkve i hrvatskoga naroda očitovalo u odnosu spram vrijednosti tradicije, što je kasnije imalo reperkusije na suvremene modernizacijske procese u demokratskoj Hrvatskoj. Danas, u vrijeme kada se Hrvatska nalazi pred vrlo izglednim ulaskom Hrvatske u Europsku uniju, važno je uzeti u obzir kako „nova evangelizacija“ Crkve nije samo svijest o kršćanskoj baštini, već prijeka potreba očuvanja svih onih duhovnih i materijalnih vrednota koji se vežu uz nacionalni identitet kako bi se očuvala povijesna i kulturna pripadnost svakog naroda Europe.

6.2 Uloga Katoličke crkve u samostalnoj Republici Hrvatskoj

Sve što karakterizira hrvatsku državu i društvo na društvenom i političkom planu danas se na svojevrsan način prelama i kroz Crkvu. Jedna od važnih uloga Crkve danas jest i njen doprinos u razvoju hrvatskog demokratskog društva. Danas se od Crkve očekuje jasan stav koje se to vrijednosti mogu a koje imperativno moraju poštivati kada je riječ o eurointegracijskim procesima i njihovu odnosu naspram hrvatskog naroda i njegova nacionalnog identiteta. U tom smislu možemo govoriti kako se Crkva danas nalazi na razmeđu modernosti i tradicionalnosti. Iako je teško govoriti o njihovim granicama može se, eventualno, raspravljati u kojoj mjeri tradicionalnost, a u kojoj modernost određuju Crkvu danas kako bi se jasnije definirala njezina uloga u eurointegracijskim procesima. Tradicionalnost uz koju se veže Crkva može se jedino razjasniti njenim iskustvom iz prošlosti, o čemu je bilo riječi u prethodnom poglavlju, što je prvi preduvjet za razumijevanje razdoblja modernosti. Za razumijevanje ovog vremenskog razdoblja u kontekstu suvremenih društvenih i političkih procesa trebamo ga sagledavati iz perspektive u kojoj je evidentno da se Crkva ni prije komunističkog razdoblja nije formirala u normalnim okolnostima slobode i pluralizma. Moderna historiografija se slaže u činjenici da je Crkva bila važan čimbenik u demokratskim promjenama 90-ih godina prošloga stoljeća kada su se njezine kritike i prijedlozi gotovo besprigovorno prihvaćale. Međutim, već krajem istog desetljeća uglavnom se one samo primaju na znanje, a već u novom desetljeću Crkvi se sve više proturječi.²⁴³

²⁴³ Perić, F. (2011: 226).

Neki autori upozoravaju na odnos tradicionalnih i modernizacijskih procesa i ulozi Crkve u izgradnji nacionalnog identiteta u hrvatskom društvu koje određuju konkretne okolnosti, posebice povijest i mentalitet naroda.²⁴⁴ Tu specifičnost u hrvatskom narodu Špiro Marasović, govoreći o specifičnostima hrvatske etnokracije, određuje kroz uglavnom četiri činjenice:

Prvo, to je nedostatak demokratske tradicije i prakse u suvremenom smislu riječi gotovo u cijelom hrvatskom narodu, što će reći da hrvatski narod prve korake u demokraciji mora učiti „uz rad“.

Drugo, to je različitost mentaliteta unutar samoga hrvatskog naroda.

Treće, to su negativne navike baštinjene iz vremena komunističke vladavine.

Četvrto, to su ratne okolnosti.²⁴⁵

Eurointegracijski procesi su svojom kompleksnošću, kako u pregovaračkom procesu, tako i u njegovoj političkoj funkciji, bitno senzibilizirali stav Crkve prema određenim pitanjima vezanim uz eurointegracijske procese. U tom smislu leži i velika odgovornost Crkve koja ima zadatak da se očituje o ulasku Hrvatske u Europsku uniju prema principu kršćanskog humanizma u svim njegovim dimenzijama do njegove konačne realizacije. No, isto tako Crkva mora preispitati vlastita stajališta glede pitanja je li najbolje odgovorila potrebama suvremenog hrvatskog društva u preuzimanju zadaća za realizaciju postavljenih ciljeva. U tom kontekstu mogli bismo reći da Crkva danas ima presudnu ulogu u očuvanju hrvatskog nacionalnog identiteta i to na dvije različite razine - kroz utjecaj njezinih elita koje svojim stavom utječu na formiranje javnog mnijenja glede ulaska Hrvatske u Europsku uniju, i na društveno-institucionalnoj razini koja traži novo pozicioniranje Crkve unutar hrvatskog društva gdje će i dalje demonstrirati svoju opredijeljenost za narod. Hrvatska biskupska konferencija zauzima važno mjesto u ulozi traženja odgovora na pitanja koja se nameću Hrvatskoj od strane Europske unije, a od važnosti su za hrvatski narod u njegovu eventualnom budućem mjestu u Europskoj uniji.

Znakovito je da je 18. travnja 1994. Stalno vijeće Hrvatske biskupske konferencije javnim priopćenjem izrazilo svoj stav o aktivnom položaju Crkve u društvu točno dva mjeseca prije dobivanja službenog statusa kandidata Hrvatske za članstvo u Europskoj uniji 18. lipnja 2004. gdje je izrazila svoj stav:

„...Crkva ne može ostati po strani kad je u pitanju čovjek, njegova sloboda, njegova budućnost, prava i dostojanstvo: ne može biti ravnodušna prema životu naroda u kojem djeluje.“²⁴⁶

²⁴⁴ Marasović, Š. (2002: 185-202), nav. u: Hoško, F. E. (2003: 71).

²⁴⁵ Isto.

²⁴⁶ Milardović, A. (2002: 249), nav. u: Hoško, F. E. (2003: 72-73).

U tom kontekstu ističe se još nekoliko vrednota kao što su:

.....izgradnja pravnog sustava, poštivanje ljudskih prava, dostojanstvo ljudske osobe i obitelji, zastupanje etičkih načela jer su one uvjet cjelovitog napretka naroda i države, odgovornost svih u izgradnji domovine, rodoljublje koje isključuje svaku sebičnost i pohlepu za tuđim dobrima.²⁴⁷

Ovime je Crkva izrazila svoj stav o vrijednostima koje su važne za hrvatski narod što sagledavamo kao svojevrsan način očitovanja pred ulazak Hrvatske u Europsku uniju ali i kao očuvanja hrvatskog nacionalnog identiteta. Tu činjenicu potvrđuju elementi u priopćenju koji predstavljaju sastavnice strukturalnih dimenzija hrvatskog nacionalnog identiteta. Temeljem navedenoga da se zaključiti kako je Crkva, već tada, svojim javnim priopćenjem iz 1994. o njenoj ulozi u hrvatskom društvu jasno rekla koje su to vrijednosti koje se imperativno moraju očuvati na putu Hrvatske u Europsku uniju. Ona u svom stavu polazi od činjenice da se suvremeno hrvatsko društvo opredijelilo za demokraciju, gdje je Crkva važan čimbenik u izgradnji demokratskih odnosa. Jasno je da je uloga Crkve u komunizmu bila nešto drukčija nego danas jer je u razdoblju komunizma njena primarna funkcija bila očuvanje i okupljanje hrvatskog naroda.

Danas, pak, ona ima ulogu, ali i legitimitet, progovoriti o svakom socijalnom i političkom problemu koji je od važnosti za hrvatsko društvu. Crkva je danas institucionalno priznati društveni subjekt o kojem država mora voditi računa ako uopće želi biti demokratska. Osnovni konstitutivni element i Crkve i države je jedan te isti – čovjek pojedinac. Za državu je on građanin, a za Crkvu vjernik. Ono što demokratska praksa traži, a u hrvatskom društvu se to nameće kao prijeka potreba jest da Crkva svojim djelovanjem doprinosi „moral unositi u politiku“, a ne „unositi politiku u moral“.²⁴⁸ U tom kontekstu znakovito je i *Pastirsko pismo u godini Velikog jubileja 2000.* nadbiskupa zagrebačkog Josipa Bozanića koji svu dramatičnost hrvatskoga društva ovako opisuje:

„Hrvatsko društvo u ovo vrijeme proživljava posebnu etičko-duhovnu krizu. Izgleda kao da se gubi zdrav osjećaj za hijerarhiju vrednota, gubi se kriterij razlikovanja onoga što je bitno od onoga što je promjenjivo. Duhovna praznina koju je u srcima ljudi ostavio totalitaristički sustav, rane nedavnog rata i nekritičnost prema konzumističkom mentalitetu utječu na stvaranje stanovitog negativnog naboja u našoj javnosti što širi ozračje beznadnosti“.²⁴⁹

Jasno je da je višestoljetni hod Hrvata bez samostalnog političkog okvira državnosti ostavio traga u homogenizaciji hrvatskoga naroda. Hrvatska se danas nalazi pred vratima Europske

²⁴⁷ Milardović, A. (2002: 249), nav. u: Hoško, F. E. (2003: 73).

²⁴⁸ Marasović, Š. (2002: 153-166), nav. u: Hoško, F. E. (2003: 71).

²⁴⁹ Bozanić, J. (2000: 9).

unije što Crkvu danas stavlja pred epohalnu kušnju. Naime, danas je uloga Crkve upozoriti na okrutni sustavu slobode koji je razvio liberalni kapitalizam i posljedično doveo do stvaranja duhovne praznine, te tako stvorio sustav slobode bez odgovornosti i solidarnost. Na djelu je sve više kultura nacionalnog zaborava, jača kult novca koji tjera ljude na svekoliko iscrpljivanje radi dostizanja novog božanstva liberalno-tržišne političke ideologije i filozofije, što konačno dovodi do društvene svijesti u kojoj su nacionalna dobra, što uključuje očuvanje nacionalnog identiteta, stavljena pod utjecaj viših političkih ciljeva. Stoga Crkva danas, možda više nego ikada u povijesti, ima poslanje progovoriti o opasnostima koje priječe uspostavu hrvatskog društva koje bi počivalo na osobi, obitelji, solidarnosti, supsidijarnosti i državi kao instituciji koja njeguje opća nacionalna dobra.

Zaključno bi mogli reći kako je dolaskom prvih demokratskih izbora u Hrvatskoj došlo do konačne slobode ispovijedanja vjerske pripadnosti i pojavljivanja pozitivne snage koja je ulijevala ljudima povjerenje za vrijeme Domovinskog rata. Međutim, nestankom ideološkog neprijatelja vjernici su skupa s institucijom Crkve na velika vrata ušli na pozornicu demokracije i nepreglednih pluralnosti. U takvoj novoj društvenoj stvarnosti Crkva se morala pozicionirati na novi i odgovarajući način. On, kako onda tako i danas, uključuje razvoj diskursa o hrvatskom nacionalnom identitetu koji više ne ide samo u smjeru retrospektive povijesnih zasluga Crkve u očuvanju i oblikovanju hrvatskog nacionalnog identiteta. On danas sve više ide u smjeru buduće europske perspektive u kojoj hrvatski nacionalni identitet postaje element legitimacije u vrlo izvjesnom budućem europskom okruženju.

6.3 Odnos Katoličke crkve prema Europskoj uniji

Crkva je od samih početaka stvaranja hrvatske države i početka uspostave diplomatskih odnosa Hrvatske s Europskom unijom imala važnu ulogu u očuvanju hrvatskog nacionalnog identiteta, i to ne samo upozoravajući na ono što priječi razvoj demokratskog društva u Hrvatskoj, već se njezina zadaća danas u prvom redu očituje u ponudi principa kršćanskog humanizma u njegovim dimenzijama i realizaciji, kako bi ulaskom u Europsku uniju Hrvatska bila prepoznata upravo u okviru tih principa koji čine osnovu hrvatskog nacionalnog identiteta.

Povodom završetka pregovora i potpisivanja Ugovora o pristupanju Hrvatske Europskoj uniji svoje mišljenje i jasne stavove o tome kako i na koji način bi Hrvatska trebala ući u

Europsku uniju izrekla je i Katolička crkva.²⁵⁰ Još je u lipnju 2003. na početku svog trećeg pohoda Hrvatskoj Sveti Otac Ivan Pavao II pozvao hrvatske političare da budu aktivniji u priključivanju Hrvatske Europskoj uniji riječima:

„Hrvatska je nedavno predala zahtjev da postane sastavni dio, također u političkome i gospodarskome pogledu, velike obitelji europskih naroda. Ne mogu ne očitovati želju da se uspješno ostvari ta težnja. Bogata će baština Hrvatske sigurno pridonijeti učvršćivanju Unije, bilo kao upravne i teritorijalne cjeline, bilo pak kao kulturne i duhovne stvarnosti.“²⁵¹

U trenutku kada je Hrvatska završila pregovore s Europskom unijom Hrvatska biskupska konferencija se očitovala Pismom hrvatskih biskupa kojim se izražava stav Crkve o toj stvarnosti, gledano vjerski, povijesno i kulturološki, što čini osnovu daljnjeg razmatranja odnosa Crkve i Europske unije.²⁵² Stav Crkve u trenutku kada se Hrvatska nalazi pred vrlo izvjesnim ulaskom u Europsku uniju iznimno je važan, jer je upravo Crkva bila ta koja je stoljećima vjerno pratila hod hrvatskoga naroda, dijelila njegovu sudbinu, uvijek nastojeći u duhu evanđelja i crkvenog učiteljstva pratiti nove povijesne izazove koji se stavljaju pred hrvatski narod. Eurointegracijski procesi su zasigurno jedan od takvih izazova pred kojima se danas nalazi hrvatsko društvo. Pismo hrvatskih biskupa u povodu pristupnih pregovora za ulazak Hrvatske u Europsku uniju jasno je naznačilo što to vrh Katoličke crkve u Hrvatskoj misli o eurointegracijama, posebno naglašavajući važnost kršćanskih korijena koji su utemeljeni u samoj ideji stvaranja ujedinjene Europe. U tom kontekstu ukazuje se na činjenicu kako nova Europa ne može zanemariti ono na čemu je rasla, pa se tako u Pismu traže odgovori na slijedeća pitanja:

1. Kojoj i kakvoj Europi se želimo pridružiti?
2. Na kakvim temeljima se odvija proces europskog ujedinjavanja i s kojim ciljevima?
3. Postoje li neki obrisi po kojima možemo zaključiti da Europska unija ima nešto u čemu se Hrvatska prepoznaje, otkriva svoju prošlost, vidi svoju sadašnjost, ali i s nadom gleda svoju budućnost?

Ovim pitanjima Crkva daje naglasak na elemente koji traže odgovor hrvatske političke elite prije samog ulaska u Europsku uniju. Na prvo pitanje se u Pismu odgovara u kontekstu vremena nastanka ideje o ujedinjenoj Europi. Naime, ako se vratimo na početke stvaranja

²⁵⁰ Pojam Crkva, Katolička crkva i Crkva u Hrvata objašnjena je u bilješci 219. U daljnjem tekstu Katolička crkva se odnosi i na pojam Crkva.

²⁵¹ Glas Koncila, 15. lipnja 2003., str. 3.

²⁵² HBK, *Pismo hrvatskih biskupa povodom pristupnih pregovora za ulazak RH u EU*. Pristupljeno: 19. ožujka 2010. [<http://www.hbk.hr>].

Europske unije treba istaknuti činjenicu da je ta ideja nastala u onom dijelu Europe koji nije bio pod komunističkom vlašću, te da su njezini začetnici bili političari koji su ujedinjenu Europu zamišljali na temeljima zajedničke kršćanske baštine. Politički predstavnici triju naroda, Francuza, Nijemaca i Talijana - Jean Monnet, Konrad Adenauer i Alcide De Gasperi - bili su uvjereni katolici,²⁵³ a budućnost europskih naroda su vidjeli na kršćanskim temeljima. Upravo je taj temelj bio nadahnućem njihove ideje europskog jedinstva. Ako ovu stvarnost usporedimo s procesom nastanka i oblikovanja hrvatskog nacionalnog identiteta, onda možemo reći kako je hrvatski nacionalni identitet sazdan na takvim temeljima,²⁵⁴ O u europski kontekst, o čemu najbolje svjedoči povijest Crkve na ovim prostorima.²⁵⁴ O kršćanskim temeljima Europe govorio je još 1958. Schuman pred Europskim parlamentom kada je ustvrdio da su „sve europske zemlje prožete kršćanskom civilizacijom, koja je *duša Europe*“;²⁵⁵ upozoravajući na opasnost stvaranja ujedinjenja isključivo na ekonomskim i tehničkim osnovama. Na tom tragu je i De Gasperi istaknuo kako se ne može zamisliti Europa koja neće voditi računa o kršćanstvu, dok je njemački kancelar Adenauer u ujedinjenju Staroga kontinenta vidio očuvanje zapadne i kršćanske civilizacije. Upravo se na ovim temeljima gradila ideja Europe, današnje Europske unije, koja je nakon krvavih ratnih sukoba i teških posljedica Drugog svjetskog rata što su ih izazvali različiti nacionalni i ideološki sustavi trebala zaustaviti daljnju opasnost opasnih totalitarizama.

Odgovor na drugo pitanje smještamo u vrijeme suvremenih eurointegracijskih procesa. Kako je prethodno rečeno, prvotna zamisao europskih idejnih začetnika ujedinjene Europe je bila da se Europa ujedini na zajedničkim osnovama kršćanske baštine, međutim s vremenom je ta ideja sve više bila zapostavljena u korist ekonomskog ujedinjenja. Danas svaka rasprava o europskim integracijama stavlja u prvi plan ekonomski okvir, zapostavljajući onu prvotnu ideju koja sačinjava *dušu Europe*. Ono što Crkva drži problematičnim jest odbacivanje kršćanskih korijena što je posebice došlo do izražaja prilikom sastavljanja Europskog ustava u kojem su se izuzelo spominjanje Boga i kršćanstva. Temelj europskom zajedništvu se više ne traži u kršćanskim vrijednostima jer su one danas zamijenjene univerzalnim. Nastojanje da se

²⁵³ Isto.

²⁵⁴ Hrvatska se kao zemlja na istočnoj granici nekadašnjega zapadnorimskog prostora oblikovala u vrijeme kada se ta granica reinterpretila kao granica franačkoga i bizantijskog carstva. Hrvati su sudjelovali u obama, no državotvorno u načelu samo u franačkoj kulturnoj sferi. Potom se reinterpretila kao granica između zapadne i istočne Crkve, ali su i bizantski carski gradovi – tadašnja Dalmacija – za kralja Tomislava 925. definitivno pripali zapadnoj Crkvi. Ta je pripadnost zapadnoeuropskomu i zapadno-crkvenomu kulturnom krugu latinski učinila službenim jezikom Hrvatske od 9. stoljeća do 1847. godine. Usp. Ježić, M. (2005: 36).

²⁵⁵ HBK, *Pismo hrvatskih biskupa povodom pristupnih pregovora za ulazak RH u EU*. Pristupljeno: 19. ožujka 2010. [<http://www.hbk.hr>].

pronadu novi temelji zajedništva u Europskoj uniji kroz zalaganje za dostojanstvo, slobodu, jednakost, solidarnost, demokraciju i pravnu državu imao je za cilj da se na tome tragu izgradi Europa „prava i pravednosti“. Na tom tragu hrvatski biskupi u Pismu se pitaju, podupirući ideju Ujedinjene Europe,²⁵⁶ kako poštivanje prava i pravednosti utemeljiti na apstraktnom razumu, koji ništa ne želi znati o Bogu? U tom smislu je Jacques Delors, koji je bio na čelu Europske komisije u dva mandata (1985-1995) upozorio da ukoliko se Europi ne vrati njena duhovnost i duša, te otkrije njeno stvarno značenje, bitka za Europu biti će izgubljena. Njegov nasljednik Jacques Santer je smatrao da se Europi ne može „dati duša“ ostajući samo na načelima pomirbe, pravde, solidarnosti, slobode i ljudskog dostojanstva, već da treba uvažiti važnu ulogu religijskih i filozofskih sustava koji stvaranju identitet.

Upravo na tragu potonjeg možemo tražiti odgovor i na treće pitanje koje se u Pismu nameće od strane Katoličkog vrha u Hrvatskoj. Taj odgovor svakako može, i treba biti pozitivan, ali samo ako se odnosi na komplementarnost svih strukturalnih elemenata hrvatskog nacionalnog identiteta s europskom kršćanskom baštinom jer jedino očuvanjem nacionalne jezgre hrvatskoga naroda, odnosno svim dijelovima hrvatskog nacionalnog identiteta Hrvatskoj se može jamčiti sigurnost i očuvanje tog istog identiteta unutar zajednice europskih naroda. Kako doći do tog cilja? Hrvatski biskupi u Pismu jasno daju odgovor na to pitanje:

„Poznato je da se nekoga cijeni po tome koliko sam do sebe drži. Stoga je važno da uspravno i dostojanstveno uđemo u suvremeno zajedništvo europskih naroda.“²⁵⁷

Razvidno je da Katolička crkva kroz Pismo ističe kako je nužno u eurointegracijskim procesima razgovarati s načelnih polazišta, „... a nikad na koljenima“.²⁵⁸ Hrvatski narod ima povijesni legitimitet tražiti očuvanje onoga što je kroz povijest ostavilo pečat trajne prepoznatljivosti hrvatskoga naroda. Biti dionik velikog europskog korpusa koji se još stvara znači naći svoje mjesto u europskoj povijesti, te tako uzdignute glave s povijesnim legitimitetom pronaći svoje mjesto u europskoj budućnosti. Hrvatski je narod tijekom povijest svojim kulturnim i duhovnim djelovanjem zadužio europsku znanost i kulturu.

U Pismu je znakovit i stav Pape Benedikta XVI. koji poziva da se europsko zajedništvo gradi na *istini o čovjeku* što se posebno odnosi na instituciju braka kao temeljnu

²⁵⁶ Predsjednik Hrvatske biskupske konferencije Marin Srakić na predstavljanju dokumenta pod imenom *Pismo hrvatskih biskupa povodom pristupnih pregovora za ulazak RH u EU* je rekao: „Hrvatski biskupi nikada nisu bili euroskeptici. Ujedinjena Europa je kršćanska ideja i bilo bi potpuno kontradiktorno da joj se suprotstavljamo“. Vidi u: www.jutarnji.hr; objavljeno 22.03.2010.

²⁵⁷ HBK, *Pismo hrvatskih biskupa povodom pristupnih pregovora za ulazak RH u EU*.

²⁵⁸ Isto.

strukturu odnosa muškarca i žene, jer u suprotnom .. Europa ne bi bila Europa kad bi ta osnovna ćelija njezine socijalne strukture nestala ili kad bi se promijenila i u svojoj biti.“²⁵⁹ Upravo na tom tragu Katolička crkva uvida da na poseban način danas treba sačuvati brak i obitelj, rodbinsko zajedništvo, općenito, sustav tradicionalnih vrijednosti, budući da se u sadašnjoj europskoj stvarnosti pojavljuju tim vrijednostima oprečne tendencije. Stoga hrvatski biskupi u Pismu jasno upozoravaju kako je neophodno štititi te vrijednosti prikladnim zakonodavstvom i drugim mjerama budući da se u sadašnjim okolnostima pojavljuju oprečne tendencije tim vrednotama. Biskupi u Pismu upozoravaju kako se na sličan način trebaju očuvati i kršćanski simboli u javnom životu, budući da su oni izraz hrvatskog nacionalnog identiteta koje je kršćanstvo neizbrisivo oblikovalo. Ti su simboli odraz religiozne i moralne vrijednosti koji su hrvatski narod vjekovima nadahnjivali oblikujući način mišljenja i postupanja hrvatskoga naroda, što je se najbolje vidi u djelima kulture. Ona zahtijevanja da se takva obilježja, koja su odraz hrvatskog nacionalnog identiteta, uklone iz javnoga života, mogu se shvatiti kao implicitno nastojanje za uklanjanjem vrijednosti što ih ona simboliziraju, te u tom kontekstu hrvatski biskupi u Pismu posebno upozoravaju:

„ Ni kao vjernici ni kao pripadnici hrvatskog naroda, čije je duhovno i kulturno biće opečatilo kršćanstvo, ne možemo se s tim složiti. Zato, slijedeći stavove rimskih prvosvećenika, ističemo da nam je kao vjernicima i narodu s dubokim kršćanskim korijenima prihvatljiva laička država i laička Europska unija, ali ne ideološki laicizam koji Bogu i Crkvi oduzima pravo javnosti“.²⁶⁰

Među problemima i perspektivama Europske unije nameće se i pitanje multikulturalnosti. U tom kontekstu, ističu biskupi u Pismu:

„...istinska multikulturalnost ne može opstati bez zajedničkih nepromjenjivih veličina, bez orijentacijskih točaka koja polaze od vlastitih vrijednosti.“²⁶¹

U Europu Hrvati ne ulaze, kako su to biskupi istaknuli, bez „osobne iskaznice i prtljage“, već su oni na tom prostoru prepoznatljivi po svom imenu, sa svojim povijesnim i kulturnim identitetom koji danas daje osnovni pečat političkom legitimitetu. Stoga, nije niti svejedno kakva će to nova Europa biti, odnosno hoće li hrvatski narod u njoj moći prepoznati sebe, sa svojom prošlošću i sadašnjošću, ali i s nadom gledati u budućnost.

Apostolski i državnički pohod Pape Benedikta XVI. u Hrvatsku dao je još jasniju sliku o stavu Crkve o budućem položaju Hrvatske u Europskoj uniji. Papino podsjećanje da je Hrvatska dio Srednjoeuropskog prostora dao je odgovor onima koji su Hrvatsku svrstavali u

²⁵⁹ Isto.

²⁶⁰ Isto.

²⁶¹ Isto.

drugačije "regionalne okvire". Posebno je poticajno i pobudno djelovao poziv pape Benedikta XVI. da Hrvati ponizno i smjelo prihvate zadaću da budu moralna savjest društva – *sol zemlje* i *svjetlo svijeta* - naglasivši kako je pristupanje Hrvatske Europskoj uniji međusobni proces davanja i primanja u kojemu Hrvatska može svojom bogatom kulturnom i vjerskom baštinom obogatiti Europu. Upravo se u ovoj poruci i nazire odgovor na pitanje zašto u "takvu" Europu, koja svojim sustavom vrijednosti sve manje pokazuje svoje kršćanske korijene, te je sve više pod utjecajem liberalnih načela koje se ne podudaraju s naukom Crkve? Papa je u tom kontekstu istaknuo kako Hrvatska kao zemlja duge kršćanske tradicije može biti samo dodatna vrijednost Europi, njezina *sol zemlje*. Tu je Sveti Otac dao odgovor na neke dvojbe, oko ulasku Hrvatske u Europsku uniju koja postaje društvo "racionalističke kulture"²⁶², ističući kako se u toj istoj Europi "širi sekularizacija koja Boga života gura na rub te donosi rastuću razjedinjenost obitelji."²⁶³ Papa se u svom zadnjem pohodu Hrvatskoj usredotočio na pitanje *savjesti* kao temelju slobodnog i pravednog društva, ističući kako je upravo ovo pitanje, pitanje budućnosti Europe. Kvaliteta društvenog i građanskog života, kvaliteta demokracije, velikim dijelom ovise i o "kritičkom" čimbeniku, odnosno *savjesti*, kako je Papa naziva, koja se ogleda u društvenoj odgovornosti. U tom smislu je Papa u svom zadnjem pohodu i pozvao hrvatsku javnost da se odupre mentalitetu koji apsolutizira slobodu bez odgovornosti.

Zabrinutost Ivana Pavla II. i Benedikta XVI. jest ujedno i zabrinutost vrha Katoličke crkve u povodu pristupanja Hrvatske Europskoj uniji zbog krivih orijentacija koje odudaraju od kršćanskih istina i temeljne istine o čovjeku, a koje sve više zaokupljaju Europu. Stoga su i hrvatski biskupi u Pismu jasno dali do znanja kako nova Europa ne može zanemariti ono na čemu je rasla, odnosno svoje kršćanske korijene. U promicanju iskrivljenih vrijednosti o čovjeku krije se opasnost od kulture zaborava koja zatire i ono osobno, ali i ono nacionalno. Od takvih utjecaja neće biti pošteđen niti hrvatski nacionalni identitet i kada se Hrvatska nađe u Europskoj uniji. Crkva je svjesna kako treba biti suočen sa stvarnošću dubokih i brzih kulturnih, društvenih, gospodarskih i političkih preobrazba u Europskoj uniji koje će zasigurno određivati neka nova usmjerenja mentaliteta, običaja i osjetljivosti, što će zasigurno imati i utjecaj na nacionalne identitete. Upravo u gubljenju baštine koja je uvijek omeđena nacionalnim identitetom, agnosticizmom i vjerskom ravnodušnošću Crkva vidi najveću slabost Europske unije.

²⁶² Glas koncila, broj 24, 12. lipnja 2011., str.4.
²⁶³ Isto.

7. PROCESI SUVREMENE HRVATSKE POLITIKE

7.1 Okolnosti priznavanja Republike Hrvatske

Raspadom druge Jugoslavije²⁶⁴ i stvaranjem samostalne Republike Hrvatske nestale su nepovoljne okolnosti za razvoj i jačanje hrvatske političke misli. Međutim, uspostavom hrvatske državne samostalnosti te njezin izlazak na međunarodnu scenu zahtijevalo je redefiniciju njezina nacionalnog identiteta mukotrpnim procesom međunarodnog predstavljanja, a onda i priznavanja. Problemi s kojima se Hrvatska suočavala u povijesnom kontekstu početkom 1990-ih bili su višestruke naravi od kojih možemo izdvojiti najvažnije:

- Nacionalna emancipacija i međunarodno priznavanje državne samostalnosti Republike Hrvatske odvijali su se u složenim uvjetima velikosrpske agresije na Hrvatsku što je bitno odredilo tijek i dinamiku afirmacije Hrvatske u međunarodnoj zajednici;
- Usvajanje demokratskih normi i društvenog pluralizma zbog složenih ratnih uvjeta nakon osamostaljenja i međunarodnog priznavanja Republike Hrvatske teku otežano, što je bitno određivalo odnos međunarodne zajednice prema Hrvatskoj, kao i hrvatskih političkih elita prema međunarodnoj zajednici;
- Analizu nasilja na Balkanu početkom devedesetih (1991.-1995.) treba sagledavati u kontekstu jakog utjecaja medija na politiku, te se opravdano može govoriti o suvremenom fenomenu medijsko-političke paradigme koja se kao izniman čimbenik potvrdila na slučaju praćenja raspada Jugoslavije.²⁶⁵

Kada je riječ o znanstvenoj percepciji recentne hrvatske prošlosti, uz navedene probleme valja pridodati i činjenicu kako znanstvene analize koje se odnose na razdoblje od 1990. do 2000. su još uvijek vezane uz ograničenja skromne znanstvene građe koja je o toj problematici napisana. To jest, u znanstvenom smislu su još uvijek nedovoljne budući da se radi o događajima iz recentne hrvatske prošlosti. Podjednaka ograničenja se odnose i na pokušaj traženja znanstvene objektivnosti u pitanjima oko kojih se i danas vode javne rasprave i

²⁶⁴ U daljnjem tekstu će se puni naziv Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije odnositi na skraćenu verziju - „Jugoslaviju“.

²⁶⁵ Ovdje treba istaknuti kako bez uvida u događaje koje su omogućili brojni novinari pisanih i elektroničkih medija interpretacija najnovije povijesti ne bi bila moguća. U tom kontekstu svakako se ne smije isključiti i ograničenost percepcije pojedinih događaja koje nerijetko karakterizira fokusiranje izdvojenog događaja. selektivan pristup informacijama te površnost u interpretaciji i tendencioznost. Bing, A. (2006: 290-291).

sučeljavanja, poput pitanja haških optužnica, hrvatskih generala, Domovinskog rata, uloge prvoga hrvatskoga predsjednika Franje Tuđmana u periodu stvaranja hrvatske državne samostalnosti, i drugim sličnim pitanjima. Zbog svih navedenih razloga ovo se poglavlje ne bavi interpretacijom navedenih i njima srodnih tema, kao niti njihovom percepcijom u javnosti, već se kronološkim prikazom događanja naglašavaju samo oni aspekti hrvatske službene politike koji su utjecali na dinamiku eurointegracijskih procesa. Dakle, u ovom se poglavlju radi isključivo o kronološkom prikazu događaja recentne hrvatske prošlosti kako bi se kroz povijesni i geopolitički kontekst prikazalo stvaranje hrvatske državne samostalnosti, odnosno teritorijalne pripadnosti kao jedne od ključnih strukturalnih dimenzija hrvatskog nacionalnog identiteta, te njeno uključivanje u eurointegracijske procese.

Europu su na prijelazu osmedesetih u devedesete godine 20. stoljeća obilježili događaji koji se vezuju uz promjene u Sovjetskom Savezu, raspad Varšavskog pakta i ujedinjenje Njemačke.²⁶⁶ Nove geopolitičke okolnosti utjecale su i na razvoj političkih prilika na prostoru bivše Jugoslavije. Jedan od najvažnijih međunarodnih čimbenika koji su odredili razvoj događanja u jugoslavenskoj krizi krajem osamdesetih i početkom devedesetih bila je američka vanjska politika.²⁶⁷ Iako je krajem osamdesetih godina američka vanjska politika bila usredotočena na razvoj događanja u bivšem Sovjetskom Savezu sve veći naglasci su se stavljali na sve izraženije zaoštavanje političkih odnosa između jugoslavenskih republika. Rastuće nacionalne strasti na prostoru bivše Jugoslavije u tom periodu doseglye su točku na kojoj više nije bilo prostora za održanjem bilo kakve forme jugoslavenske ideologije.

Hrvatska je svoju slobodu i nacionalnu samostalnost stekla u kaosu krvavih događanja početkom 1990-ih raspadom Jugoslavije. Bilo je to ostvarenje temeljnog ideala generacija hrvatskih političara. Iz današnje perspektive cjelokupni proces priznavanja Republike Hrvatske doima se relativno kratkim i lakim. Međutim, sva događanja oko odluke međunarodnog priznanja Republike Hrvatske od lipnja 1991. do siječnja 1992. obilježena su

²⁶⁶ Od važnih međunarodnih događanja valja istaknuti konferenciju KESS-a iz 1989. i Parišku konferenciju svih europskih zemalja, SAD-a i Kanade od 19. studenog 1990. koji su naznačili političke okvire unutar kojih su trebali teći procesi društvene konsolidacije u međunarodnim odnosima zasnovanim na preciznijim određenjima nove uloge nacionalnih država. Isto.

²⁶⁷ Raspadom bipolarne konstelacije međunarodnih odnosa 1989. koju je obilježio pad Berlinskoga zida američka vanjska politika traži nove modalitete djelovanja. Iako je krajem osamdesetih ta politika još uvijek usredotočena na razvoj događaja u bivšem Sovjetskom Savezu, a tek onda na zbivanja u postkomunističkim državama bivšeg Istočnog bloka, već krajem 1990-ih *The New York Times* konstatira temeljem završnog izvještaja CIA-e o političkim prilikama u Jugoslaviji da je „jugoslavenski eksperiment propao“ te da će „raspad zemlje vjerojatno popratiti etničko nasilje i nemiri što se mogu prometnuti u građanski rat.“. Vidi: Bidner, David. Drži se da uskoro slijedi raspad Jugoslavije, *The New York Times*, 28.11.1990. Nav. u: Bing, A. (2006: 292-293).

nizom kompleksnih političkih okolnosti.²⁶⁸ Kako bi se prikazale okolnosti međunarodnog priznanja samostalnosti Republike Hrvatske potrebno je prvo navesti geopolitičke razloge koji su prethodili tom činu. Kao što je već prethodno istaknuto geopolitički razlozi rata na prostoru bivše Jugoslavije još uvijek su predmet mnogih političkih i znanstvenih rasprava. Općenito sagledavajući tri su procesa presudno utjecala na mogućnost osamostaljivanje Hrvatske. Prvi je globalnog karaktera i odnosi se na okolnosti raspada političkog sustava socijalizma. Tada dolazi do početka raspadanja višenacionalnih država u Srednjoj, Istočnoj i Jugoistočnoj Europi. Njihov je dotadašnji društveni ustroj počivao na ideologijama komunističkog socijalizma. Geopolitički gledano, pokazalo se da je bitan vezivni element Istočne Europe bila ideološka i vojna dominacija SSSR-a. Ona je u hladnoratovskom razdoblju imala zadatak geopolitičkog nadzora nad Istočnom Europom. Povijesni poraz socijalizma treba tražiti i u samoj ideologiji socijalizma. U ideji socijalizma izgledalo je kako je nacionalno pitanje bilo riješeno. Međutim, rušenjem starog državnog uređenja Istočne Europe pokazalo se da to pitanje nikada nije bilo riješeno.

Nacionalno pitanje, i prividan nacionalni mir bili su samo posljedica političkog pritiska i unutarnje prisile režima, a nipošto istinsko rješavanje nacionalnog pitanja. Zato je pojavom višestranačja izbio upravo nacionalno pitanje u prvi plan te postalo glavni nositelj nacionalnog oslobodenja. Drugi proces koji je utjecao na osamostaljivanje Hrvatske je nacionalnog karaktera. Naime, u zemljama Istočne i Jugoistočne Europe počinje se aktualizirati nacionalno pitanje i to osobito u zemljama koje su imale snažne povijesne sastavnice nacionalnih identiteta, a nisu imale vlastite nacionalne države.²⁶⁹ Njima je pripadala i Hrvatska.

²⁶⁸ Međunarodnim priznanjem Hrvatske od dvanaest država Europske zajednice 15. siječnja 1992. i prihvaćanjem Vanceova mirovnog plana od strane Miloševića i vojnog vrha u Beogradu 3. veljače 1992. (za Hrvatsku je prihvaćanje Vanceova plana bilo preduvjet priznanja), Hrvatska je ostvarila svoj najvažniji uspjeh na vanjskopolitikom planu. Do 15. siječnja Hrvatsku je priznalo već 19 država: Austrija, Bugarska, Češka i Slovačka, Estonija, Irska, Island, Kanada, Latvija, Litva, Mađarska, Malta, Norveška, Poljska, San Marino, Slovenija, Švedska, Švicarska, Ukrajina i Vatikan. Članice Europske zajednice koje su u Bruxellesu kolektivno priznale Hrvatsku bile su: Austrija, Belgija, Danska, Francuska, Grčka, Italija, Luksemburg, Nizozemska, Njemačka, Portugal, Španjolska i Velika Britanija. *Vjesnik*, 28.12.1992.

²⁶⁹ Kada je riječ o hrvatskom nacionalnom identitetu u Jugoslaviji znakovito je kako su se u komunističkoj reduciranoj ikonografiji iz hrvatske nacionalne povijesti samo socijalne bune promovirale, te je njima posvećen veliki prostor, dok su se, s druge strane, prešućivali oni događaji koji su u ranijim razdobljima bili simboli hrvatske državnosti. Kao primjere možemo navesti urotu Zrinskih i Frankopana, ili pak ulogu bana Josipa Jelačića. Unitarizam je u Jugoslaviji bio realna prijetnja, a napose unutar Saveza Komunista. Tome u prilog neki suvremeni povjesničari ističu: „Sličan stav dijelili su i Franjo Tuđman i Mika Tripalo, koji je rekao da u SK još uvijek postoji uvjerenje da je 'nacionalizam naš klasni neprijatelj, a da su unitaristi naši drugovi, ali drugovi koji samo malo griješe'. Ukratko, logika zajedničke države nalaže da je sve ono što je zajedničko i što ujedinjuje prihvatljivo, a sve ono što je posebno i što razdvaja unaprijed je sumnjivo.“ Radelić, Z. (2006: 38).

U tom kontekstu važno je spomenuti osnovne geopolitičke razloge raspada bivše Jugoslavije. U prvoj polovici 80-ih godina, nedugo nakon Titove smrti,²⁷⁰ započinje politički napad na federativne temelje Titove Jugoslavije pod vodstvom Slobodana Miloševića. Iz Srbije su tada krenuli zahtjevi za preuređenje Jugoslavije i za sve veću centralizaciju državnog ustroja.²⁷¹ Slabljenje integrativnih čimbenika Jugoslavije nakon Titove smrti bilo je vidljivo u trajnoj krizi Komunističke partije Jugoslavije još od sredine 80-ih. Ta kriza je prerasla u trajnu krizu i kulminirala je početkom 1990-ih. Tada se na 14. Kongresu SKJ raspalo političko jedinstvo Komunističke partije Jugoslavije. Otvoreni napad na Hrvatsku započinje 1991. napadom na Vukovar, a onda i ostale dijelove hrvatskog teritorija.²⁷² Upravo je pad Vukovara predstavljao i političku prekretnicu u procesu stjecanja samostalnosti Republike Hrvatske. Postalo je posve jasno da se Jugoslavije ne može održati te je i međunarodna zajednica odlučila priznati samostalnost bivšim jugoslavenskim republikama. Treći proces koji je presudno utjecao na mogućnost osamostaljivanja Republike Hrvatske je utjecaj Katoličke crkve u Domovinskom ratu. Riječ je o prinosu Katoličke crkve koja je svojim djelovanjem, kako u hrvatskoj, tako i na međunarodnoj političkoj sceni, doprinijela u osamostaljivanju hrvatske države. Najveći naponi su učinjeni u periodu početka devedesetih godina prošloga stoljeća kada sve više jača hrvatski nacionalni nagon potaknut zanosom stvaranja države. Katolička crkva u tom periodu ima presudnu ulogu u otvorenom podupiranju hrvatske težnje za nacionalnim oslobođenjem.

Sve okolnosti koje su se zbivale početkom devedesetih godina prošloga stoljeća rezultirale su prvim višestranačkim izborima u Sloveniji i Hrvatskoj. U Sloveniji dolazi do prve višestranačke vlade, a u Hrvatskoj vlast preuzima Hrvatska demokratska zajednica za koju se može reći da je kanalizirala i oživila dugo vremena zatamljeni i potisnuti hrvatski nacionalizam.²⁷³ Međutim, pod sve većim pritiskom sve utjecajnije političke emigracije ona ubrzo počinje preuzimati politiku tradicionalne desnice. Pod sve većim pritiskom agresije JNA osnovana je Vlada nacionalnog jedinstva u ljeto 1991., koja je okupila sve značajne

²⁷⁰ Smrt Josipa Broza Tita 1980. uvela je Jugoslaviju u krizne 1980-te godine. Taj period je obilježila gospodarska kriza, nemiri Albanaca na Kosovu, slovenski separatizam, političke ambicije JNA i rast velikosrpskog nacionalizma. Marijan, D. (2006: 111).

²⁷¹ Taj motiv je bio sadržan u programu Srpske akademije nauka, koja je u *Memorandumu o položaju i zaostajanju Srbije u Jugoslaviji* u drugoj polovici 80-ih godina zapravo uobličila elemente političkog programa pretvaranja Jugoslavije u centraliziranu državu pod srpskom hegemonijom. Usp. Dekanić, I. (2004).

²⁷² Eskalacijom rata i agresije koja je kulminirala padom Vukovara 18. studenog hrvatska javnost bila je sve ogorčenija beskonačnim mirovnim pregovorima, za kojih je agresor, koristeći se njima kao paravanom, provodio politiku otvorenog genocida. Marijan, D. (2004), nav. u: Bing, A. (2006: 317).

²⁷³ Barić, N. (2006: 197).

političke stranke, tako da u tom periodu nove vlade u Sloveniji i Hrvatskoj preuzimaju vodstvo u otporu Miloševićevoj agresivnoj politici. U tim burnim i revolucionarnim godinama započinje otvoreni Miloševićev pohod na preostale savezne institucije i preuzimanje JNA nakon što je 1990. na 14. Kongresu SKJ došlo do sloma Saveza komunista Jugoslavije uz masovnu potporu Katoličke crkve narodnom preporodu i nacionalnom oslobođenju.²⁷⁴ Ključni politički događaj u vrijeme početka agresije na Hrvatsku je bio referendum o samostalnosti Hrvatske koji se održan 19. svibnja 1991.²⁷⁵ Ustavna odluka Sabora o suverenosti i samostalnosti Republike Hrvatske od 25. lipnja 1991. i tromjesečno odlaganje stupanja na snagu pod pritiskom Europske zajednice, te odluka Sabora o raskidanju državno-pravnih saveza s Jugoslavijom od 8. listopada 1991., bile su ključne odluke u državno-pravnom smislu nakon čega započinje diplomatski proces priznavanja samostalnosti Republike Hrvatske.

Europska zajednica je svakako predstavljala ključan čimbenik koji je utjecao na političke procese u priznavanju samostalnosti Republike Hrvatske. Problemi s kojima se susretala Republika Hrvatska u svome nastupu na međunarodnoj političkoj sceni proizlazili su djelomično i iz neiskustva nove države u međunarodnim odnosima. U međunarodnoj javnosti temelj Miloševićeve politike je bio relativno lako razumljiv, pa i u mnogome prihvatljiv. Utemeljen je bio u tezi da Srbija u toj državnoj krizi brani opstanak Jugoslavije dok su glavni uzroci krize predstavljeni kao politički zahtjevi za secesijom Slovenije i Hrvatske. U pokušaju iznalaženja mirnog rješenja u raspadu Jugoslavije, tzv. Badinterova komisija²⁷⁶ je od republičkih ustavnih sudova i od još postojećeg Saveznog ustavnog suda Jugoslavije, zatražila pravno mišljenje o karakteru tadašnje državne krize.²⁷⁷ Ova je Komisija temeljem

²⁷⁴ Prekid 14. izvanrednog kongresa SKJ značio je kraj dugogodišnje komunističke vladavine i tijekom 1990. u svim jugoslavenskim republikama održani su višestranački izbori. Zanimljivo je da je vodstvo hrvatskih komunista još krajem 1989. priznalo pravo na slobodno stranačko organiziranje hrvatskih građana. Upravo se u sklopu tih promjena SKH preimenovala u Savez komunista Hrvatske – stranku demokratskih promjena (SKH-SDP). Isto.

²⁷⁵ Ovdje treba posebno naglasiti kako je 22. prosinca 1990. Hrvatski Sabor donio odluku o proglašenju novog Ustava Republike Hrvatske u kome se navodi da se Hrvatska ustanovljuje kao „nacionalna država hrvatskoga naroda“ i država pripadnika naroda i manjina, koji su njezini državljani, pri čemu su na prvome mjestu navedeni Srbi. To je bio jasan pokazatelj kako se pripadnicima naroda i manjina jamčila ravnopravnost s Hrvatima i ostvarivanje nacionalnih prava u skladu s demokratskim normama Ujedinjenih naroda. Barić, N. (2006: 211).

²⁷⁶ Europska je zajednica osnovala posebnu arbitražnu komisiju sastavljenu od nekolicine predsjednika ustavnih sudova europskih zemalja u kojoj je predsjedavajući bio predsjednik Ustavnog suda Francuske, Robert Badinter, zbog čega se u različitim dokumentima ta komisija naziva Badinterova komisija.

²⁷⁷ Usprkos aktivnom uključivanju međunarodne zajednice u jugoslavensku problematiku Hrvatska pozicija bila je iznimno teška. U uvjetima otvorenog rata čiju eskalaciju nisu zaustavili ni nebrojeni dogovori o prekidu vatre. Zaključno s 3. siječnjem 1992. potpisano je 15 sporazuma o prekidu vatre i svi su gotovo odmah bili prekršeni. Usp. Bing, A. (2006: 314).

prikupljenih podataka zaključila da je Jugoslavija u procesu raspada te da bi trebalo priznati samostalnost bivšim jugoslavenskim republikama temeljem Ustava SFRJ iz 1974. u kojem su republike određene kao konstitutivni dijelovi Jugoslavije. Po toj osnovi komisija preporučuje da se bivše granice između jugoslavenskih republika priznaju kao nove državne granice.

Upravo je temeljem tog nalaza Europska zajednica priznala samostalnost Republike Hrvatske u granicama bivše Socijalističke Republike Hrvatske i to postaje pravni temelj za međunarodno priznanje hrvatske samostalnosti. Kao što je prethodno već rečeno paralelno s procesom priznavanja samostalnosti Hrvatske od strane međunarodne zajednice, došlo je do pada Vukovara u studenom 1991. i do teškog bombardiranja grada Dubrovnika 6. prosinca 1991. Sve brojnije su bile strašne slike politike terora i zločina koje su provodili pristalice Miloševićeve politike, što je dovelo do sve većeg javnog bijesa i protusrpskog raspoloženja u hrvatskoj javnosti. U takvoj atmosferi u hrvatskoj javnosti postaje sveprisutna javna debata koja se temelji na pitanju - može li se obrana domovine klasificirati kao zločin? Na tom tragu nastaje i sve veća polarizacija na one koji smatraju da Hrvati u obrani domovine ne mogu počinuti zločin i na one koji su tvrdili da je takvo gledište suprotno načelima vladavine prava. To se pitanje sve više prelijevalo i na političku scenu skupa s drugim pitanjima. Primjerice, krilatica stranke na vlasti HDZ-a „Mi smo stvorili Hrvatsku“ je izazvala dosta prijevora u hrvatskoj javnosti. Vlada nacionalnog jedinstva je početkom 1992. davala sve više naznaka da je vrijeme Vlade prošlo, a u vrhu HDZ-a postajalo je sve jasnije da stranka mora uzeti stvar u svoje ruke. Bio je to nagovještaj izbijanja sve većih razlika unutar hrvatske političke scene.

Ono što je važno istaknuti za period priznavanja samostalnosti Hrvatske jest činjenica da je nacionalno jedinstvo bilo sveprisutno, ne samo u okviru svih društvenih slojeva već i u teritorijalnom smislu. U tom kontekstu važno je naglasiti da su se tek nakon operacija Bljesak i Oluja iz 1995. i mirne reintegracije istočne Slavonije i Hrvatskog Podunavlja 1997. stvorili preduvjeti za integraciju cjelokupnog državnog teritorija, odnosno, hrvatski nacionalni identitet je u svojoj strukturalnoj dimenziji teritorijalnosti ostvario svoj puni značaj.

7.2 Kompleksi suvremene hrvatske politike od 1992. do 2000.

Iako se hrvatska politika tijekom dvadesetog stoljeća morala nositi s tri diktature koje su se žestoko obračunavale s neistomišljenicima kraj stoljeća je, ipak, donio hrvatskoj politici najbolji mogući epilog, a to je stvaranje vlastite samostalne države. U drugoj Jugoslaviji nacionalno pitanje se smatralo riješenim kroz formu koncepcije nacionalne ravnopravnosti „bratstva i jedinstva“ i kao takvo je bilo ugrađeno u društvenu svijest federalno uređene države. Potiskivanje hrvatskih nacionalnih osjećaja uvijek se odvijalo na marginama političke misli, a oni su nerijetko bili predmetom mnogih političkih progona. Borba protiv nacionalizma je postala stalna briga vladajuće partije, međutim nakon raspada Jugoslavije ona je zamijenjena ostvarivanjem ideje slobode hrvatskoga naroda.

Nakon međunarodnog priznanja i nakon operacija Bljesak i Oluja iz 1995., te mirne reintegracije istočne Slavonije i Hrvatskog Podunavlja iz 1997. uslijedio je onaj puno teži i mukotrpniji posao za Hrvatsku. Višak nacionalnog i emotivnog naboja nakon stjecanja samostalnosti trebalo je u političkoj retorici i praksi pretočiti u bavljenje problematikom demokratskog razvoja. Trebalo je prebaciti političku retoriku iz faze borbe za nacionalno oslobođenje u etapu izgradnje demokratske države. Taj proces je pratio čestu glorifikaciju nacionalnog, a hrvatska politička misao se razvijala, između ostaloga, i na mitološkom konceptima. To je hrvatsku političku misao devedesetih učinilo nesuvremenom. Nedostatak demokratske kulture najbolje se očitovao u kulturi političkog dijaloga 90-ih koja je doprinijela produbljenu starih hrvatskih političkih kompleksa prošlosti, pa možemo čak govoriti i o socijalnoj patologiji u javnom mnijenju.²⁷⁸ Svi ti elementi u hrvatskoj političkoj praksi su utjecali na početak uspostavljanja diplomatskih odnosa između Hrvatske i Europske unije, kao i kasnijim njihovim razvojem. Od međunarodnog priznavanja hrvatske državne samostalnosti do 2000. odnosi Hrvatske i Europske unije su se odvijali postupno u duhu izgradnje institucija nove vlasti. Hrvatska je s Europskom unijom ulazila u prijepore vezane uz politiku međunarodne zajednice prema Jugoistočnoj Europi. Ponajviše zbog razilaženja oko stanja u Bosni i Hercegovini i suradnje s Međunarodnim kaznenim sudom u Haagu. Međunarodna zajednica je u tom razdoblju sve više kritizirala hrvatsku politiku. Istovremeno

²⁷⁸ Tijekom borbe za nacionalno oslobođenje Hrvatske početkom 90-ih i nakon stjecanja potpune teritorijalne neovisnosti sredinom 90-ih, prvi hrvatski predsjednik Franjo Tuđman često je isticao svoje razočaranje, pa čak i ogorčenje međunarodnom zajednicom, oporbom, cijelim narodom, pa čak i ponašanjem nogometnih navijača njegova omiljenog kluba, *Bad blue boysa*, a poznate su i političke optužbe o „crvenim, žutim, i zelenim vragovima“, „stranim plaćenicima“ i dr. Vidi u: Dekanić, I. (2004: 41-42).

se u službenim i poluslužbenim izjavama najviših hrvatskih predstavnika kritiziralo ponašanje europske politike tijekom krize u Jugoistočnoj Europi početkom 90-ih.

U tom razdoblju hrvatsko političko vodstvo postaje sve nepovjerljivije prema većini političkih sugestija koje su dolazile iz europskih diplomatskih krugova. Politička retorika o tome da nitko nema pravo ništa zamjerati hrvatskoj politici u unutarnjim odnosima i da je Europa Hrvatsku zaboravila u danima najžešće agresije, Hrvatsku je sve više vodila međunarodnom izolacionizmu.²⁷⁹ U takvim okolnostima se u drugoj polovici 90-ih sve manje govorilo o europskim i atlantskim integracijama, te se sve više počeo širiti euroskepticizam. Takva politička klima u hrvatskom društvu je Hrvatsku postupno učinila neprivlačnom za Europu i za sve potencijalne investicije koje su bile Hrvatskoj neophodne. To je još više potenciralo unutarnju gospodarsku depresiju i političku rezignaciju. Stoga su počeli popuštati i mehanizmi pravne države što je rezultiralo pojavom „novog“ društvenog stanja u Hrvatskoj – klijentelizma. Politička koncepcija međunarodnog izolacionizma Hrvatske tijekom druge polovice 90-ih godina razvijala se paralelno s gospodarskom politikom pretvorbe i privatizacije. To je Hrvatsku gotovo cijelo desetljeće držalo u sjeni političkog i idejnog, a ne gospodarskog kapitala. Gospodarska depresija, politička izolacija, i zastoj u procesu demokratizacije su glavna obilježja hrvatske društvene stvarnosti tijekom 90-ih godina, što je utjecalo i na dinamiku eurointegracijskih procesa u Hrvatskoj.

Razdoblje od 1992. do 2000. obilježile su i vojno-redarstvene operacije „Bljesak“ i „Oluja“ u svibnju i kolovozu 1995. One su omogućile hrvatskim vojnim snagama da preuzmu kontrolu nad cjelokupnim okupiranim teritorijem osim hrvatskog Podunavlja (istočna Slavonija). Ono je ostalo pod zaštitom UN-a i tek je Erdutskim sporazumom iz studenog 1995. omogućena mirna reintegracija istočne Slavonije u hrvatski teritorij. Pobjedničko oduševljenje nakon akcija „Bljesak“ i „Oluja“²⁸⁰ ubrzo je počelo jenjavati što je bilo i

²⁷⁹ Događaji oko pokušaja uskraćivanja obnove koncesije Radija 101 i reakcije međunarodne javnosti izazvale su Tuđmanov gnjev što se najbolje očitovao u studenom 1996. kada je nakon povratka iz Amerike održao jedan od najoštrijih govora protiv međunarodne zajednice te žutih, crvenih, one koji nisu bili kadri utjecati ni na se 'prodaju za Judine škude'. Posebno je prozvao 'obmanjivače, one koji nisu kadri riješiti u svojim zemljama, u rješenja krize u bivšoj Jugoslaviji, niti u Bosni, i koji uostalom nisu kadri riješiti u svojim zemljama, u Europi, u Americi, ni manjinska etnička pitanja, niti socijalne i druge odnose'. Vidi u: *Interview U.S. Ambassador Peter W. Galbraith On Radio 101 Following the Denial of A Broadcasting Licence To Radio 101, Zagreb, Hrvatska, 20. studenog 1996.*, 414. Nav. u: Bing, A. (2006: 412).

²⁸⁰ Nakon dovršetka ratnih operacija došlo je do bijega srpske populacije te se jednoj koloni izbjeglica priključio tada već bivši američki veleposlanik u Hrvatskoj P. Galbraith, zbog čega ga je „ljutiti Tuđman posprdno prozvao 'traktorskim diplomatom'. Posljedica ovakvih propusta bila je lavina medijskih napada na Hrvatsku te poslije podizanje optužnica u Haagu koje su pokrenule niz kontroverznih događaja u Hrvatskoj i postale jednom od najvažnijih unutrašnjopolitičkih i vanjskopolitičkih tema.“. Bing, A. (2006: 398, bilj. 420).

očekivano s obzirom na činjenicu da je u zemlji došlo do produblivanja gospodarske depresije, velikog porasta nezaposlenosti i pojave elemenata društvene krize.

Nakon provedene pretvorbe društvenog vlasništva mnogi su branitelji izgubili radna mjesta, a u takvoj gospodarskoj i društvenoj depresiji hrvatska politička stvarnost suočavla se sa sve većim pritiscima Međunarodnog kaznenog suda u Den Haagu. U takvim je političkim uvjetima došlo i do povećanog političkog pritiska oporbenih stranaka, na što je vladajuća stranka uzvraćala podizanjem političkih tenzija. U političkoj retorici vladajuće stranke neprestano se predbacivalo međunarodnoj zajednici za nepravedan politički pritisak na Hrvatsku u pravcu punog provođenja svih elemenata poslijeratne politike mira u široj regiji. Istovremeno, Hrvatska je relativno disciplinirano slijedila političke naputke međunarodne zajednice i popuštala njezinim pritiscima vezanim uz suradnju s Međunarodnim kaznenim sudom u Haagu. Mogli bismo reći da se tada vodila ambivalentna politika hrvatskog političkog državnog vrha, gdje se s jedne strane popuštalo pritiscima međunarodne zajednice, dok se istovremeno u javnosti vodila žestoka politička retorika protiv te iste međunarodne zajednice. Ovakvo političko taktiziranje imalo je za cilj stvaranje stabilne vladajuće pozicije HDZ-a, ali je i utjecalo na opasnu radikalizaciju raspoloženja znatnog dijela političke javnosti što je imalo samo negativne reperkusije u odnosima Hrvatske i međunarodne zajednice.²⁸¹

Zašto se Hrvatska tijekom druge polovice 90-ih našla u političkoj samoizolaciji (koja u to vrijeme nije bila tipična za zemlje u ranoj fazi državne samostalnosti), trebamo sagledavati ne samo kroz nacionalne, već prvenstveno međunarodne okvire koji su tada presudno utjecali na položaj Hrvatske u procesima približavanja Hrvatske Europskoj uniji. Ova povijesna i politička fenomenologija će zasigurno biti predmetom različitih znanstvenih perspektiva. Razlozi međunarodne izolacije Hrvatske do sredine 90-ih imaju svoje višestruko značenje, kao i višestruke političke forme. Njihova glavnina bi se mogla svesti na pogrešnu politiku HDZ-a u pretvorbi i privatizaciji, prenaplašeno skretanje HDZ-a u autoritarnu političku

²⁸¹ Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini postala je jednom od ključnih prijetnih točaka suvremene hrvatske političke scene sredinom prve polovice 90-ih godina, što je ujedno postalo i vruće političko pitanje na međunarodnoj razini. U kolovozu 1993. proglašena je Hrvatska Republika Herceg-Bosna, a u rujnu iste godine pregovaranje bošnjačkog političkog vodstva sa srpskim i potpisivanje deklaracije o osnivanju srpskog entiteta u Bosni i Hercegovini u hrvatskim su medijima protumačeni kao pristanak Bošnjaka i predsjednika Bosne i Hercegovine Alije Izetbegovića na njezinu podjelu. Tek dolaskom nove američke administracije demokratskog predsjednika Clintona (već na početku mandata 1993.), stvorilo se potrebno političko suglasje i u Europskoj uniji, te se odlučno dalo do znanja da se neće dopustiti podjela Bosne i Hercegovine. Oko pitanja podjele Bosne i Hercegovine i hrvatskog sudjelovanja u takvoj politici izbio je sukob i unutar HDZ-a. Jedan od glavnih političkih razloga za „otpadništvo“ Stjepana Mesića, Josipa Manolića i skupine drugih uglednih članova HDZ-a, koji su napustili čelne državne položaje i stranku, prešli u oporbu i osnovali HND bila je, između ostalog, i hrvatska politika prema Bosni i Hercegovini. Dekanić, I. (2004: 180-181).

praksu, i politika prema BiH.²⁸² Naime, nakon potpisivanja Daytonskog sporazuma²⁸³ za međunarodnu zajednicu uloga Hrvatske kao regionalne vojne sile više nije bila poželjna.²⁸⁴ U takvim promijenjenim okolnostima značenje Hrvatske na međunarodnoj sceni postupno počinje opadati. U tom smislu postdaytonsko razdoblje obilježit će proces usporavanja približavanja euroatlantskim integracijama sve do razine ograničene međunarodne izolacije Hrvatske.²⁸⁵ O nepovoljnoj situaciji u kojoj se Hrvatska našla u tom razdoblju svjedoči i odgoda primanja Hrvatske u Vijeće Europe 6. lipnja 1996. Kao razlog zastupnici Europskog parlamenta naveli su zahtjeve za poboljšanjem prilika na području ljudskih prava i demokracije, problemi vezani uz poštovanje slobode tiska, omogućavanje prava povratka srpskih izbjeglica, punu suradnju Hrvatske s Haškim sudom za ratne zločine, poštivanje izbornih rezultata u Zagrebu i omogućavanje izbora gradonačelnika, te zajamčen pristup svim političkim strankama, televiziji i medijima koji su pod nadzorom vlasti.²⁸⁶

Iako je proces odvajanja Hrvatske od Jugoslavije početkom 90-ih dobio gotovo plebiscitarnu podršku naroda hrvatsku je politiku tada još uvijek karakterizirala politička valorizacija i povijesno-politička rehabilitacija nekih povijesnih tema. Zanos zbog stjecanja samostalnosti Hrvatske i nacionalno jedinstvo svih društvenih slojeva, gdje je socijalna osjetljivost i društvena solidarnost bila sveprisutna u hrvatskom društvu, relativno je brzo nestajalo. Razlog tomu su bile sve veće razlike unutar društvenih slojeva kao posljedica loših privatizacijskih procesa koji su velikim dijelom uništili hrvatsko gospodarstvo. Zbivanja u drugoj polovici 90-ih godina odveli su mnoga poduzeća u propast što je desetke tisuća zaposlenih ostavilo bez posla. Upravo je takva politika, uz ratne posljedice uzrokovala deindustrijalizaciju i duboku gospodarsku krizu, u kojoj se Hrvatska našla koncem 90-ih.

U takvim okolnostima Europska unija započinje sve intenzivniji proces „postavljanja kriterija“ Hrvatskoj za ulazak u Europsku uniju. Ona je od početka tražila demokratske standarde za nove države i iz takvog je načelnog pristupa razumljivo da je Europa promatrala Hrvatsku te pratila njezin proces demokratizacije. U tim procesima pojavljuje se niz

²⁸² Na pitanje hrvatske politike u BiH nadovezala se problematika povrede ratnih običaja i humanitarnog prava nakon Oluje koja je Tuđmana mogla još direktnije i teže kompromitirati od hrvatsko-muslimanskog rata. Haška *klauzula* postala je neizbježnom sastavnicom hrvatske vanjske i unutarnje politike. U tom kontekstu je u srpnju 1999. Tuđman izjavio kako je Haag jedna od poluga političkog pritiska na Hrvatsku od koje svi Hrvati koji su sudjelovali u ratu danas strahuju. Bing, A. (2006: 411, bilj. 453).

²⁸³ Mirovni sporazum u Daytonu postignut je 21. studenog 1995., a svečano je potpisan 14. prosinca 1995. u Parizu. Ovim je sporazumom BiH postala međunarodno priznata država sastavljena od tri konstitutivna naroda i dva entiteta, Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske. Poslije Daytona, SAD je preuzeo potpunu dominaciju nad mirovnim procesom. Bing, A. (2006: 404).

²⁸⁴ Bing, A. (2006: 408).

²⁸⁵ Isto.

²⁸⁶ Isto.

strukturalnih razloga koji su dodatno otežavali učinkovitu provedbu zakona zbog naslijeđa političke i ekonomske tranzicije koja se u Hrvatskoj odvijala u izrazito nepovoljnim uvjetima, pa je time i njezin razvoj bio otežan. Politička retorika ovog perioda bila je prožeta sadržajima koji su se odnosili na kritiku europske politike zbog postavljanja mnogo oštrijih zahtjeva Hrvatskoj za ulazak u Europsku uniju nego drugim članicama, i na „kriminalizaciju“ Domovinskog rata. U tom kontekstu problem odnosa Hrvatske s Međunarodnim kaznenim sudom u Haagu postaje osnovni problem u pregovaračkom odnosu Hrvatske i Europske unije u periodu do 2000. U analizi kompleksnosti suvremene hrvatske politike od 1992. do 2000. valja naglasiti da se jedna od strukturalnih dimenzija hrvatskog nacionalnog identiteta – teritorijalna pripadnost, u smislu ostvarivanja suverene i samostalne države, ostvarila kao glavna baština Domovinskog rata. Međutim, nedostatak tradicije pozitivnog odnosa prema državnim institucijama, opća nacionalna preosjetljivost i oportunitizam u političkom dijalogu s međunarodnom zajednicom, opterećivalo je političke odnose na nacionalnoj, ali i vanjskopolitičkoj razini. Iz navedenih razloga hrvatska politička elita tijekom 90-ih nije stvorila jasan, i na nacionalnim osnovama jak politički okvir pregovaranja s Europskom unijom, što se kasnije odrazilo na nemogućnost traženja pravih političkih rješenja za rješavanje sporova koji su kasnije bile uzrokom blokada pregovaračkih procesa Hrvatske s Europskom unijom, kao što su to primjerice, pitanje neuspješnog parafiranja sporazuma o rješavanju morske granice sa Slovenijom 2002., javne rasprave o gospodarskom pojasu na Jadranskom moru i proglašavanje ribolovno-ekološke zaštitne zone iz 2003., neizručivanje hrvatskih generala Haaškom sudu i drugih sličnih problema.

Zaključno bi mogli ustvrditi kako je hrvatska politička stvarnost u periodu od međunarodnog priznanja do 2000. obilježena nizom političkih problema koji su se razvijali u sjeni velikosrpske agresije i rata tijekom devedesetih godina. Prestankom neposredne ratne opasnosti u prvi plan dolaze pitanja ekonomske, socijalne, ali i političke konsolidacije Hrvatske u odnosima s Europskom unijom. Ukupnost društvenih problema preklapili su se s pritiscima međunarodne zajednice za demokratizaciju hrvatskog društva. Ti pritisci su se odvijali u izrazito složenim političkim i geopolitičkim okolnostima kada je sveobuhvatno okupljanje društvenih snaga oko realizacije nacionalne države bilo izloženo iskušenjima dokazivanja odanosti jedinstvenoj viziji nacionalne države. Ona je već tada pod utjecajem eurointegracijskih procesa i razvoja globalnog tržišta ušla u proces slabljenja uloge klasične nacionalne države. Nadalje, podvlačenje međunarodnih obveza i kriterija Europske unije postaju dio istog procesa u kojemu pitanja koja se odnose na neke strukturalne dimenzije hrvatskog

nacionalnog identiteta, napose kada je riječ o dimenziji političkog društva, postaju generator krize odnosa Hrvatske i Europske unije. U tako promijenjenim okolnostima populističko pojednostavljivanje političkih ideja i promicanje nacionalne isključivosti stranke na vlasti bili dodatni impulsi zbog kojih se Hrvatska u ovom razdoblju našla u ograničenoj međunarodnoj izolaciji, što je u konačnici rezultiralo i gubitkom vlasti HDZ-a na izborima u 2000. godini.

7.3 Problemi demokratizacije i međunarodni položaj Hrvatske nakon 2000.

Koncem devedesetih godina Hrvatska postupno ulazi u sve dublju gospodarsku i političku krizu što je bilo posebno naglašeno sve izraženijom izolacijom u koju je zemlja došla u odnosu na svoje europsko okruženje, ali i širu međunarodnu javnost. Velika prekretnica za Hrvatsku događa se početkom 2000. kada su (nakon smrti prvog hrvatskog predsjednika Franje Tuđmana 13. prosinca 1999.) održani predsjednički i parlamentarni izbori na kojima je HDZ nakon punih deset godina izgubio vlast.²⁸⁷ Tada HDZ prelazi u oporbu, a vlast formira dojučerašnja oporba, koja osniva novu hrvatsku vladu s Ivicom Račanom na čelu. S političkim promjenama u zemlji sve više jača „regionalna politika“ koja svoj zamah dobiva na Zagrebačkom summitu održanom 24. studenog 2000. kada su započeli otvoreni pregovori o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju.²⁸⁸ Parlamentarni izbori održani u siječnju 2000. i izbor Stjepana Mesića za predsjednika države u veljači 2000. označili su prekretnicu u odnosima između Europske unije i Hrvatske. Naime, novo hrvatsko vodstvo odmah je pokazalo odlučnost da učvrsti demokratske vrijednosti i načela te je postiglo brz i značajan napredak u pogledu glavnih otvorenih političkih pitanja. Ta se prednost odrazila i u brzom razvoju odnosa Republike Hrvatske s Europskom unijom kada potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju 29. listopada 2001. Hrvatska po prvi put stupa u ugovorne odnose s Europskom unijom. To je bio najvažniji formalni korak u procesu približavanja Hrvatske i otvaranja pristupnih pregovora.

²⁸⁷ Koalicija SDP-HSLS-PGS-SBHS osvojila je u prosjeku 38,7 posto glasova, što je rezultiralo s ukupno 71 mandata u Zastupničkom domu Hrvatskog državnog sabora, a HDZ je osvojio 24,5 posto glasova, odnosno 46 saborskih mandata. Usp. Dekanić, I. (2004).

²⁸⁸ Zanimljivo je da je uvjete Procesu stabilizacije i pridruživanja definiralo Vijeće 29. travnja 1997., a oni uključuju suradnju s Međunarodnim kaznenim sudom u Haagu, te regionalnu suradnju. Ti su uvjeti temeljni elementi Procesu stabilizacije i pridruživanja i uključeni su u Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, te su postali osnovni koncept politike Europske unije prema zemljama „Zapadnog Balkana“, gdje je uključena i Hrvatska.

Pitanje suradnje Hrvatske s Međunarodnim sudom u Haagu je bila politički glavna tema što je doprinijelo destabilizaciji političkog raspoloženja u zemlji te usporavalo proces političkih reformi u prve dvije godine mandata koalicije. I dalje se povlačilo pitanje je li suradnja s Haaškim sudom kriminalizacija Domovinskog rata. Problem suradnje s Haaškim sudom bio je tijekom većeg mandata koalicijske vlade nakon 2000. stalno sredstvo napada radikalnog dijela oporbe na Vladu i Predsjednika Republike, gdje se suradnja uzimala kao dokaz sklonosti nove Vlade kriminalizaciji Domovinskog rata. Međutim, oni koji su upućivali kritike novom političkom vrhu morali su se suočiti i s činjenicom da su vlada i državni vrh HDZ-a donijeli Ustavni zakon o suradnji s Međunarodnim kaznenim sudom, kojeg je trebalo s obzirom na vanjsko politički cilj ulaska Hrvatske u Europsku uniju, poštivati.

Tijekom godine 2001. izbio je „slučaj generala Gotovine“, što je bitno utjecalo na predpristupne procese Hrvatske s Europskom unijom. General Ante Gotovina je bio u bijegu, a u njegovu obranu organizirani su prosvjedi s različitim intenzitetom koji su trajali gotovo dvije godine. Znak podrške generalu Gotovini se tumačio kao pritisak na koalicijsku vladu koja je u svojoj političkoj retorici neprestano ponavljala kako se moraju poštivati zahtjevi Europske unije, kao što se mora poštivati i Ustavni zakon o suradnji s Međunarodnim kaznenim sudom kojim se je uostalom, i sama Hrvatska obvezala. Istovremeno tužiteljstvo Haaškog suda vrši pritisak na hrvatsku Vladu kako bi se osiguralo prisilno privođenje generala Ante Gotovine pred Haaški sud, a o „snazi“ tog uvjeta govori u prilog i činjenica da je Vijeće sigurnosti UN-a posebnom Rezolucijom spomenulo Gotovinin bijeg kao jedan od glavnih problema u djelovanju Međunarodnog suda, a njegovu predaju kao jednu od glavnih obveza Hrvatske.

Politika zastupanja čvrstih stajališta prema suradnji Hrvatske s Haaškim sudom od strane oporbe bila je i jednim velikim dijelom motivirana borbom za birače i destabiliziranje koalicijske vlasti nakon 2000., a manje kao stvarna nakana prekidanja suradnje s Haaškim sudom. Tome u prilog govori činjenica da u tom periodu, unatoč najavama, oporba nije u Hrvatskom saboru pokrenula nikakvu stvarnu inicijativu za promjenu zakonskih propisa koje hrvatsku vladu obvezuju na punu suradnju s Haaškim sudom. U takvim okolnostima i dalje problem suradnje Hrvatske s Haaškim sudom predstavlja osnovni problem u odnosima s Europskom unijom i kao takav postaje političko sredstvo pritiska politike Europske unije na Hrvatsku. Na parlamentarnim izborima u studenom 2003. dolazi do promjene vlasti gdje nova hrvatska vlada s premijerom Ivom Sanaderom i dalje predstavlja politiku pune suradnje Hrvatske s Haaškim sudom, što tada postaje pravno-tehničko, a nikako političko pitanje koje se veže uz tradiciju i dignitet Domovinskog rata.

Govoreći o razdoblju nakon 2000. i političkim elementima koje su utjecale na dinamiku eurointegracijskih procesa u odnosima Hrvatske s Europskom unijom treba dati nekoliko naglasaka. Prvo, nakon promjene vlasti 2000. i dalje dolazi do podizanja nacionalnih tenzija prvenstveno zbog daljnjih pristizanja haških optužnica. Unatoč problemima u odnosima Hrvatske i međunarodne zajednice koji su koncem devedesetih doprinijeli usporavanju približavanja euroatlantskim integracijama Hrvatska je nakon promjene vlasti 2000. ustrajala u toj orijentaciji, te dinamizirala eurointegracijske procese. Drugo, prijevori koji su bili glavnim uzrokom političke nestabilnosti zemlje, a njihovo rješavanje je ujedno bila i glavna zadaća novim političkim strukturama, odnosili su se na skidanje starih povijesnih hipoteka hrvatske politike, kako bi se ojačala europska orijentacija novih političkih struktura.²⁸⁹ Taj proces uključivao je ublažavanje osjećaja nacionalne zapostavljenosti i nesumnjivo djelovao na smirivanje tenzija i političkih prijevora, što je utjecalo na intenziviranje odnosa Hrvatske i Europske unije, ali nikako nije riješilo pitanje poimanja hrvatskog nacionalnog identiteta kao osnove političkog dijaloga oko načina ostvarivanja dugoročnih političkih interesa Hrvatske na putu u Europsku uniju.

7.4 Kronologija odnosa Hrvatske i Europske unije

Gledajući iz današnje perspektive Hrvatska je postigla svoja dva glavna vanjskopolitička cilja – prvi je ulazak u NATO, a drugi završetak pristupnih pregovora za ulazak u Europsku uniju. Završetak pregovora svakako je bio jedan od najsloženijih vanjskopolitičkih ciljeva čijim ostvarivanjem se uspio zadovoljiti sustav mjerila Europske unije zatvaranja i otvaranja pregovaračkih poglavlja. Upravo u tom pregovaračkom procesu hrvatska politička i društvene stvarnost bila je vrlo često preplavljena različitim situacijama od političkih euforija vezanih uz skori ulazak Hrvatske u Europsku uniju, ispunjavanju

²⁸⁹ Mogli bismo izdvojiti nekoliko znakovitih događanja koji govore tome u prilog. Posjet predsjednika Stjepana Mesića Jasenovcu u svibnju 2003. mjestu najvećeg bivšeg koncentracijskog logora NDH iz Drugog svjetskog rata, koji je ujedno i simbolički označio ispriku hrvatskog predsjednika za ustaške zločine. Iste godine izraelski predsjednik Moshe Katsav je prilikom državne posjete Republici Hrvatskoj u govoru u Hrvatskom saboru naglasio povijesne zasluge hrvatskih partizana u Drugom svjetskom ratu za današnji međunarodni položaj Republike Hrvatske. Nadalje, te iste godine Hrvatski sabor je preuzeo pokroviteljstvo nad obilježavanjem stradanja ustaških i domobranskih snaga, te civila na polju oko Bleiburga 1945. Pokazalo se posebno osjetljivim područjem proces političke revalorizacije i povijesno-političke rehabilitacije Nezavisne Države Hrvatske budući da je „u drugoj polovici 90-ih godina hrvatska vladajuća struktura vodila vrlo ambivalentnu politiku u pogledu odnosa prema NDH, koja je postajala sve veće opterećenje za europeizaciju i demokratizaciju zemlje“. Dekanić, I. (2004: 150, 148-153).

određenih kriterija, otvaranju i zatvaranju poglavlja, rješavanju koruptivnih afera do profobičnih prosvjeda, paljenja europske zastave, i drugih sličnih situacija. Pitanja koje se u tekstu nameću su: prvo, jesu li u hrvatskim pristupnim euriointegracijskim procesima društveni i politički atributi koji se vežu uz hrvatski nacionalni identitet bili onaj "č" ili "kočničar" tih procesa? I drugo, – kakav je bio "mentalitet" pregovaračkih procesa? U traženju odgovora na ova pitanja trebamo krenuti od početka procesa pristupanja Hrvatske u članstvo Europske unije i analizom događaja o kojima je već u prethodnim poglavljima u većoj mjeri bilo rasprave.

Kao što je već istaknuto u prethodnom poglavlju parlamentarni izbori održani 3. siječnja 2000. te izbor Stjepana Mesića za predsjednika pokrenuli su nove društvene procese.²⁹⁰ Novo hrvatsko vodstvo pokazalo je odlučnost da učvrsti demokratske vrijednosti i načela te je postiglo brz i značajan napredak u pogledu nekih otvorenih političkih pitanja, i to ponajprije poštivanju ljudskih prava uključujući manjinska, demokratizaciju medija, i u onome što je bilo najvažnije za razvoj odnosa Hrvatske i Europske unije, to jest suradnja s Međunarodnim sudom u Haagu. Upravo su to bili elementi koji su u Hrvatskoj ubrzali razvoj euriointegracijskih procesa tako da je već u svibnju 2000. Komisija usvojila *Studiju izvedivosti*,²⁹¹ predlažući otvaranje pregovora za Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju što je uslijedilo nakon što je Europska komisija predložila stvaranje Procesu stabilizacije i pridruživanja za pet država jugoistočne Europe među kojima je bila i Hrvatska. Upravo je *Zagrebački summit*, održan 24. studenog 2000. označio prekretnicu odnosa Europske unije i zemalja jugoistočne Europe, čime je tada Hrvatskoj potvrđen status svrstavanja u treću skupinu zemalja. Hrvatska je 29. listopada 2001. potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju²⁹² koji nije stupio na snagu samim činom potpisivanja budući da su ga morali prvotno ratificirati u Hrvatskom saboru, Europskom parlamentu, te parlamentu svih država članica. Znakovito je da je on stupio na snagu tek 1. veljače 2005.²⁹³ iako je Hrvatska je već 21. veljače 2003. predala svoj zahtjev za članstvom u

²⁹⁰ Ovi procesi su često u javnim glasilima i raspravama nazivani "detuđmanizacija" što je označavalo određenu prekretnicu u odnosima između Europske unije i Hrvatske.

²⁹¹ COM (2000) 311 od 24. svibnja 2000.

²⁹² Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju kao posebna vrsta sporazuma koji Europska unija nudi državama koje su tada bile obuhvaćene Procesom stabilizacije i pridruživanja. državi potpisnici daje status pridruženog člana i potencijalnog kandidata za prijem, što se provodi političkim dijalogom, usklađivanjem zakonodavstva, promicanju gospodarskih odnosa i suradnjom na nizu drugih područja.

²⁹³ Pitanje neizručivanja Međunarodnom sudu u Haagu generala Ante Gotovine u tom periodu postaje dominantan problem u pregovaračkim procesima Hrvatske i Europske unije.

Europskoj uniji. U Hrvatskom saboru u prosincu 2002. sve političke stranke su usvojile Rezoluciju o pristupanju Hrvatske Europskoj uniji čime je ulazak u Europsku uniju definiran kao nacionalno strateški cilj, a od Vlade je zatraženo da podnese zahtjev za članstvo u Europskoj uniji. Vlada je taj zahtjev podnijela u veljači 2003., a konsenzus stranaka o članstvu u Uniji kao političkom cilju zadržan je i nakon parlamentarnih izbora u studenome 2003. kada HDZ pobjeđuje na parlamentarnim izborima. Nova Vlada je obznanila prioritete hrvatske vanjske politike, a koji su i dalje bili na pozicijama članstva Hrvatske u Europskoj uniji i NATO-u, te razvoju odnosa u regiji.

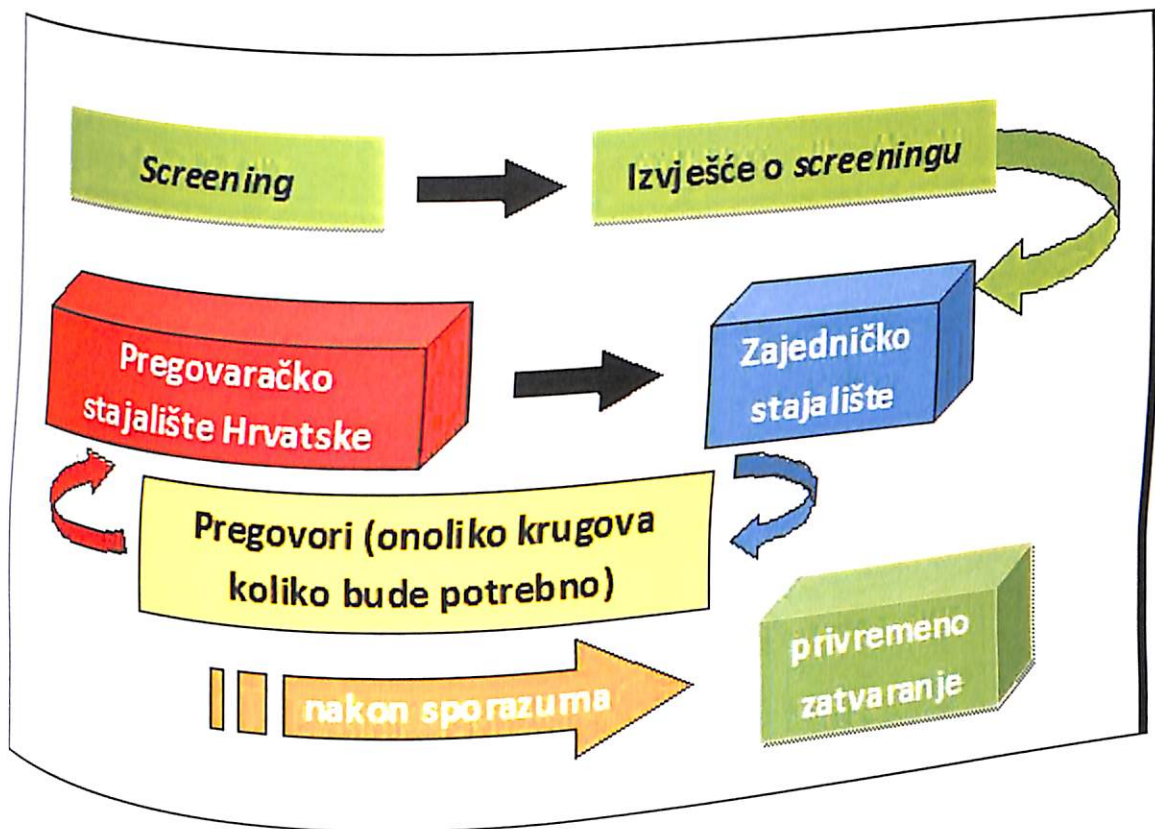
Kao što je prethodno rečeno Hrvatska je svoj zahtjev za punopravno članstvo predala 21. veljače 2003., a službeni status kandidata za članstvo je dobila 18. lipnja 2004.²⁹⁴ Stjecanjem statusa kandidata Hrvatskoj su se otvorili prepristupni programi koji su joj bili potrebni za provedbu reformi na putu pristupa Europskoj uniji tako da je Hrvatska već 2005. bila korisnica sredstava različitih programa financijsko-tehničke pomoći. U skladu s uobičajenim postupkom Europska komisija je 2003. Hrvatskoj uputila Upitnik s 4560 pitanja iz različitih područja funkcioniranja države na koje je Hrvatska odgovorila u roku od tri mjeseca. Nakon odgovora na Upitnik Hrvatska je 2004. dobila pozitivno mišljenje o zahtjevu za članstvom.

Znakovito je kako su pristupni pregovori koji su trebali započeti u ožujku 2005. odgođeni jer se kao glavni uvjet za početak pregovora isticala potpuna suradnja s Haškim sudom za ratne zločine. Ti pregovori su tek službeno otvoreni 3. listopada 2005. nakon što je glavna haška tužiteljica potvrdila potpunu suradnju Hrvatske s Haškim sudom. Prva faza pregovora se odnosila na analizu usklađenosti zakonodavstva zemlje kandidata s europskim propisima (tzv. *screening*), ona je trajala godinu dana i završila u listopadu 2006. Nakon toga započeli su pregovori u kojima je Hrvatska otvorila nekoliko poglavlja, a pregovori su se uglavnom fokusirali na uvjete pod kojima će država kandidatkinja usvojiti, implementirati i izvršavati pravnu stečevinu Europske unije. Početkom studenog 2005. Europska komisija je objavila svoje prvo Izvješće o napretku Hrvatske o ispunjavanju uvjeta za članstvo.²⁹⁵ Ovaj izvještaj obuhvaća razdoblje od travnja 2004. do rujna 2005. u kojemu se očituje napredovanje zemlje glede ispunjavanja europskih kriterija.

²⁹⁴ Stjecanjem statusa kandidata Hrvatskoj je otvorena mogućnost sudjelovanja u raznim prepristupnim programima i drugim oblicima financijsko-tehničke podrške što je, između ostaloga, potaknulo i razvoj civilnog sektora u hrvatskom društvu.

²⁹⁵ Izvješća se mogu naći na stranicama Delegacije Europske unije u Hrvatskoj: www.delhrv.ec.europa.eu.

Što su pregovori o pristupanju i kakav je tijek pregovora?²⁹⁶

U Izvešću za 2005. znakovito je kako je naveden slučaj Ante Gotovine budući da je general još uvijek bio u bijegu, te je u Izvešću neizravno dato do znanja kako je puna suradnja Hrvatske s Međunarodnim sudom u Haagu preduvjet za daljnjim nastavkom pregovora. U drugom Izvešću o napretku Hrvatske koje je objavljen 8. studenog 2006., istaknuto je da Hrvatska napreduje u mnogim područjima, ali da je to napredovanje „sporo“. Posebno je naglašen spor povratak izbjeglica i prava nacionalnih manjina, dok je u trećem Izvešću, koje je objavljeno 6. studenog 2007. ocijenjeno da pregovori s Hrvatskom dobro napreduju i da dolaze u konačnu fazu, ali od Hrvatske se i dalje tražilo poboljšanje statusa manjinskih prava i povratka izbjeglica i borba protiv korupcije. U četvrtom Izvešću o napretku Hrvatske koje je objavljeno 5. studenog 2008. ocijenjeno je da je ostvaren napredak u reformi državne uprave, ali da su pravni temelji za izgradnju moderne države još nepotpuni. Također je stavljen prigovor na antidiskriminacijski zakon, nedovoljnu zastupljenost manjina u državnoj upravi, pravosuđu i policiji. Iako je potvrđeno u Izvešću kako Hrvatska i dalje surađuje s Međunarodnim sudom u Haagu, ipak nisu dostavljeni svi spisi koji se od Hrvatske

²⁹⁶ Delegacija Europske unije u Hrvatskoj, *Pregovori EU- Hrvatska*. Dostupno na: <http://delhrv.ec.europa.eu/> (Pristupljeno: 01.12.2011.).

traže. U petom Izvješću ukazano je ponovo na sporost reformi državne uprave, na korupciju, ali je posebno usmjerena pozornost na nedovoljno kažnjavanje ratnih zločina, kao i na mnogobrojne probleme manjinskih zajednica, posebice Srba i Roma. I konačno, najlošije su ocijenjeni odnosi sa Slovenijom, na što je najviše utjecalo neriješeno granično pitanje.

Evidentno je da je cjelokupni proces pristupanja Hrvatske Europskoj uniji kod mnogih građana izazivao osjećaj rezigniranosti, pa čak i zamora, budući da velika većina građana Hrvatske smatra kako je postupak prema našoj aplikaciji bio nepošten.²⁹⁷ Tome u prilog svjedoče nepregledni uvjeti, odnosno kriteriji koje Hrvatska mora ispuniti za ulazak u Europsku uniju, gdje se i nakon njihova ispunjenja stvaraju situacije u kojima se Hrvatskoj nameću novi uvjeti, a kao za posljedicu imamo blokade pregovaračkih poglavlja. Jedan od takvih premjera možemo navesti neizurčivanje generala Ante Gotovine, koji i kad je na koncu izručen 2005. *de facto* se ništa nije promijenilo. Naprotiv, tijekom događaja je doveo do otvorenog sukoba sa Slovenijom prilikom njihove blokade nekoliko poglavlja zbog neriješenih pograničnih pitanja. Dugotrpnim šestogodišnjim diplomatskim pokušajima dogovoreno je, u konačnici, potpisivanje Sporazuma o arbitraži nakon čega Slovenija prekida blokade pregovora. Međutim, i dalje se javljaju novi kriteriji, poput "topničkih dnevnika".

Nakon presude Međunarodnog kaznenog suda u Haagu u lipnju 2011. hrvatskim generalima Anti Gotovini i Mladenu Markaču, u Hrvatskoj se odvijaju prosvjedi u svim većim gradovima.²⁹⁸ Kao posljedica se javlja nagli pad potpore ulaska Hrvatske u Europsku uniju kao i javni istupi različitih institucija i javnih osoba u hrvatskom društvu od kojih valja izdvojiti Katoličku crkvu koja je posebno istaknula kako se na primjeru Hrvatske pokazalo da se odluke ne donose na temelju međunarodnog prava, nego na temelju nekih drugih kriterija. Predsjednik Hrvatske biskupske konferencije đakovačko-osječki nadbiskup monsijor Marin Srakić u priopćenju povodom presude generalima je rekao:

"...Naša izjava će ići u smjeru čuđenja nad onim što je izrečeno, smatrajući da to nije presuda generalima, nego hrvatskom narodu. Začudujuće je da se upravo na primjeru Hrvatske pokazalo da se odluke ne donose na temelju internacionalnog prava, nego na temelju nekih kriterija koji su se stvarali u haškom Tužiteljstvu. To je povreda hrvatskog naroda i općeg društvenog prava..."²⁹⁹

²⁹⁷ U poglavlju 9. se na empirijskim analizama potvrđuje ova teza.

²⁹⁸ Ante Gotovina je optužen za najteže zločine za koje sudi Haški sud, osim za genocid. Najteža točka optužnice protiv Ante Gotovine, Mladena Markača i Ivana Čermaka je progon. Radi se o progonu koji nije počinjen protjerivanjem srpskog stanovništva u Oluji nego, kako se naknadno ispravilo Haško tužiteljstvo, spriječavanjem njihova povratka. *Ijesnik*, 15.04.2011.

²⁹⁹ Patković, N., *Presuda generalima*. Dostupno na: <http://www.jutarnji.hr/presuda-generalima> 19.04.2011.

U raščlambi odnosa Hrvatske i Europske unije možemo izdvojiti neke dominantne probleme za razdoblja nakon 2000. koji su utjecali na dinamiku eurointegracijskih procesa. Prva značaka se odnosi na percepciju hrvatske javnosti o nametanju nepravde kriterija Europske unije određenih za Hrvatsku, koji su nerijetko u hrvatskoj javnosti bili određeni kao takvi zbog spoznaje o primanju zemalja koje su manje razvijene u odnosu na Hrvatsku kao što su to Rumunjska i Bugarska. Kao drugu značajku možemo istaknuti fenomenologiju blokade i deblokade pregovaračkih poglavlja koja je uvijek koincidirala s različitim politički kriznim situacijama kao što su to na primjer podizanje optužnice protiv generala, granična pitanja sa Slovenijom, ili pak, „topničkim dnevnicima“. Glavna prepreka, a ujedno i najosjetljivija točka u političkim odnosima Hrvatske i Europske unije u tom kontekstu s zasigurno suradnja s Međunarodnim kaznenim sudom u Haagu. Temeljni problem oko kojeg se ovaj odnos spori jest nametanje krivnje Hrvatskoj za Domovinski rat i izjednačavanje Hrvatske s agresorom. Uz to uvjeti koji su vezani uz Međunarodni kazneni sud u Haagu i optužnice hrvatskim generalima rezultirali su da je Hrvatska "morala" predati određenu ratnu dokumentaciju i izručiti zapovjedni lanac generala koji je sudjelovao u ratnim operacijama, što je bitno utjecalo na dinamiku i stupanj povjerenja građana Hrvatske prema institucijama, ali nadasve politici Europske unije. Danas se još uvijek vode rasprave o ovom razdoblju i utjecaju eurointegracijskih procesa na neke strukturalne elemente hrvatskog nacionalnog identiteta, što se posebice odnosi na političko društvo, gdje sve više dolazi do izražaja kako su ti procesi, ipak, u velikoj mjeri doprinijeli razvoju mentaliteta podložnosti hrvatskih političkih elita.

8. KONSTRUKCIJA EUROPSKOG IDENTITETA

8.1 Identitetski kôd Europe

Kada je riječ o „identitetskom kôdu“ Europe riječ je prvenstveno o svim onim materijalnim i duhovnim tvorbama koje su nastale tijekom povijesna vremena na tlu Europe što je tu istu Europu učinilo prepoznatljivom kroz povijest njena nastajanja sve do danas. Europski kontinent danas predstavlja ukupnost novih odnosa karakteriziranih europskim integracijskim intencijama, pa možemo govoriti kako on postaje uljudba raznolikih nacionalnih zajednica povezanih raznolikošću svojih kultura. Međutim, snagu Europe još uvijek leži u njenoj povijesnoj konceptualizaciji u kojoj je ona ostvarena. Referirajući se na uvodni dio knjige *Narodi Europe*³⁰⁰ navodi se kako je pojam „Europa“ u opticaju već najmanje dva i pol tisućljeća, ali još uvijek nema dogovorene definicije oko spomenutog pojma. Isto je i s sintagmom *europskih naroda* koja nije jasno određena, pa tako danas kada je Europska unija postala politička tvorevina nastaju nejasnoće oko pojma „Europljanin“ što ujedno otežava i svaku raspravu o tomu što je to europski identitet danas.

Općenito govoreći europski povijesni identitet je prepoznatljiv u osjećaju europske nadmoći koja je kroz povijest bila nedjeljiva od uvjerenja o zajedničkoj europskoj kulturi. Samospoznaja o europskoj nadmoći bila je najskromnija u razdoblju između rasta islama i renesanse kada su Jeruzalem smatrali središtem svijeta. Uvođenjem revolucije u kartografiji tijekom renesanse nastaje eurocentrizam kao strategija za svladavanje poteškoća u preoblikovanju naslijeđene mentalne slike svijeta. Eurocentrizam se javlja kao odgovor na dvostruki izazov, na nesigurnost u razdoblja otkrića u kojem je polako i bolno ustanovljena prava veličina svijeta i na mogućnost razdoblja osvajanja u kojem je europski imperijalizam prodro duboko u ostatak svijeta.³⁰¹ Isusovački je misionar, kojeg danas Crkva smatra apostolom Kine, Matteo Ricci (1552-1610)³⁰² 1610. nacrtao „Veliki zemljovid deset tisuća

³⁰⁰ Navedeni izvor navodi: „...pojedinač se s pravom može osjećati i Madarom i Židovom, Bugarinom i Slavenom, Kataloncem i Španjolcem. Tatarin može osjećati veliku lojalnost prema Ruskoj Federaciji, a Rus prema državi Litvi, ne žrtvujući privrženost svojoj posebnoj matičnoj zajednici.“ Fernández-Armesto, F. (1997: 7-17).

³⁰¹ Isto, str.14.

³⁰² Upravo je ovaj misionar omogućio prvi pravi susret i međusobno upoznavanje kultura Zapada i Dalekog istoka, te je Kini donio znanost, matematiku, kartografiju i kršćanski humanizam Zapada. Usp. Horvat, V. (2002: 481-490).

zemalja“, te sablaznio svoje kineske domaćine stavljajući Europu u sredinu. Istodobno je zemljopisni izraz „Europa“ bio osporavan ili je pak dobio novo značenje kao ime izrazite i skladne kulture.³⁰³ Edward Gibbon u svom djelu *History of the Decline and Fall of the Roman Empire* povezuje europsku nadmoć sa zajedničkom europskom kulturom „koja se isticala iznad ostalog čovječanstva“.³⁰⁴

Međutim, kasnija europska povijest bratoubilačkih ratova, silazak s položaja svjetske hegemonije, gospodarski izazovi te slom rasnih teorija Europu je, kako kartografski tako i geopolitički prisilila na povećanu europsku solidarnost. Europska elita koja je imala osjećaj nadmoći i bila zaštićena od konkurencije drugih kontinenata kolonijalnom prevlašću nije imala potrebu za stvaranjem europskih institucija. Međutim, „priroda“ europske uljudbe mijenja se i postaje osporavana u periodu između 1917. i 1945. Tada, zagovornici ideologija stvaraju rasnu osnovu nacizma i klasne osnove komunizma tvrdeći da su stvorili izrazite vlastite kulture. One su nespojive s koncepcijom uključenosti u Europu naslijeđenu iz prošlosti.³⁰⁵

Upravo je kriza, u kojoj se nakon 1945. našla Europa, potaknula stvaranje novog europskog institucionalnog okvira koji je trebao generirati novi europski identitet na temelju podizanja nadnacionalnih struktura. U tom procesu uloga Jeana Moneta je bila ključna u stvaranju „Visoke uprave“ za ugljen i čelik. Visoka uprava za ugljen i čelik je osnovana da bi se suzbilo francusko-njemačko suparništvo. Ista je kasnije svoje mjesto ustupila Ministarskom vijeću koje je u naravi bilo internacionalno, a ne nadnacionalno tijelo. Nakon toga uslijedili su procesi koji su dali „ugovorni temelj“ današnjoj Europskoj uniji. Oni su započeli osnivanjem Europske zajednice za ugljen i čelik 1951., osnivanjem Europske ekonomske zajednice 1957., Europske zajednice za atomsku energiju (gdje se ta dva osnivačka ugovora često nazivaju i Rimskim ugovorima), i koji su otvorili novu europsku nadu, uza sva ograničenja koja i danas obilježavaju eurointegracijske procese. Šezdesetih godina prošloga stoljeća težnja da se stvore „Sjedinjene Države Europe“ izjalovila se zbog snažne nacionalne osjetljivosti francuskoga poglavara generala de Gaullea. Zbog straha od potkopavanja nacionalnog suvereniteta de Gaulle se bojao da će se održati podjela između zapadne i istočne Europe, gdje je tijesno

³⁰³ Fernández-Armesto, F. (1997: 14).

³⁰⁴ Usp. Gibbon, E. (2009), nav. u: Fernández-Armesto, F. (1997: 14).

³⁰⁵ Europa je 1945. ostala podijeljena između dva oružana tabora, gdje je istodobno svjetska hegemonija Europe propadala (japansko oružje nepovratno je potkopalo nizozemski, francuski i britanski imperij), a kolonijalni nacionalizmi su bujali pod utjecajem rata, u kojemu su se rodili snažni oslobodilački pokreti. Vidi u: Fernández-Armesto, F. (1997: 7-17).

integrirana zapadna Europa kao „stup Atlantskog saveza“ bila pomodni cilj toga doba.³⁰⁶ Osamdesetih godina britanska premijerka Margaret Thatcher je isticala širenje parlamentarne demokracije i gospodarske liberalizacije kao uvjeta za napredak europske integracije, što se doimalo proročanski kako se Europa sve više „homogenizirala“, a europske institucije „konvergirale“.³⁰⁷ Europa se tek potkraj 20. stoljeća našla u procjepu između dvaju proturječnih procesa. Prvi se odnosi na proces europske integracije koji je težio jačanju europskih institucija, dok se drugi odnosi na proces dezintegracije koji je postao prijetnja postojećim federacijama.

Povijest Europe od Drugoga svjetskog rata dokazala je kako povijesni identiteti bujaju to više što su jače ugroženi zatiranjem i gušenjem. Raspadom Sovjetskog saveza na europsku scenu su se „vratili“ nacionalni identiteti za koje se mislilo da su već davno zaboravljeni. Dok su jedni narodi ponovno otkrili stari identitet ili su ga, pak, samo željeli ponovno potvrditi drugi su postigli autonomiju ili neovisnost. Ponovno buđenje „odozdo“ koncem osamdesetih i početkom 1990-ih u Europi samo je potvrdilo žilavost povijesnih identiteta. Upravo je novija europska povijest, ne samo u svojoj povijesnoj, već nadasve političkoj dinamici, obilježena ponovnim crtanjem granica, traumama etničkog čišćenja, i konačno, razvojem eurointegracijskih procesa. Istovremeno razvija se paralelni proces na tlu Europe, u kojem se nacionalni identiteti javljaju kao neka protustruja europskim integracijama. Međutim, kada govorimo o europskom naslijeđu, možemo reći da je ono pridonijelo stvaranju osjećaja zajedničke europske kulture, ali ipak, ono ne može biti osnova europskog identiteta jer danas je riječ o političkom projektu ujedinjene Europe u kojemu „zajednička europska kultura“ nema svoj jedinstveni povijesni identitetski kôd. Ako pogledamo narode u Europi vidimo kako su većinu kontinenta danas zaposjeli narodi koji su odavno nastanjeni u svojim sadašnjim matičnim zemljama, što je rezultiralo pluralnošću mikrokultura kojom se danas odlikuje stara Europa. Osim toga, Europa je danas obilježena dubokim kulturnim razlikama,

³⁰⁶ De Gaulle je predložio posve taktičku alternativu: „Europa od Atlantika do Urala“ budući da je sovjetski imperij bio još uvijek jak. U de Gaulleovoj koncepciji Europe koju je zastupala njegova RPF (*Rassemblement du Peuple Français*) odlučno su se odbacivale sve inicijative koje su vodile europskom ujedinjavanju s obrazloženjem kako je Europska zajednica opasna za Francusku jer Francusku lišava vojne i otvara put njemačkoj hegemoniji. lišava je njena ugljena i metalurgije, te odvaja obranu i privredu od Francuske unije. Vukadinović, R. i Čehulić L. (2005: 77).

³⁰⁷ Znakovito je, s obzirom na današnju krizu eurozone, kako je u svim tim procesima, koji su započeli osamdesetih godina, gdje sve više počinje dominirati problem proračuna i stvaranje Europske monetarne unije, dolazilo do izražaja i sučeljavanje pobornika integracija, koja neće biti samo ekonomska, i onih koji su zastupali konzervativni put poput Margaret Thatcher, tvrdeći da ne treba nikako prelaziti okvir zacrtanog zajedničkog tržišta. Govoreći u Europskom koledžu u Bruggesu 1996. lady Thatcher je istaknula da njezina vlada ne smatra da je nacionalne granice potrebno zamijeniti europskim i da se ona protivi stvaranju neke supranacionalne vlade u Bruxellesu. Vukadinović, R. i Čehulić L. (2005: 77).

koje su ujedno i prepreka izgradnji jedinstvenog europskog identiteta, i takve podjele se najdublje očituju u razdvojenom jezičnom području na one što govore romanskim, germanskim i slavenskim jezicima, zatim je podjela vidljiva i u vjerskom svjetonazoru, na članove rimokatoličke, pravoslavne i protestantske zajednice. Povijesna iskustva današnjih država Europe u krvavim sukobima su stvarala „nacionalne“ granice, te nerijetko stvarala i neprijateljske barijere između susjeda vrlo slične kulture.

U traganju za povijesnim identitetskim kôdom Europe mogli bismo izdvojiti dva izvora kulturnog naslijeđa koje obilježavaju Europu. Prvi se odnosi na osjećaj jedinstvenog europskog naslijeđa koji se crpi iz civilizacijske baštine klasične antike, i drugi se odnosi na svijest o oblikovanom utjecaju kršćanstva na većinu europskih kultura.³⁰⁸ Međutim, važno je istaknuti da je opstojnost, kao i njen kontinuitet, grčko-rimske klasične civilizacije ovisila o europskim nositeljima koji su zadužili europsku povijest svojim osjećajem za kontinuitet klasične civilizacije koja se širila i izvan područja Rimskoga Carstva. Europska elita u 18. i 19. stoljeću je bila ujedinjena upravo pod okriljem humanističkih vrijednosti izvedenih iz klasične antike i naobrazbe iz grčke i latinske književnosti i povijesti. Međutim, koliko god klasično zajedničko europsko naslijeđe pogodovalo osjećaju zajedničke europske kulture u prošlosti, danas ono ne može biti osnovom europskoga identiteta zbog postmodernističkih elemenata u čijim okvirima država-nacija postaje nositeljem, prvo političkog, a onda i kulturalnog identiteta.

Nakon Drugog svjetskog rata istraživale su se pojedine historijsko-antropološke, socijalno-historijske, kulturne i geografske teme uz pomoć komparativnih metoda bez obzira na tzv. nacionalne kulture, gdje se ustanovilo da su se mnoge povijesne pojave, dotada shvaćene kao nacionalno-povijesne odnosno nacionalno-kulturne, kretale prema uzorcima za koje nacionalne granice nisu bile relevantne.³⁰⁹ Izazovi europske historiografije danas sa stajališta mnogih povjesničara leže u napetosti između naroda, jezika, socijalizacije, političkih kultura, konfesija i sličnih elemenata. Novije perspektive daju sliku povijesti Europe koja izrasta iz euro-atlantskog sustava vrijednosti, što bi mogli opravdati činjenicom da se prevladavanje napetosti između pojedinih nacija traži sa novim rješenjem, odnosno, priklanjanju konceptu nadnacionalne integracije, odnosno Europske unije.

³⁰⁸ Unutar granica Rimskog Carstva, pa i u udaljenijim predjelima u kojima je rimska kolonizacija bila slaba, romanizacija je bila jaka i prodorna sila, stoga se i grčko-rimska civilizacija smatra kao „domaći proizvod“ u europskom kontekstu. Usp. Fernández-Armesto, F. (1997).

³⁰⁹ Gross, M. (2004: 297).

povijesti nailazimo na niz pitanja koja kriju određene opasnosti, primjerice, koja je regija ili nacija „dovoljno dobra“ da pripadne krugu izabраниh? Historiografija tu ima presudnu ulogu i ona ima u vidu šire dimenzije Europe koja se protivi identifikacijskoj retorici koja pod pojmom Europa uglavnom smatra Zapadnu Europu.³¹¹ Diskurs o jedinstvu europske kulture počeo je tek krajem osamdesetih godina, a padom Berlinskoga zida taj diskurs poprima različita teorijska uporišta i postaje sve intenzivniji.

Zaključno bi mogli ustvrditi kako se danas, s obzirom na političku dimenziju Europske unije i s njom povezanu teritorijalnost, identitetski kôd Europe ne smije ograničiti samo na istraživanje fenomena etnosa kao znanosti o narodu gdje je težište usmjereno na ispitivanje onih pojava koje potvrđuju njegovu samobitnost i mitsku dimenziju, već takav pristup zahtijeva usmjerenje na suvremeni socijalni kontekst kulturnih pojava i simbola narodne kulture koji se i danas potvrđuju.³¹² Danas se takav pristup mora usmjeriti velikim dijelom i na istraživanje globalnih odnosa moći čiji su produkt eurointegracijski procesi. Stoga se u znanstvenom kontekstu nameće puno kompleksniji pristup proučavanju europskog identitetskog kôda koji se mora odvojiti od političkih konstelacija neposredne sadašnjosti i uvijek imati na umu koncepciju „dugog trajanja“ (Braudel) vrlo različitih europskih povijesnih procesa. Iz dosadašnje rasprave proizlazi da se današnja Europa u okvirima eurointegracijskih procesa gleda kao „neuvjerljiva“ nacionalnointegracijska jedinica, s još manje ostvarivom zajedničkom europskom kulturom kao osnovom nekog novog europskog identiteta. Neovisno o tome na kojim osnovama će počivati budućnost Europe, bila ona nadnacionalna, ili s nekim novim oblikom političkog ustroja nju će uvijek obilježavati nacionalni identiteti naroda koji je tvore. Europske političke i ideološke interakcije između društvenih zajednica današnje Europske unije stvaraju potrebu da nova europska društvena struktura u kreiranju novog europskog identiteta zahvati primarno svoje tradicijsko naslijeđe uzimajući sve one aspekte koji će moći poslužiti legitimiranju pozicije te grupe unutar novog europskog društvenog konteksta.

³¹¹ Gerald Stourzh u referatu „*Annäherungen an eine europäische Geschichtsschreibung*“ iznesenom na simpoziju održanog 15. i 16. svibnja 2000. u Beču smatra da granice „Zapada“ i ostalog dijela europskoga kontinenta, kakve su bile u vrijeme „hladnog rata“, velikim dijelom još uvijek postoje budući da češki, poljski, mađarski (i hrvatski) povjesničari uzalud dokazuju da njihove zemlje pripadaju Srednjoj Europi, a u mnogo čemu i „Zapadu“ jer zapadnoeuropski povjesničari ne poznaju njihove jezike. Pri tom su kompetentni samo oni kojima je povijest slavenskih zemalja specijalnost koju poučavaju i istražuju pod nazivom „Historija Istočne – Srednjoistočne – Jugoistočne Europe“. Isto.

³¹² Važno je za istaknuti kako neki istraživači koriste pojam „integracija naroda“ za jedan od procesa u prijelazu iz tradicionalnog u moderni svijet, odnosno modernizam. Definiirajući modernizaciju na razini društveno-historijskog totaliteta dijele ju na slijedeće temeljne procese: tranzicija stanovništva, industrijalizacija privrede, urbanizacija naselja, disperzija kulture, demokratizacija politike, integracija naroda. (Gross, M. 1981: 663).

8.2 Konstitutivni elementi europskog identiteta

Procesi europskih integracija odraz su globalizacijskih procesa koji su i pokrenuli pitanje integracija, te ih nametnuli kao jednu od važnih uporišta teorijskog razmatranja gdje pojam identiteta postaje središnja kategorija. Globalizacija je najveći izazov upravo tradicionalnim identitetima bili oni etnički, kulturni, religijski ili nacionalni. Upravo zbog toga nas eurointegracijski procesi potiču na raspravu o procesu stvaranja „novog“ europskog identiteta. Konstitutivni elementi takva identiteta trebali bi svoju legitimnost ostvariti kroz jak kolektivni identitet s izraženom lojalnosti građana Europskoj uniji. Današnje suvremene kritike kao i analitičke primjene pojma europskog identiteta dotiču, ne samo pitanje političkog legitimiteta, već sve više uzimaju u razmatranje dublje elemente koji su vezani uz „političko-emocionalnu“ legitimaciju. Riječ je o sustavu vrijednost, predodžbama, mitovima i raznim drugim tipologijama društvene svijesti koje se formiraju kroz određeno povijesno razdoblje, pozivajući se uvijek na resurse povijesti, jezika i kulture jedne nacije stvarajući tako njenu nacionalnu svijest, odnosno njen nacionalni identitet. Sociološki govoreći radi se o čvrstoj i duboko ukorijenjenoj strukturi društvene svijesti. Povijesno govoreći radi se o strukturi dugog trajanja. Politološki govoreći radi se o pitanju političkog legitimiteta. Sva tri područja aktualna su žarišta krize unutar Europske unije danas.

Pojmu identiteta se u suvremenim teorijama pristupa kao konstitutivnoj kategoriji suvremenih društava. Konstitutivne elemente ideje europskog identiteta nalazimo u europskoj povijesti u 19. i 20. stoljeću kada nacionalna država postaje osnovom procesa oblikovanja modernih nacija. Budući da se nacionalna država općenito smatra jednim aspektom šireg fenomena modernosti time se opravdava njeno vezivanje uz pojam Francuske revolucije. Od tada do danas su nacionalne elite, kao i svi ostali subjekti koji su bili nositelji procesa izgradnje nacije isticali opravdanost svojih prohtjeva pozivajući se na narod kao naciju.³¹³ Tako nacionalizam postaje pokretačka snaga oslobođenja, prvotno od ugnjetačke feudalne tiranije do proglašenja suverenosti naroda i prava naroda da sam odlučuje o svojoj sudbini.

Stoga kada govorimo o europskom identitetu gledamo ga prvotno u njegovoj povijesnoj konceptualizaciji kao povijest europske ideje koja se u svojim začecima pojavljuje sporadično nekoliko stoljeća u elitnim europskim krugovima u kontekstu širenja prosvjedenosti i civilizacije. Od vremena Francuske revolucije „nacionalna država“ postala je prevladavajući,

³¹³ Ovdje valja napomenuti da su se u posljednja tri desetljeća učvrstile tri dominantne paradigme o naciji: primordijalna, perenijalna i konstruktivistička. gdje posljednja vidi naciju kao proizvod moderne, dok prve dvije gledaju na naciju kao kontinuitet kroz povijest. Usp. Čipek, T. (2007).

a ubrzo i gotovo jedini legitimni oblik političke organizacije i glavni nositelj kolektivnog identiteta. Europa se tek nakon Drugog svjetskog rata pojavljuje u novom svjetlu kao politički projekt motiviran gospodarskim i sigurnosnim interesima. Deklaracijom iz 1950. započinje put izgradnje mirne i prosperitetne Europe. Tada je ministar vanjskih poslova Francuske Robert Schuman preuzeo ideju koju je izvorno začeo Jean Monnet kada je pozvao dva povijesna neprijatelja, svoju zemlju i Njemačku na gospodarsku suradnju i solidarnost. Nekoliko godina nakon Deklaracije uspostavljanjem Europske zajednice za ugljen i čelik započeo je proces stvaranja novog europskoga društva koji je danas sveprisutan u dinamici ekonomskih i političkih procesa Europske unije. Sedamdesetih godina ideja europskog identiteta postaje jednim od važnih pitanja europskih političara i birokrata Europske zajednice, pa 1973. prihvaćena je deklaracija *Concerning European Identity* u kojoj je naglašena vladavina zakona, poštivanje ljudskih prava i zajedničko tržište kao osnovna karakteristika Europe.³¹⁴ Tijekom sedamdesetih godina prošloga stoljeća prevladavao je tradicionalni, neofunkcionalistički pristup integraciji koji se temeljio na pretpostavkama da će eurointegracijski procesi utemeljeni na slobodnom tržištu i ljudskim pravima ozakoniti mnoge instrumente koji će kasnije usklađivati različite nacionalne politike.³¹⁵ Međutim, svi ti procesi nisu uspjeli oblikovati jedinstvenu europsku svijest prema kojoj bi se trebao graditi europski identitet, pa se osamdesetih godina shvatilo da bi taj nedostatak mogao potkopati razvoj jedinstvenog europskog tržišta. Stoga se devedesetih godina naglo razvija ideja europske kulture i europske svijesti koja se pokušava implementirati u gospodarske i političke ciljeve europske politike. Početak je to sve intenzivnijeg stvaranja europskog identiteta koji poprima sve veći predznak političkoga, i koji mora odgovoriti na sve veće izazove krize unutar članica Europske unije. Sama ideja stvaranja europskog javnog prostora nije se nalazila u prioritetima europske politike sve do kasnih osamdesetih godina prošloga stoljeća.

Pitanje građanstva postaje aktualno unutar europske politike tek početkom 1990-ih budući da je tada postalo jasno kako gospodarska integracija nije dovoljna za stabilnu Europsku uniju već se pred izazovima globalizacije pojavljuje sve veća politička apatija Europljana. Osim toga, padom Berlinskoga zida i slomom socijalističkog sustava sa svim njegovim regionalnim i globalnim posljedicama došlo je i do raspada višenacionalnih država i nastanka novih, nacionalnih država na prostorima srednje, istočne i jugoistočne Europe. U tom periodu pojavljuje sve veći interesi za pitanja etniciteta i nacionalizma. Svi ti procesi su utjecali na

³¹⁴ Božić-Vrbančić, S. (2008: 10).

³¹⁵ Shore, C. (2004: 27:44), nav. u: Božić-Vrbančić, S. (2008: 10).

dinamiku politike Zajednice, pa se tako tek Maastrichtskim sporazumom (koji je stupio na snagu 1993.) pravno uređuje i pitanje europskoga građanstva te se tako potiče proces psihološke integracije koja ima za cilj integrirati građansku svijest. Stoga se devedesetih godina naglo razvija ideja „europske kulture“ i „europske svijesti“ koja se pokušava implementirati u gospodarske i političke ciljeve europske politike. Početak je to nove europske dinamike i intenzivnijeg stvaranja europskog identiteta koji u suvremenim društvenim procesima sve više dobiva predznak političkoga. Ovaj zaokret prema građanstvu potaknut je zapadnoeuropskom tradicijom shvaćanja nacije kao kulturno definirane zajednice s naglaskom na zakon, teritorijalnost i udruživanje (za razliku od Istočne Europe, u kojoj prevladava etnički koncept, s naglaskom na običaj i zajednicu podrijetla) i, osobito, francuskom postrevolucionarnom tradicijom koja ne stavlja toliko naglasak na identitet zajednice (*natio*- narod), koliko na personalnu privrženost - *civitas* - kao organizirano političko udruživanje.³¹⁶

Stoga, svako teoretiziranje o europeizaciji kao procesu koji bi trebao „osigurati“ jedinstveni europski identitet zahtijeva uzimanje u obzir višestruke naravi identiteta. U propitivanju konstrukcije europskog identiteta potrebno je analizirati što navodi građane Europske unije da se kolektivno identificiraju s određenim oblicima identiteta i kakve posljedice takva identifikacija povlači za sobom.³¹⁷ Politike Europske unije danas još uvijek nemaju jasnu strategiju u pronalaženju odgovora na dva ključna pitanja - što uopće može artikulirati europski identitet koji je polazeći od nekih shvaćanja identiteta još uvijek proces postajanja, a ne stanja.³¹⁸ Drugo pitanje traži odgovor koji to kulturni simboli, vrijednosti i prakse vode do mobilizirajućeg europskog mita kojim bi se osigurala privrženost svih građana Europske unije? U tu svrhu trebalo bi nakratko skrenuti raspravu o europskom identitetu na teorije diskursa koje u predmet analize uzimaju europski i nacionalni identitet, ne želeći pritom ulaziti u analize sukoba primordijalističkih i modernističkih teorija nacije.

Na diskurzivnu eksploziju oko pojma identiteta unutar niza disciplina upozorava Stuart Hall³¹⁹ koji ističe da su različiti diskursi socioloških, politoloških, kulturnih i drugih disciplina na svojevrsan način kritični prema određivanju identiteta kao integralnog i poteklog iz jednog izvora. On time upozorava kako ne postoji identitet sam za sebe koji se može definirati jednom zauvijek. Sagledavajući proces konstrukciju europskog identiteta

Soledad, G. (1993:1-29), nav. u: Božić-Vrbančić. S. (2008: 26).
Usp. Howarth, D. (2000).(2005), nav. u: Božić-Vrbančić. S. (2008: 15).
Hall, S. (1996: 1-17).
Isto.

zaključuje kako se radi o procesu postajanja, a ne stanja, koji će u nekoj budućoj perspektivi biti više promjenjiv nego stabilan društveni konstrukt, te više razgradljiv nego utemeljen. U tom smislu zanimljiva je njegova tvrdnja kako će on uvijek biti u traženju nekih esencijalnih načela društvene integracije, za razliku od nacionalnog identiteta koji uvijek „preživljava“ različita povijesna i politička razdoblja jer je osnažen trajnim osjećajem jedinstva i privrženosti određenim jezikom, kulturom i običajima, što bi mogli nazvati nacionalnim sentimentom koji generira i postaje konstitutivnim elementom suvremenih identiteta.

Stoga svaka analiza konstrukcije europskoga identiteta i pitanja nacionalnog identiteta unutar tog procesa nameće analitičku dihotomiju, dihotomiju europsko-nacionalno, što povlači za sobom i analizu elemenata koji su supstancijalno vezani uz pojam nacije i europskog *demos*. Da bi europski identitet bio jamac sigurnosti u današnjoj Europskoj uniji on se mora kreirati prema uzoru na nacionalni što pretpostavlja postojanje europskog *demos*. Međutim, tu se postavlja pitanje postoji li narod Europljana, ili politike Europske unije tek moraju kreirati Europljana kao građana Europske unije? Ako uzmemo u obzir činjenicu da se još uvijek više od pola stanovnika Europske unije ne identificira s njom, dolazimo do Beckove teze da narod Europljana ne postoji, a i svaki pokušaj njegove kreacije još uvijek izaziva strah građana Europske unije od nove kulturne okupacije. Postoje naravno elementi koji daju određenu vrstu emocionalnosti europskom identitetu kao što je europska zastava, europska himna, europska putovnica i slični elementi, međutim, empirijska istraživanja pokazuju kako se europski identitet ne doživljava kao čvrst, zadan, teritorijalno vezan, već kao identitet pokreta, ili kako ga je Beck opisao „tekući identitet“.³²⁰

Kada je riječ o Europskoj uniji danas uglavnom razmatramo njen institucionalni okvir, stvaranje zajedničkih političkih i pravnih okvira, gdje je i najveći stupanj razvoja postignut u procesima europskih integracija. Ipak, bilo bi posve nerealno očekivati da će se konstrukcija europskog identiteta u budućnosti graditi na postojanju zajedničkih institucija, pravnih regulativa i zajedničkog tržišta. Svi problemi Europske unije se danas razmatraju kroz institucionalna rješenja, koja svakako moraju imati i svoju političku legitimaciju. Međutim, još uvijek se malo raspravlja o utjecaju eurointegracijskih procesa na nacionalni identitet kao elementi koja, kako sada stvari stoje, može imati presudnu, gotovo, sudbonosnu ulogu u opstanku ove integracije. Građani Europske unije se još uvijek velikim dijelom identificiraju kao pripadnici svojih nacionalnih država, a tek se potom, izjašnjavaju kao građani Europske unije. Ipak, neka istraživanja koja su proveli austrijski sociolozi koji su proučavali studije

³²⁰ Usp. Beck, U. (2006).

stvaranje europske kulture i europskog identiteta.³²⁴ Da je riječ o kompleksnom pitanju s pozicije ove teorije upozorava i Hall u eseju „*Who Needs Identity?*“³²⁵ te postavlja „prirodnu“ definiciju identiteta kao stabilnu jezgru sebstva koja ostaje statična, nepromijenjena tijekom vremena, gdje ovaj „prirodni“ identitet, unutar procesa konstrukcije europskog identiteta, pronalazimo u ulozi nacionalnog identiteta. Ovdje se prepoznaju zajednički korijeni, zajednička povijest i podrijetlo ljudi koji pripadaju određenoj zajednici. Nasuprot ovoj „esencijalističkoj“ definiciji koja učvršćuje značenje nacionalnih koncepata, različite diskurzivne teorije naglašavaju da je ideja stabilne jezgre, odnosno homogeno definiranje identiteta privid koji u svojoj osnovi prikriva svoju pluralnost.

Medutim, još uvijek nema jakih argumenata koji bi uvjerljivo pokazali da je nacionalna država kao povijesno konstituirana politička jedinica nešto što se može razgraditi, zaobići u procesima širih političkih integracija.³²⁶ Stoga, bilo kakvo teoretiziranje o europeizaciji kao procesu koji bi trebao iznjedriti jedinstven europski identitet zahtijeva uzimanje u obzir višestruke naravi identiteta.³²⁷ Potrebno je, u tom smislu, analizirati što to navodi ljude da se kolektivno identificiraju s određenim oblicima identiteta i kakve posljedice takva identifikacija povlači za sobom. Takva rasprava vodi do pitanje nacionalnog suvereniteta u Europi, koji za neke autore gotovo da i ne postoji.³²⁸ Postoje uvjerenja da država-nacija prebacujući stanovite ovlasti i funkcije na institucije Unije, ipak ne prestaje biti suverena država, već se samo odriče stanovitih izvrših ovlasti koje pripadaju suverenim državama. Ovdje do izražaja dolazi moderna političko-legitimacijska funkcija nacionalizma, pa onda i nacionalnog identiteta, kao izvora legitimacije modernoga demokratskog političkog poretka. Pitanje traženja konstitutivnih elemenata europskog identiteta danas nije ništa drugo nego li pitanje nacionalnog identiteta kao dijela političkog legitimiteta. Razvidno je da Europska unija odavno ne predstavlja tek ekonomsku asocijaciju već je ona danas stasala u političku zajednicu koja sve više nameće pitanje konstrukcije europskog identiteta u odnosu na pluralnost postojećih nacionalnih identiteta. S pozicije diskurzivne teorije konstitucija identiteta uvijek pretpostavlja isključenje određenih mogućnosti, pa su tako identiteti uvijek oni koji obilježavaju razliku, odnosno, oni se pojavljuju u odnosu na „drugo“, stoga su stalno

³²⁴ Božić-Vrbančić, S. (2008: 29).

³²⁵ Usp. Hall, S. (1996).

³²⁶ Vujčić, V. (2007: 104).

³²⁷ Usp. Stavrakakis, Y. (2005).

³²⁸ Ovo je pitanje još uvijek otvoreno kako za negativan tako i za pozitivan ishod. Naime na službenom pravno-političkom planu nedodirljivi nacionalni suverenitet u Europi više ne postoji, pa u literaturi nerijetko nailazimo na opis ovakve situacije kao *pooling and sharing of sovereignty*. Cerutti, F. (2006: 45-52).

destabilizirani onime što je isključeno iz njihove produkcije, pa je i njihov totalitet neodrživ.³²⁹

U okviru ovakvog teorijskog shvaćanja identiteta postavlja se pitanje isključuje li proces stvaranja europskog identiteta nacionalni identitet budući da ga u svojoj konstrukciji ne može održati? Nacionalni identitet proizlazi iz povijesnog identiteta, a u konstrukciji europskog identiteta nedostaje poveznica s nekim jedinstvenim povijesnim europskim identitetom. On kao takav ne postoji jer ne postoji „zajednička europska povijest“, već je povijest Europe sazdana od partikularnih nacionalnih povijesti. Za razliku od nacionalnog identiteta koji svoju osnovu gradi na zajedničkom povijesnom iskustvu i sjećanjima, zajedničkoj kulturi te osjećaju kontinuiteta među generacijama, u Europskoj uniji kao jedinstvenoj nadnacionalnoj cjelini ti elementi izostaju. U tom kontekstu zanimljivo je spomenuti da se neki autori ne slažu s tvrdnjom o neuspješnom stvaranju europskog kolektivnog identiteta zbog toga što Europa ne može stvoriti zajednički kulturni identitet³³⁰ jer se europski identiteti zbog toga što Europa ne može stvoriti zajednički kulturni elementina referencom na ne-Europljane.³³¹ Na tom tragu rasprava o konstitutivnim elementima europskog identiteta otvara pitanje generiranja nove vrste identiteta gdje tradicionalne nacionalne spone kao što su teritorij, te kulturna i politička tradicija nemaju jednaku ulogu kao u identifikiranju s nacijom.

Proces stvaranja novog europskog identiteta pod okriljem Europske unije još uvijek traje, i za sada ne postoji jasna europska politika koja bi u svojoj definiciji sadržavala jasnu konstrukciju što to europski identitet jest, u kojoj mjeri on može biti nacionalan, i je li moguća integracija jedinstvenog europskog identiteta kao integrirajućeg faktora svih država članica Europske unije. Neovisno o modalitetu konstrukcije europskog identiteta, on ipak mora biti stvaran na jedinstvenom kolektivnom identitetu. Teorijski tu poziciju dijelimo na dva razina. Prva razina je pristup, koji osnovu stvaranja takvog identiteta, koji tu osnovu vidi u stvaranju okvira i političkoj kulturi općenito, te kulturalistički pristup, koji tu osnovu vidi u stvaranju zajedničke europske kulture koja ima svoju povijesnu konstitutivnu načela na kojima su građene nacionalne države, gdje su neke od njih svoju bit pronalazile u povijesnom

³²⁹ Usp. Hall, S. (1996).
³³⁰ Delanty, G. (2000). 115).

Nacionalni tvrdi da se u suvremenoj Europi unatoč usponu nacionalizma i ksenofobije, koji su utemeljeni na ograničenim kulturnim vrijednostima, može tvrditi da nacionalni identiteti i zahtijevaju identifikaciju samo s ograničenim kulturnim vrijednostima, može tvrditi da nacionalni identiteti i zahtijevaju identifikaciju samo s ograničenim kulturnim vrijednostima, može tvrditi da nacionalni identiteti i zahtijevaju identifikaciju samo s ograničenim kulturnim vrijednostima. Usp. Delanty, G. (2000), nav. u: Božić-Vrbanić, S. (2008).

obitavanju na nekom teritoriju i prihvaćanju temeljnih političkih načela. (tako su nastale građanske nacije). dok su druge svoj temelj nalazile u etničnosti, koja podrazumijeva zajedničku kulturu i osjećaj povijesnog kontinuiteta. Etničke nacije su u ovom procesu bile sklone mitologiziranju dok su s vremenom građanske nacije u svoju samoidentifikaciju uključivale elemente etničnosti izbjegavajući pri tome ksenofobičnost i mitologiziranje.

Konstitutivne elemente europskog identiteta pronalazimo i u procesima europeizacije koji se danas mjere prema onome što institucije Europske unije uvijek iznova svima pokazuju: shvaćanje sadašnjosti usmjereno prema budućnosti u kojem se europski identitet tek stvara. Taj proces uključuje sagledavanje nacionalnog identiteta kao pitanja političkog legitimiteta. Naime, nacionalni identitet je još uvijek oblik legitimacije političke zajednice odnosno pretpostavka svakog oblika političke organizacije društva što danas Europska unija zasigurno jest, i osnovna je komponenta političkog identiteta. Stoga, nacionalni identitet kao način legitimiranja političke zajednice građana i kao pretpostavka bilo kojeg oblika vladavine trebamo sagledavati u europskoj konstitutivnosti, a ne samo praksi. Danas se između države, kao posebnog političkog oblika modernosti, i nacije, koja se u odnosu na državu javlja kao temeljiteljski subjekt i kao objekt vladavine, nacionalni identitet unutar eurointegracijskih procesa javlja u svojoj dvostrukoj funkciji legitimacije. Prva se odnosi na stvaranje simboličke slike o zajedničkim vrijednostima koje mogu opravdati postojanje zajedničkog međunarodne zajednice. Prva funkcija propituje kulturni legitimitet, a druga funkcija propituje nacionalni identitet kao politički legitimitet. Identitet određene nacije obično je u povijesnom kontekstu uspostavljen nasuprot identitetima drugih, najčešće susjednih nacija. Novi identiteti europskih država rađaju se ne iz horizontalnog odnosa s identitetima drugih nacija, nego iz vertikalnog sukobljavanja s identitetom koji bi zaokruživao prostor koji se neće konstruirati na nacionalnim granicama, ali će poštivati ulogu i važnost pripadanja, zahtijeva temeljitu analizu čimbenika koji sudjeluju u odnosu istosti i različitosti.

Zaključno možemo istaknuti kako proces stvaranja novog europskog identiteta ide u smjeru oblikovanja s novim elementima koji imaju nadnacionalni predznak, gdje tradicionalne nacionalne spona, kao što su teritorij, kulturna i politička tradicija nemaju jednaku ulogu kao u identificiranju s nacijom. Međutim, postavlja se pitanje mogućnosti dokidanja takvih tradicionalnih spona u procesu konstrukcije europskoga identiteta, kada je

nacionalna država jedino opravdano ishodište konstrukcije takva identiteta. Stoga se nacionalni identitet u konstrukciji europskog mora propitivati kroz njegovu dvostruku funkciju legitimacije, one kulturalne, kao i one političke.

8.3 Potraga za novim europskim kulturnim identitetom

Funkcija stvaranja simboličke slike o zajedničkim vrijednostima koje mogu opravdati postojanje zajedničkog „mi“ u osnovi se oslanja na kulturni identitet kada je riječ o europskom kulturnom identitetu. Kao što je prethodno već rečeno europski kulturni identitet nije konstrukt nastao ni iz čega, već on svoje utemeljenje nalazi u povijesnim resursima. Uz pomoću njih se danas žele mobilizirati građani Europske unije za aktualne političke ciljeve, što otvara niz pitanja kako taj identitet zamisliti, definirati i društveno implementirati a da bi bio povijesno jedinstven i politički utemeljen.

Aktualna potraga za kulturnim identitetom unutar Europske unije mogla bi se dvostruko interpretirati. Najprije kao traganje za najmanjim kulturnim sadržajima potrebnim za funkcioniranje Europske unije kao političke zajednice, a zatim kao potraga za kulturnim identitetom koji ima za cilj nadoknaditi sve one negativne učinke demokratskog deficita koji je sve očitiiji unutar institucija Europske unije. Diskurs o konstrukciji europskog identiteta prvotno se odnosio na dokazivanje europskog kulturnog identiteta, što po nekim autorima i nema svoje uporište.³³³ Prema Dahrendorfu ne postoji Europski narod, Europski *demos* za europsku demokraciju, što jasno upućuje na činjenicu kako je europski kulturni prostor po svojoj definiciji pluralistički i ne sastoji se od nekog partikularnog identiteta. Neki autori, pak, smatraju kako političke ideje pretočene u politički projekt europskoga ujedinjena ovise o tome koliko će se europska ideja uspjeti konstituirati kulturno, odnosno u kojoj mjeri će Europa imati svoj poseban kulturni legitimitet, neovisan o kulturnom legitimitetu država-nacija.³³⁴ Još su se početkom 1990-ih vodile žučne rasprave o kulturnom identitetu Europske unije uključujući i onu o kršćanskim temeljima Europe.³³⁵ Međutim, još je i danas ostalo otvoreno pitanje - ostaje li Europska unija politički projekt u sklopu kojega se strateški odabire kultura kao najučinkovitiji instrument integracije?

³³³ Dahrendorf, R. (2003: 104).

³³⁴ Usp. Shore, C. (2000).

³³⁵ Menendez, A. J. (2005: 179-205).

Kulturni identitet u stvaranju projekta europskog identiteta u prvom redu postavlja pitanja pojma Europljana. Beckova teza kako nema Europe bez Europljana vodi ka uvjerenju da multikulturalno društvo pretpostavlja i multikulturalnu političku zajednicu.³³⁶ U tom kontekstu otvara se rasprava o multikulturalnosti koja u okviru multikulturalističke teorije polazi od pretpostavke da sve posebne zajednice, bile one etničke, nacionalne, vjerske ili rodne, treba jednako tretirati neovisno o njenoj brojnosti ili snazi. Međutim, neki nedavni aktualni događaji europskih političara, kao na primjer, izjava njemačke kancelarke Angele Merker u listopadu 2010. kako je multikulturalizam u Njemačkoj doživio potpuni krah, kao i događanja kada je francuski predsjednik Nicholas Sarkozy usprkos upozorenjima iz Europske unije i Ujedinjenih naroda protjerao osam tisuća Roma, govore u prilog činjenici da dolazi do dubokih promjena u razmišljanjima europskih političara kada je riječ o multikulturalnosti. Zanimljiva je činjenica da empirijska istraživanja pokazuju kako europski zastupnici kada govore o europskom identitetu, govore o *svom* europskom identitetu.³³⁷ Korisno je spomenuti i istaknutog teoretičara sociokulturne verzije moderne nacije i nacionalizma Gellnera,³³⁸ koji smatra kako će doći do promjena u stupnju suverenosti nacionalnih država u raznim političkim oblicima i strukturama, što je danas znakovito za Europsku uniju. Prema Gellneru kulturne različitosti zahtijevaju posebne političke jedinice. On upozorava kako ne treba očekivati da će doba nacionalizma završiti. Upravo bi sa stajališta Gellnerove teze da će razlike u kulturama, što se posebno može primijeniti na europski prostor, i dalje zahtijevati posebne političke jedinice, odnosno opstanak nacionalnih država kao konstitutivnih političkih jedinica, a onda i nacionalnog identiteta.

Neki autori smatraju kako se danas europski nadnacionalni identitet stvara oko konstitucionalnog patriotizma – identifikacije s demokratskim normama.³³⁹ Oni koji konstruiraju europskog identiteta izvode iz nacionalnog patriotizma u kojem je proces izgradnje nadnacionalni identitet može ostvariti iz nacionalnog patriotizma od kraja 18. stoljeća uključivao brzi rast nacije koji je pratio gotovo sve europske države od kraja 18. stoljeća uključivao brzi rast pismenosti i sudjelovanja u političkom životu s jedne strane, i jačanja zajedničkog osjećaja pripadnosti naciji, gdje su nacionalne elite i vođe uvijek isticali opravdanost svoje stvari pozivajući se na narod kao naciju. U tom kontekstu mogli bismo ustvrditi da Europska unija ulazi u novu eru političke rekonstrukcije u pogledu stvaranja europskog identiteta gdje postaje

³³⁶ Usp. Beck, U. (2006).
³³⁷ Usp. Footitt, H. (2002).
³³⁸ Usp. Gellner, E. (1998).
³³⁹ Usp. Delanty, G. (2000).

sve evidentnije kako svako zapostavljanje povijesne dubine fenomena nacionalnog identiteta koji je duboko uronjen u povijest svake nacije, generira nove političke krize koje postaju sve aktualnije unutar Europske unije. Prije same analize konstrukcije europskog identiteta i pitanja nacionalnog identiteta unutar te konstrukcije, važno je naglasiti da je Europska unija danas više od konfederacije država, ali nije ni federacija. Budući da je njezin povijesno jedinstven politički sustav neprestano evoluirao tijekom proteklih pedeset godina, ona danas predstavlja novu strukturu koja ne pripada niti u jednu tradicionalno pravnu kategoriju.³⁴⁰

Kada je riječ o strukturi u ovom kontekstu, bila ona „dobra ili loša, ona dominira problemima „dugog trajanja“,³⁴¹ i upravo je pitanje odnosa nacionalnog i nadnacionalnog, odnosno stvaranja novog europskog nadnacionalnog identiteta i njegova odnosa prema nacionalnim identitetima država članica, pitanje odnosa dviju struktura, gdje je nacionalni identitet predstavlja strukturu „dugog trajanja“. Govoreći o Europskoj uniji u kontekstu vremena njenog nastanka do danas sagledavamo je kao strukturu „kratkog trajanja“ budući da povijest stvaranja Europske unije datira od sredine prošlog stoljeća. Kao što je već istaknuto, pojmu identiteta se u suvremenim teorijama pristupa kao konstitutivnoj kategoriji suvremenih društava, koja u određivanju nacionalnog identiteta pred istraživača postavlja slijedeća pitanja: kako i zašto je u određenom povijesnom trenutku nacionalni identitet nastao, zašto je održan ili odbačen, i tko je to učinio? Odgovori na ova pitanja vode k jasnoj postavci da je nacionalni identitet uvijek povijesno specifičan jer je zasnovan na zajedničkim sjećanjima, i osjećaju kontinuiteta. Upravo se shvaćanje današnje europeizacije može jedino prikazati kao kretanje kroz prostor i vrijeme u kojem je Europa nastajala.

Zaključno bi mogli reći kako se Europska unija u pokušaju da stvori jedinstveni političko-kulturni prostor suočava s dvije razine problema identitetske naravi. Prva se odnosi na stvaranje vrijednosti koje su konstitutivne za kulturni identitet europskog društva, a druga za stvaranje vrijednosti koje su konstitutivne za politički identitet. Ako ne postoji takav legitimitet koji uključuje ova dva identiteta, ne postoji ni mogućnost stvaranja političke organizacije, bilo nacionalne ili nadnacionalne, koja bi bila politički stabilna. Politički identitet čiju osnovnu jezgru sačinjava nacionalni identitet nužan je za svaki oblik političke vlasti, odnosno političke organizacija, pa i one nadnacionalne kao što je Europska unija. Legitimitet i identitet međusobno su povezani budući da ovisе o trajnom mehanizmu koji stvara određeno društveno institucionalno uređenje.

³⁴⁰ Fontaine, P. (2006: 17).
³⁴¹ Braudel, F. (1983:104).

9. SPECIFIČNOSTI I DISTINKTIVNOSTI U EMPIRIJSKIM ANALIZAMA EUROINTEGRACIJSKIH PROCESA

⁹¹ Neka određenja nacionalnog i europskog identiteta u teorijskim modelima i empirijskim analizama eurointegracijskih procesa

Rasprava o odnosu europskog i nacionalnog identiteta u mnogim teorijskim modelima i istraživanjima danas dobiva sve veću pozornost, gdje većina autora smatra da nacionalni i europski identitet postoje paralelno u svijesti pojedinca.³⁴² Iako postoje različiti stavovi o ovom odnosu svi modeli su, ipak, jedinstveni u stavu da se ljudi sve više poistovjećuju s mnogim socijalnim kategorijama, te da ovi višestruki identiteti postoje istodobno u sklopu općenitijega fenomena pojma o sebi. Intenzitet identifikacije s jednom ili drugom grupom može biti različit, ali prema većini istraživanja pojedinci pokazuju sklonost privlaćanju različitih socijalnih identiteta. Empirijske studije, koje imaju za cilj teorijsko razjašnjavanje psihološkog identiteta. Empirijske studije, koje imaju za cilj teorijsko razjašnjavanje tješke, pa stoga, najčešće nalazimo na istraživane stavove prema Europskoj uniji, europskim integracijama ili Europi. Glavni nedostatak tih istraživanja je operacionalizacija objekta stava važno utvrditi iz čega proizlazi razlikovanje Europe kao kulturnoga i povijesnoga prostora, te europske unije kao dominantnoga europskog političkog prostora.

Iako je nacionalni identitet dulje i više istraživani fenomen u odnosu na analizama identitet, još uvijek ne postoji jedinstvena suglasnost u empirijskim istraživanjima i analizama što to, zapravo, čini nacionalni identitet, a što europski, te kako ih mjeriti.³⁴³ Kada je riječ o empirijskim istraživanjima koja se odnose na europski identitet, moramo prije svega naglasiti

³⁴² Usp. P. Kasse, T. (2003).
³⁴³ Istraživanja povezuje s istraživanjima, ali obratno, T. (2003).
se o istraživanjima najčešće se kod istraživača poglavlja, ali istraživanja, ali obratno, T. (2003).
se o istraživanjima najčešće se kod istraživača poglavlja, ali istraživanja, ali obratno, T. (2003).
se o istraživanjima najčešće se kod istraživača poglavlja, ali istraživanja, ali obratno, T. (2003).

neki autori navode kako postoji problem ne samo u pitanjima, već i u intenzitetu, i u zamisli, ali istraživanja, ali obratno, T. (2006).
neki autori navode kako postoji problem ne samo u pitanjima, već i u intenzitetu, i u zamisli, ali istraživanja, ali obratno, T. (2006).
neki autori navode kako postoji problem ne samo u pitanjima, već i u intenzitetu, i u zamisli, ali istraživanja, ali obratno, T. (2006).
neki autori navode kako postoji problem ne samo u pitanjima, već i u intenzitetu, i u zamisli, ali istraživanja, ali obratno, T. (2006).

kako postoje različite definicije europskog identiteta.³⁴⁴ Razlog tomu je što se ta kategorija u istraživanjima svrstava u različite psihološke komponente koje se uglavnom odnose na osjećaj pripadnosti, odnosno privrženosti Europi. Pojam europskog identiteta se u psihologiji javlja 1997. u istraživanju Marka Cinnirele³⁴⁵ koji je po prvi puta mjerio izraženost europskog identiteta i svoj instrument bazirao na teoriji socijalnog identiteta, te isti instrument prilagodio i za ispitivanje nacionalnog identiteta.³⁴⁶ S obzirom na različita tumačenja europskog i nacionalnog identiteta u teorijskim modelima i empirijskim istraživanjima, ove pojmove ćemo u tekstu razmatrati u okviru teorije socijalnog identiteta. Teoriju socijalnog identiteta postavili su Tajfel i Turner³⁴⁷ sredinom 70-ih godina dvadesetog stoljeća kada je sustavno zahvaćen koncept socijalnog identiteta, i kao takav stavljen u središte interesa socijalne psihologije. U tom konceptu je socijalni identitet definiran kao onaj dio pojedinčevog pojma o sebi koji proizlazi iz njegove svijesti o tome da je pripadnik određene grupe, ali i iz emocionalne važnosti koju za njega ta pripadnost ima.³⁴⁸ Osnovna postavka ove teorije je da već samo članstvo u nekoj grupi jest dovoljan uvjet da se kod pojedinca razvije osjećaj pripadnosti.

U empirijskim istraživanjima i analizama koja se odnose na europski identitet nameće se pitanje - je li europski identitet snažnije izražen u zemljama koje i formalno pripadaju Europskoj uniji, ili pak, ta pripadnost ne utječe na izraženost europskog identiteta? Kao odgovor na ovo pitanje mogu nam koristiti rezultati nekih istraživanja provedenih tijekom 2003. i 2004. na teritoriju Norveške, Srbije i Hrvatske.³⁴⁹ Ideja istraživanja je bila usporediti rezultate dobivene u ovom istraživanju s rezultatima istraživanja Marka Cinnirele³⁵⁰ u Velikoj Britaniji i Italiji. Rezultati su pokazali da od navedenih zemalja najviši europski identitet imaju ispitanici iz Italije, na drugom mjestu nalaze se ispitanici iz Norveške, na trećem ispitanici iz Hrvatske, tek na četvrtom ispitanici iz Velike Britanije, i s najmanje izraženim europskim identitetom su ispitanici iz Srbije. Ovi rezultati ukazuju na činjenicu

³⁴⁴ Postoje različita tumačenja pojma europskog identiteta, stoga je važno naglasiti kako ga definiramo, i u koji ga teoretski okvir stavljamo. S obzirom na anлізу i rezultate istraživanja koji će se koristiti u daljnjem tekstu, uzimamo definiciju europskog identiteta operacionaliziranu na temelju teorije o socijalnom identitetu prema Marku Cinnirella. Prema navedenom izvoru europski identitet uključuje percipiranu važnost pripadanja Europi, socioemocionalnu konotaciju, te pripadnosti i percepciju sličnosti među članovima grupe. Vidi u: Cinnirella, M. (1997: 19-31); Risse, T. (2003), navedeno prema: Kamenov, Ž. i sur. (2006: 867-890).

³⁴⁵ Cinnirella, M. (1997: 19-31).
³⁴⁶ Marko Cinnirella je u svom istraživanju usporedio izraženost europskog i nacionalnog identiteta kod stanovnika Velike Britanije i Italije, ali istovremeno i povezanost europskog i nacionalnog identiteta kod obiju ispitanika. Njegovi rezultati su pokazali kako je europski identitet izraženiji kod talijanskih ispitanika.

³⁴⁷ Nav. u: Mihić, V. (2009: 203-220).

³⁴⁸ Usp. Tajfel, H. i Turner, J. C. (1986).

³⁴⁹ Tajfel, H. (1981: 255).

³⁵⁰ Mihić, V. i Mihić, I. (2005.), nav. u: Mihić, V. (2009: 203-220).

³⁵¹ Odnosi se na istraživanje Marka Cinnirele iz bilješke 346. Usp. Cinnirella, M. (1997).

kako je osjećaj pripadnosti Europskoj uniji više subjektivan i temelji se na nekim drugim aspektima, te samo članstvo u Europskoj uniji nije dovoljno jak faktor da kod ljudi poveća izraženost europskog identiteta.³⁵¹ Stoga, i ovi rezultati idu u prilog novijoj i više prihvaćenoj teoriji po kojoj su nacionalni i europski identitet međusobno nezavisni. Rezultati ovog istraživanja su također pokazali kako je veza između europskog i nacionalnog identiteta najjača, ali da se općenito može zaključiti kako su ovo dva nezavisna identiteta, te da treba razlikovati europski identitet od stava prema europskim integracijama.

Odnos nacionalnog i europskog identiteta s jedne strane, i stavova prema europskim integracijama s druge strane, zahtijeva, uz jasno definiranje europskog identiteta, i jasno definiranje nacionalnog identiteta. Kod većine autora koji se bave empirijskim analizama euointegracija ključni aspekt nacionalnog identiteta se odnosi na proces samoidentifikacije, kad nekih je, pak, jače izražen osjećaj pripadnosti prema grupi, osjećaj zajedničkih vjerovanja, i stavova, dok neke definicije naglašavaju kulturalne aspekte, kao što su jezik, ponašanje, vrijednosti i druge slične elemente. Pitanje strukture nacionalnog identiteta je često uzrok nesigurnoća u empirijskim analizama, stoga ju je važno definirati. Postojanje i izraženost nacionalnog identiteta u empirijskim analizama najčešće se pojavljuju kroz:

- Stavove prema članstvu u grupi – najčešće se ogledaju u osjećaju ponosa i zadovoljstva zbog pripadnosti grupi, često su u empirijskim analizama prikazani kao „stavovske strukture“;
- Samoidentifikaciju – odnosi se na samoodređenje osobe kao člana neke nacionalne grupe koja može, ali i ne mora biti nacija;
- Osjećaju pripadnosti svojoj nacionalnoj grupi - koji može varirati za grupu; pripadnosti bez nekog emocionalnog uključanja, do snažne vezanosti za grupu za
- Uključenosti u rad i život nacionalne grupe – ogleda se u uporabi vezane za jezika, pripadnosti religijskoj grupi, uključenosti u političke aktivnosti vezane za poboljšanje statusa svoje grupe, poznavanje nacionalne kulture i tome slično, te predstavlja konativnu komponentu nacionalnog identiteta.³⁵²

Stoga će se u daljnjoj analizi odnosa nacionalnog i europskog identiteta određenoj grupi definicija nacionalnog identiteta koji ju definira kao osjećaj pripadnosti i kultura nacionalne grupe koji je stečen procesom socijalizacije (kroz koji se prima jezik, tradicija i interesima, nacionalne grupe) kroz koji se pojedinac poistovjećuje s grupnim vrijednostima i interesima.

³⁵¹ Mihic, V. (2009: 203-220).
³⁵² Usp. P. Hiney, J. S. (1990).

nav. u: Mihic, V. (2009: 203-220).

le grupom u cjelini.³⁵³ Prema nekim autorima empirijska istraživanja koja govore u prilog snažnoj vezi između nacionalnog i europskog identiteta, gdje se navode rezultati različitih eksperimenata iz socijalne psihologije, potvrđuju da pojedinci koji se snažno poistovjećuju s nacionalnom državom također izražavaju snažan osjećaj pripadnosti Europi.³⁵⁴ To se uglavnom tumači nizom neprekidnih interakcija i međuovisnosti unutar komponenata nacionalnog i europskog identiteta. Ovakva shvaćanja nadovezuju se na Turnerovu teoriju samokategorizacije, koja implicira da nacionalni i europski identitet mogu postojati istodobno, pod uvjetom da su konstruirani na međusobno isključivim razinama apstrakcije,³⁵⁵ što pretpostavlja, nacionalna razina nasuprot internacionalnoj razini kategorizacije. Međutim, postoje i suprotna stajališta koja odnos nacionalnog i europskog identiteta konceptualiziraju na dva načina. Prvi ga sagledava kroz jednodimenzionalan kontinuum na prikazan u Europom. U tom kontekstu ilustrativni prikaz nacionalne identifikacije je sveden u Prilogu 1, gdje uočavamo kako se više od polovice ispitanika smatra prvo građanima Hrvatske, pa tek onda Europljanima, dok ih se nešto više od trećine doživljava samo državljanima svoje zemlje.³⁵⁶ To ukazuje na činjenicu kako je ekstremna nacionalna identifikacija prisutna, ne samo kod hrvatskih ispitanika, već je prisutna i kod ispitanika članica Europske unije.³⁵⁷

³⁵³ Usp. Šiber, I. (1998), praktički to znači da će identifikiranje s određenom grupom biti važno u ovisnosti o drugoj grupi koja je predmet usporedbe. Na primjer, nečija nacionalnost kao Hrvata važna je na razini usporedbe s Nijemcima, dok će u usporedbi s Amerikancima biti važno to što je ista osoba Europljanin. Usp. Turner, J. C. et al. (1987), nav. u: Kamenov, Ž. i sur. (2006: 867-890).

³⁵⁴ Usp. Šiber, I. (1998), praktički to znači da će identifikiranje s određenom grupom biti važno u ovisnosti o drugoj grupi koja je predmet usporedbe. Na primjer, nečija nacionalnost kao Hrvata važna je na razini usporedbe s Nijemcima, dok će u usporedbi s Amerikancima biti važno to što je ista osoba Europljanin. Usp. Turner, J. C. et al. (1987), nav. u: Kamenov, Ž. i sur. (2006: 867-890).

³⁵⁵ Usp. Šiber, I. (1998), praktički to znači da će identifikiranje s određenom grupom biti važno u ovisnosti o drugoj grupi koja je predmet usporedbe. Na primjer, nečija nacionalnost kao Hrvata važna je na razini usporedbe s Nijemcima, dok će u usporedbi s Amerikancima biti važno to što je ista osoba Europljanin. Usp. Turner, J. C. et al. (1987), nav. u: Kamenov, Ž. i sur. (2006: 867-890).

³⁵⁶ Usp. Šiber, I. (1998), praktički to znači da će identifikiranje s određenom grupom biti važno u ovisnosti o drugoj grupi koja je predmet usporedbe. Na primjer, nečija nacionalnost kao Hrvata važna je na razini usporedbe s Nijemcima, dok će u usporedbi s Amerikancima biti važno to što je ista osoba Europljanin. Usp. Turner, J. C. et al. (1987), nav. u: Kamenov, Ž. i sur. (2006: 867-890).

³⁵⁷ Usp. Šiber, I. (1998), praktički to znači da će identifikiranje s određenom grupom biti važno u ovisnosti o drugoj grupi koja je predmet usporedbe. Na primjer, nečija nacionalnost kao Hrvata važna je na razini usporedbe s Nijemcima, dok će u usporedbi s Amerikancima biti važno to što je ista osoba Europljanin. Usp. Turner, J. C. et al. (1987), nav. u: Kamenov, Ž. i sur. (2006: 867-890).

Vidite li se u bliskoj budućnosti kao...

	RH	EU 25
Samo građaninom	35%	37%
Hrvatske		
Prvo kao građaninom	53%	48%
Hrvatske, a zatim Europljaninom		
Prvo kao Europljaninom, a zatim kao Hrvatske građaninom	4%	4%
Samo Europljaninom	1%	3%
Podjednako kao građaninom Hrvatske i kao Europljaninom (spontano)	4%	7%
Ne zna	3%	1%

Budući da Hrvatska pripada skupini europskih postkomunističkih društava treba razlikovati pripadajuće ponašanja koji zasigurno utječu na nastupajućoj identifikaciji nacionalne, bilo europske, (što bi mogli nazvati „identitet naslijeđa“), s onima koji su zacrtni unutar buduće perspektive eurointegracijskih procesa. Stoga uvijek treba s posebnom pozornošću prilikom ispitivanja i interpretiranja nacionalnog identiteta u empirijskim istraživanjima i analizama hrvatskog društvenog konteksta.

Kada je riječ o nacionalnom identitetu, od svih vrsta socijalnog identiteta, on ima čvrstu povijesnu odrednicu koja je u povijesti ljudskoga roda svojom snagom utjecala na različite povijesne događaje. Stoga i razumijevanje važnosti ovoga fenomena, nema samo svoju teorijsku vrijednost, već ga nadasve moramo promatrati i kao praktičnu vrijednost. Upravo iz tih razloga u okviru teorije socijalnog identiteta nacionalni identitet promatramo kao onaj dio pojedinčeva pojma o sebi koji proizlazi iz znanja o njegovu članstvu u socijalnoj grupi (ili grupama) zajedno s vrijednosti i emocionalnom važnosti koje se vežu uz to članstvo.³⁵⁸ U teoriji socijalnog identiteta nacionalna grupa se promatra kao i svaka druga socijalna grupa, pa tako i nacionalni identitet sagledavamo kao osjećaj koji proizlazi iz pripadnosti određenoj naciji, odnosno nacionalnoj grupi. Pojedinaac u takvoj nacionalnoj grupi dijeli zajednička vjerovanja, stavove, vrijednosti, običaje, jezik, religiju, te ostale elemente koje nalazimo u svim strukturalnim elementima hrvatskog nacionalnog identiteta.

Kada je riječ o europskom identitetu, u početnom razmatranju trebamo definirati pojam „Europe“. Naime, neki autori smatraju da se stupanj identifikacije razlikuje prema onome što znači razlikovanje, s jedne strane, Europe kao povijesno-kulturnog prostora, od Europe koja predstavlja politički prostor, s druge strane.³⁵⁹ Druga grupa autora, pak, smatra kako se europski identitet ne može odvojiti od vrijednosnih sustava i ideologija.³⁶⁰ To potkrjepljuju činjenicom kako je u formiranju šireg i općeprihvaćenog europskog identiteta ključan vrijednosni sustav orijentiran na univerzalno prihvaćenim vrijednostima, kao što su ljudska prava, odnosno zaštita građanskih i socijalnih prava, i u političkom smislu zdrava demokratska praksa. U tom smislu zanimljivo je prikazati rezultate istraživanja Eurobarometra za 2009. koji se odnose na pitanje rangiranja onih vrijednosti koje najbolje predstavljaju Europsku uniju, što je prikazano u Prilogu 2. Rezultati pokazuju da hrvatski ispitanici smatraju kako Europsku uniju najbolje predstavljaju ljudska prava, poštivanje ljudskog života, mir, i vladavina zakona, za razliku od Europskih ispitanika koji na prvo mjesto stavljaju poštivanje ljudskog života, ljudska prava i mir.

³⁵⁸ Tajfel, H. (1982: 867-890).

³⁵⁹ Usp. Risse, T. (2003), nav. u: Kamenov, Ž. i sur. (2006: 867-890).

³⁶⁰ Usp. Deñem, M. & Pampel, F. (1996: 119-143), nav. u: Kamenov, Ž. i sur. (2006: 867-890).

Prilog 2. – Standard Eurobarometar (jesen, 2009.)

Koje tri vrijednosti s ovoga popisa najbolje predstavljaju Europsku uniju?³⁶¹

	EU	RH
Vladavina zakona	26%	40%
Poštivanje ljudskog života	15%	15%
Ljudska prava	37%	31%
Osobna sloboda	14%	12%
Demokracija	39%	35%
Mir	36%	29%
Jednakost	12%	12%
Solidarnost, pomoć drugima	17%	13%
Snošljivost	10%	13%
Vjera	3%	2%
Samoispunjenje	4%	3%
Poštivanje drugih kultura	18%	15%
Ništa od navedenoga (spontano)	4%	5%
Ne zna	8%	4%

Kada je riječ o najvažnijim vrijednostim, prema istom istraživanju, za hrvatske ispitanike su to ljudska prava, na drugo mjesto stavljaju poštivanje ljudskog života, a na treće mir. (vidi Prilog 3.).

³⁶¹ Standard Eurobarometar – Nacionalni izvještaj – Hrvatska (jesen, 2009.); Delegacija Europske unije u Republici Hrvatskoj.

Prilog 3.

Koje su vam tri vrijednosti s ovoga popisa najvažnije?³⁶²

	EU	RH
Vladavina zakona	20%	35%
Poštivanje ljudskog života	44%	45%
Ljudska prava	40%	50%
Osobna sloboda	24%	22%
Demokracija	24%	17%
Mir	42%	42%
Jednakost	18%	20%
Solidarnost, pomoć drugima	17%	21%
Snošljivost	19%	28%
Vjera	6%	4%
Samoispunjenje	13%	18%
Poštivanje drugih kultura	8%	8%
Ništa od navedenoga (spontano)	0%	0%
Ne zna	1%	0%

Kada je riječ o stavovima prema Europskoj uniji, također je važno naglasiti kako kod nekih autora stavovi prema Europskoj uniji kao pravno-političkoj strukturi ne moraju nužno biti kongruentni stavovima o europskim integracijama.³⁶³ Neka istraživanja polaze od pretpostavke da upravo postojanje europskog identiteta omogućuje pozitivniji stav prema Europskoj uniji.³⁶⁴ Ovakve analize ukazuju na postojanje varijable stava ili iskazane potpore prema Europskoj uniji kako bi se objasnio odnos europskog i nacionalnog identiteta,

³⁶² Isto.

³⁶³ Usp.

³⁶⁴ Usp.

³⁶⁵ Usp.

³⁶⁶ Usp.

³⁶⁷ Usp.

³⁶⁸ Usp.

³⁶⁹ Usp.

³⁷⁰ Usp.

³⁷¹ Usp.

³⁷² Usp.

³⁷³ Usp.

³⁷⁴ Usp.

³⁷⁵ Usp.

³⁷⁶ Usp.

³⁷⁷ Usp.

³⁷⁸ Usp.

Cinnirella, M. (1996), nav. u: Kamenov, Ž. i sur. (2006: 867-890).
 Ovaj prijem nalazimo u istraživanju na slovenskom uzorku, gdje se istražila veza između europskog identiteta i stavova prema Europskoj uniji, uz pretpostavku da upravo postojanje europskog identiteta omogućuje pozitivniji stav prema Europskoj uniji. Usp. Adam, F., Hafner-Fink, M. & Uhan, S. (2002: 133-147), nav. u: Kamenov, Ž. i sur. (2006).

interpretirajući razlike među njima razlikama u izraženosti stava. U tom smislu korisno je spomenuti istraživanje provedeno na ispitanicima hrvatske i srpske nacionalnosti, odnosno građanima Hrvatske i Srbije i Crne Gore, a koje je imalo za cilj ispitati je li moguće paralelno egzistiranje nacionalnih i europskog identiteta, ili su oni međusobno isključivi.³⁶⁵ Nalazi navedenog istraživanja pokazuju kako ispitanici iz oba uzorka imaju izraženiji nacionalni nego europski identitet, što je i u skladu s postavkama samog istraživanja, gdje se važnost nacionalnog identiteta, što je i u skladu s postavkama samog istraživanja. U istraživanju se, također, pokazalo da ispitanici koji Europu ne doživljavaju kao prijetnju svom nacionalnom identitetu imaju izraženiji europski identitet, dok se kod ispitanika s visoko izraženim nacionalnim identitetom pokazala sklonost ujedinjenu Europu doživjeti kao prijetnju nacionalnom identitetu, pa im je europski identitet nisko izražen.³⁶⁶ U navedenom istraživanju dobiveni rezultati uglavnom potvrđuju polazne pretpostavke autora koje, u skladu s teorijskim i teoretijskim rezultatima europskog identiteta, polaze od osnove kako je nacionalni identitet kod pojedinaca isključiviji od europskog identiteta. Sukladno tomu, i u ovom istraživanju je potvrđena hipoteza da europskog identiteta. Sukladno tomu, i u ovom istraživanju je potvrđena.

Upozorenja koja se odnose na činjenicu da su mjera stava i mjera identiteta dvije stvari, impliciraju da stav prema europskim integracijama nisu isti konstrukt. dimenzijom da stav prema europskim integracijama predstavlja relativno čvrsto vjerovanje s i najvišjom dimenzijom integracija s Europom implicira uključivanje pojma o sebi i motivacijsku evaluacije, a socijalna identifikacija s Europom implicira kolektivna i nacionalna dimenzija, a socijalna identifikacija s Europom implicira kolektivna i nacionalna dimenzija, što upućuje na činjenicu kako se uvjeti pod kojima će se izraziti više europski, odnosno nacionalni identitet, te varijable koje mogu objasniti različite kombinacije ovih dviju vrsta socijalnog identiteta, ostaju još uvijek otvoreni ciljevi nekih budućih istraživanja.

³⁶⁵ Ispitivanje je provedeno u listopadu 2003. i obuhvatilo je ukupno 800 sudionika, od čega 400 sudionika iz Zagreba, te 400 iz Srbije i Crne Gore. Sudionici ispitivanja stanovnici su dvaju gradskih područja: grada Zagreba, dok su srpski sudionici s područja Novoga Sada. Problem istraživanja postavljen je u okviru dvaju pitanja: 1. Razlika sudionici s područja Novoga Sada i europski identitet. 2. Razlika sudionici s područja Zagreba i Novoga Sada u izraženosti nacionalnog i europskog identiteta? 2. U kakvu su međusobnom odnosu nacionalni i europski identitet, i razlikuje li se izražavanje istraživanja građana Zagreba i Novoga Sada? Vidi u: Kamennov, Ž. i sur. (2006).

³⁶⁶ Usp. Cimminella, M. (1996), nav. u: Kamennov, Ž. i sur. (2006).

9.2 Odnos hrvatske javnosti prema eurointegracijskim procesima

U Hrvatskoj gdje još uvijek nema dovoljno ozbiljnijih studija stavova i vrijednosti građana vezanih uz eurointegracijske procese u periodu od osamostaljivanja Hrvatske države do danas, ipak, možemo reći da se u postojećim studijama očituju neke hrvatske specifičnosti u odnosu hrvatske javnosti prema eurointegracijskim procesima koje sagledavamo kroz sociokulturne, političke i ekonomske dimenzije. Nacionalni identitet i s njim povezani fenomeni do sada su uglavnom bili istraživani u sklopu sociologije i politologije, dok se psihologija tim fenomenom bavila u sklopu istraživanja nacionalne identifikacije. Budući da je došlo do geopolitičkih promjena u Europi, porastao je i interes psihologije za istraživanjem nacionalnog identiteta, pa tako danas imamo raznolika istraživanja u tom području.³⁶⁸

Početak kritičkog preispitivanja eurointegracijskih procesa u Hrvatskoj javlja se dvije godine prije početka pristupnih pregovora, te se smatra kako je taj fenomen potaknut otpočinjanjem pojačanih predpristupnih aktivnosti između Hrvatske i Europske unije u nepovoljnom vremenskom kontekstu koji je koincidirao podizanjem optužnice protiv Ante Gotovine, te raznih „ustupaka“ vezanih uz procesuiranje ratnih zločina na hrvatskoj strani.³⁶⁹ Okolnosti koje su također doprinijele u razvoju kritičkog preispitivanja eurointegracijskih procesa u Hrvatskoj nalazimo i u neuspješnom početku procesa pregovora u ožujku 2005. uslijed negativne ocjene Europske komisije o suradnji Hrvatske s Haškim sudom, te pojačanom medijskom, ali i političkom diskursu koji je prisutan još od Zagrebačkog summita 2000. s najavama da će se integraciji na prostoru jugoistočne Europe pristupiti na regionalnoj, a ne individualnoj razini. Stoga, i različiti istraživani aspekti vrijednosti i stavova vezanih uz priključenje Hrvatske Europskoj uniji treba sagledavati na razini analize ne strogo ukorijenjenog antagonizma prema Europskoj uniji i članstvu u toj integraciji, već svojevrsnom (i)racionalnom osnovom koja je uvelike utemeljena u dnevopolitičkim događanjima, koji su, prema nekim autorima³⁷⁰ i skrojeni tako da izazovu negativnu percepciju Europske unije i pristupnog procesa.

Polazeći od teorijskog modela prema kojima se u empirijskim istraživanjima promatra odnos hrvatske javnosti prema eurointegracijskim procesima možemo reći da su prisutni

³⁶⁸ Većina radova svoje rezultate objašnjava unutar jednog od tri teorijska okvira: teorije socijalnog identiteta, teorije akulturacije i kulturnog konflikta, te razvojne teorije formiranja identiteta. Usp. Phinney, J. S. (1990).

³⁶⁹ Usp. Čulig, B., Kufrin, K. i Landripet, I. (2007).

³⁷⁰ Vidi u: Čaldarović, O. (2005. 23-31).

raznorodni motivi euroskepticizma, a koje bi mogli sagledati kroz dvije dominantne teorijsko-konceptualne perspektive istraživanja EU-problematike na razini mnijenja javnosti. Prva se temelji na klasičnoj teoriji racionalnog izbora, odnosno analizi ekonomskih i ostalih troškova i koristi od eurointegracije, koja se često naziva utilitarnim pristupom.³⁷¹ Druga je nastala kao kritika utilitarizma i njegove ograničenosti u tumačenju i zahvaćanju eurodispozicija, što je dovelo do afirmacije interpretacija simboličke, vrijednosno-identitentne provenijencije, pa tako možemo govoriti o vrijednosno-racionalnoj perspektivi.³⁷² Upravo je ova potonja usko vezana uz pitanja koja se odnose na nacionalni identitet, isključivost, ili otvorenost prema drugim kulturama, pa je kao takvu sagledavamo kroz vrijednosne strukture društva koje bitno određuju određene vidove sociokulturnih identiteta kao što su nacionalna isključivost, etnocentrizam, tradicionalizam i druge, što bitno utječe na antieuropske vrijednosti i stavove. Neke studije govore u prilog činjenici kako su isključivi nacionalizam³⁷³ i njegove sociokulturne, političke i gospodarske pretpostavke potvrđene kao važan izvor euroskepticizma.³⁷⁴

Empirijska istraživanja i analize koje se odnose na stav građana prema Europskoj uniji, nalazimo, ne samo u istraživanju javnoga mnijenja Eurobarometra koje se provodi dva puta godišnje, već i u istraživanjima javnoga mnijenja različitih agencija u Hrvatskoj koje monitoriraju kretanje podrške članstvu u Europsku uniju. U okviru potonjeg poticajno je za raspravu spomenuti novije istraživanje „Stavovi hrvatskih građana prema priključenju Europskoj uniji“, koje je provela agencija „Ipsos Puls“ za potrebe Delegacije Europske unije u srpnju 2011., gdje je korištena jednaka metodologija kao i u istraživanjima za Eurobarometar na nacionalnom i reprezentativnom uzorku. U okviru spomenutog istraživanja mjereni su stavovi prema članstvu Hrvatske u Europsku uniju, percepcija Europske unije, kao i informacijske navike i potrebe, za period od 2006. do 2011. U ovom istraživanju uočavamo kako postoje veliki pomaci od negativnog do pozitivnog afektivnog odnosa spram Europske unije. (vidi Prilog 4.). Takvu situaciju možemo povezati s vrlo dinamičnom političkom klimom u državi tijekom tog perioda kojeg obilježavaju nagli politički obrati, kao na primjer, iznenadno povlačenje Ive Sanadera s premijerskog položaja 2009., zatim korupcijskim

³⁷¹ Uz „utilitaran pristup“, u literaturi susrećemo i naziv „pragmatični pristup“, međutim u daljnjem tekstu će se koristiti „utilitaran pristup“.

³⁷² Usp. Čulig, B., Kufrin, K. i Landripet, I. (2007).

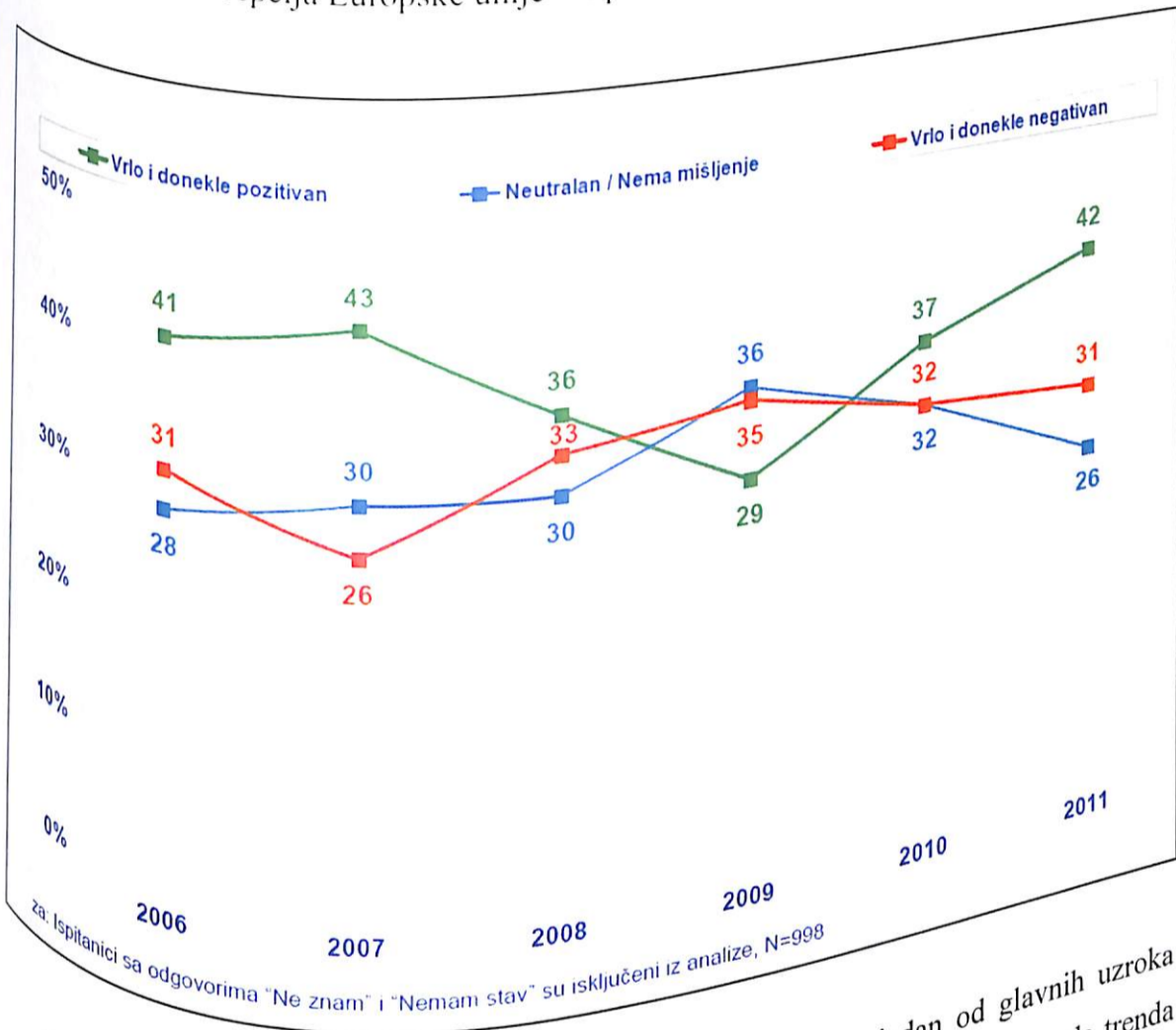
³⁷³ Isključivi nacionalizam se ovdje temelji na koncepciji tradicionalne kulture i dovršenog etnonacionalnog identiteta, koju nužno ugrožavaju promjene i utjecaji izvana. Štulhofer, A. (2007: 135-154).

³⁷⁴ Ovdje se pojam „euroskepticizma“ rabi kao izraz „popularni euroskepticizam“ kojim se ističu njegove dvije temeljne dimenzije: nesklonost pridruživanju Europskoj uniji i nepovjerenje u Europsku uniju. Isto.

aferama koje su nakon toga počele izbijati u javnosti u državnim tvrtkama, ali nadasve blokadama pregovaračkih poglavlja određenih zemalja članica Europske unije.

Prilog 4.

Grafikon – Percepcija Europske unije – Opći osjećaj prema EU - trend³⁷⁵

Upravo su blokade zatvaranja pregovaračkih poglavlja bile jedan od glavnih uzroka pada podrške hrvatske javnosti za ulazak Hrvatske u Europsku uniju, pa tako i pada trenda pozitivnog osjećaja prema Europskoj uniji, što se posebno odnosilo na razdoblje 2008. i 2009. S druge, pak, strane svako uspješno zatvaranje poglavlja je praćeno naglim rastom pozitivnog osjećaja prema Europskoj uniji. Naime, Slovenija je 2008. odlučila blokirati Hrvatskoj šest pregovaračkih poglavlja što se, prema statistikama Eurobarometra, odmah odrazilo na

³⁷⁵ Istraživanje „Stavovi hrvatskih građana prema priključenju Europskoj uniji“ je provela agencija „Ipsos Puls“, u razdoblju od 8. do 26. srpnja 2011., na veličini uzorka 1010 ispitanika starosti 15 i više godina, dvo-etapni stratificirani uzorak, (stratificiran po regiji i veličini naselja, post.stratifikacija prema spolu, dobi i obrazovanju), korištena je jednaka metodologija kao i u prethodnim istraživanjima za DEC i Eurobarometar. Rezultati istraživanja se nalaze na <http://www.delhrv.ec.europa.eu>

smanjenje broja onih koji imaju pozitivnu percepciju Europske unije, dok se povećao broj onih koji Europsku uniju negativno percipiraju.³⁷⁶ (vidi Prilog 5.).

Prilog 5. - *Standard Eurobarometer* (jesen, 2008.)³⁷⁷

Ima li EU za vas općenito pozitivan, negativan ili neutralan lik?

	EU 27	HR
Pozitivan	45% (48%)	24% (32%)
Negativan	17% (15%)	29% (26%)
Neutralan	36% (35%)	44% (40%)
Ne zna	2% (2%)	2% (2%)

Postoji više čimbenika koji djeluju na dinamiku euroskepticizma u Hrvatskoj, a određeni su različitim situacijskim utjecajima, nerijetko izazvani uporabom ideje europskih integracija, ili Europske unije u stranačkom natjecanju i različitim medijskim naglascima. Ipak, politički čimbenici su dominantni. Rezultati izloženi u Prilogu 4. pokazuju kako nakon završenih pristupnih pregovora Hrvatske i Europske unije uočavamo nagli rast pozitivnog trenda u percepciji hrvatske javnosti prema Europskoj uniji, za razliku od godina u kojima bilježimo pad, što je za pretpostaviti posljedica političkih okolnosti u zemlji.

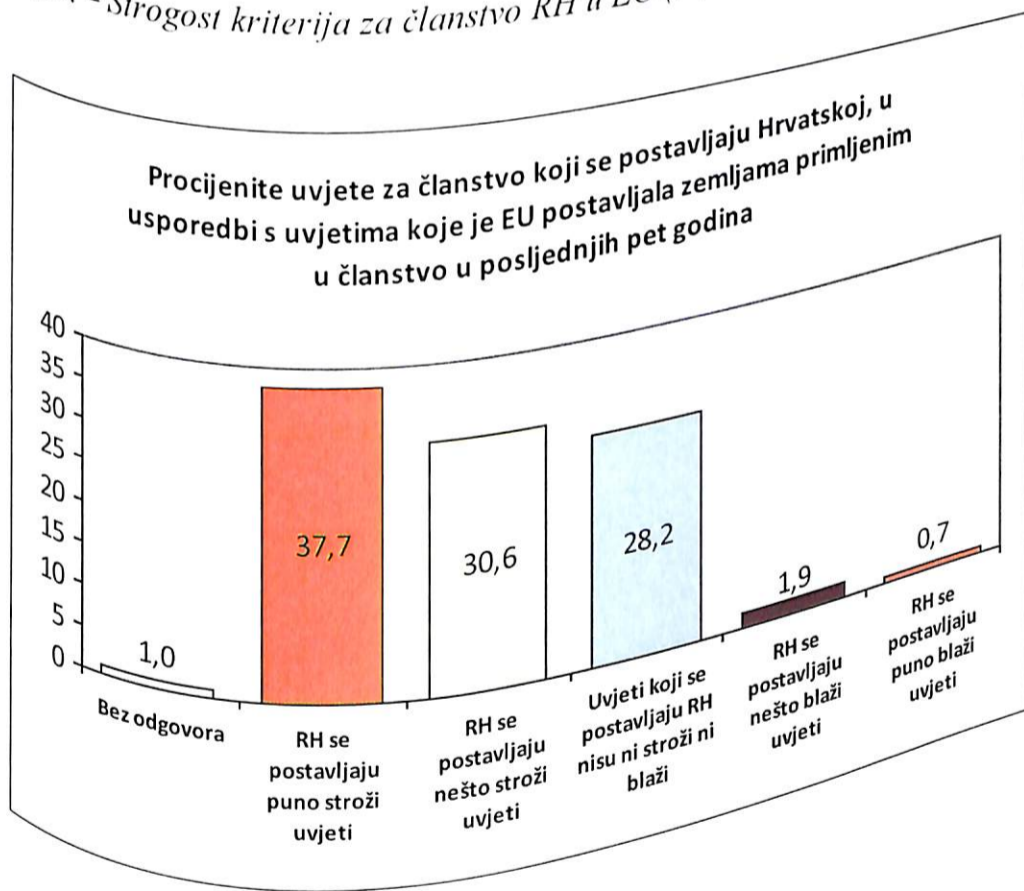
U hrvatskoj je javnosti godine 2008. posebno došlo do izražaja veliko nezadovoljstvo izazvano ponašanjem Slovenije u predpristupnim procesima koja je i nakon stavljanja izvan snage Zaštićenog ekološkog i ribolovnog pojasa za zemlje članice Europske unije nastavila blokirati pristupne pregovore Hrvatske, što se posebno odrazilo na pad podrške hrvatske javnosti prema ulasku Hrvatske u Europsku uniju. Višemjesečna blokada hrvatskih pristupnih pregovora je okončana tek na Međuvladinoj konferenciji održanoj 2. listopada 2009. kada su hrvatska i slovenska strana pristali sklopiti arbitražni sporazum u rješavanju spora o granici, nakon čega je otvoreno šest pregovaračkih poglavlja, što se odmah odrazilo i na porast trenda pozitivnog osjećaja prema Europskoj uniji.

Kao što je već upozoreno, u empirijskim istraživanjima i analizama brojni aspekti odnosa građana Hrvatske prema Europskoj uniji izrazito su podložni situacijskim faktorima i mogu bitno oscilirati u kraćem vremenskom periodu.

³⁷⁶ *Standard Eurobarometer* – Nacionalni izvještaj – Hrvatska (jesen, 2008.); Delegacija Europske komisije u Republici Hrvatskoj.
³⁷⁷ U zagradama su postotci iz proljetnoga istraživanja *Standard Eurobarometara* – (proljeće, 2008.).

O razlozima smanjenja potpore pridruživanju, kao i negativnoj percepciji hrvatske javnosti prema Europskoj uniji možemo ponuditi nekoliko objašnjenja. Prvo, hrvatski pristupni procesi su uglavnom bili obilježeni turbulentnim političko-institucionalnim zbližavanjem, što se ponajviše odrazilo na poopćene dispozicije u empirijskim istraživanjima i analizama, poput spremnosti na podržavanje ulaska Hrvatske u Europsku uniju. Drugo objašnjenje se odnosi na procjenu pravednosti postavljenih kriterija, gdje se percepcija strogoći postavljenih kriterija za Hrvatsku pokazala kao jedna od najosjetljivijih područja u odnosu Hrvatske i Europske unije (vidi Prilog 6.). Važno je primijetiti kako hrvatski građani postavljene uvjete/kriterije Europske unije procjenjuju znatno strožim od uvjeta postavljenim zemljama primljenim u članstvo Europske unije u posljednjih pet godina. Naime, percepcija strogoći postavljenih uvjeta, odnosno kriterija, Hrvatskoj za pristup u punopravno članstvo u Europsku uniju je za gotovo 70% ispitanika procijenjeno strožim od uvjeta postavljenih „novim“ zemljama članicama (vidi Prilog 6.).³⁷⁸

Prilog 6. – Strogost kriterija za članstvo RH u EU (%)³⁷⁹

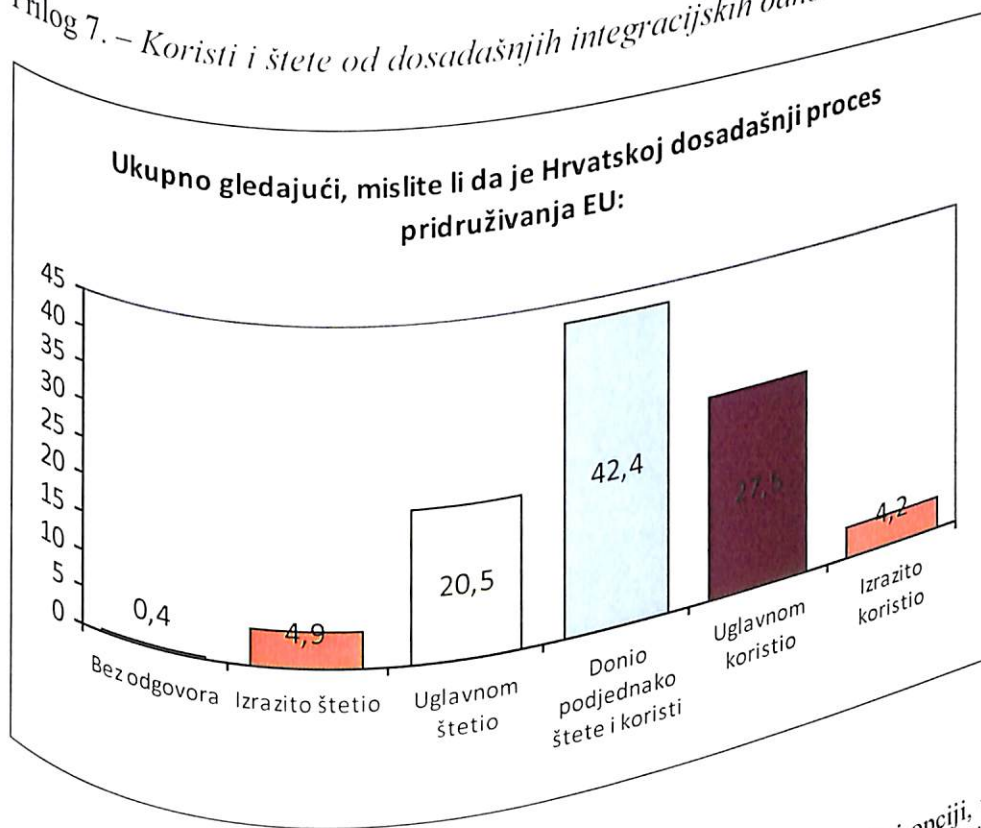
³⁷⁸ Rezultati istraživanja „Odnos građana prema članstvu Republike Hrvatske u Europskoj uniji“ provedeno je metodom usmene ankete (face-to-face) tijekom druge polovine svibnja 2007., na reprezentativnom uzorku od 1005 punoljetnih građana/ki Republike Hrvatske. Čulig, B., Kufrin, K. i Landripet, I. (2007: 37).

³⁷⁹ Čulig, B., Kufrin, K. i Landripet, I. (2007: 22-23).

Nepovjerenje u Europsku uniju i sklonost, odnosno nesklonost, priključivanju Hrvatske Europskoj uniji upućuju na analizu strukture i dinamike euroskepticizma „hrvatskog tipa“. Potpora ili otpor prema Europskoj uniji i eurointegracijskim procesima se bitno razlikuje od zemlje do zemlje, i to ne samo po uzrocima i manifestacijama, već i u pokušaju univerzalnog objašnjenja dinamike razvoja same Europske unije. Naime, i same članice Europske unije ne dijele jednaki eurointegracijski entuzijazam, institucije Europske unije postaju sve kompleksnije čime se Europska unija sve više udaljava od prosječnih građana, te je sve veći broj utjecajnih organizacija i građanskih inicijativa koji zagovaraju euroskeptiče stavove temeljene na gubitku nacionalnog identiteta i političke suverenosti.

Istraživanja euroskepticizma u postkomunističkim zemljama srednje, istočne i jugoistočne Europe usredotočila su se na dva aspekta. Prvi se odnosi na vezanost fenomena za dinamiku stranačke borbe, i drugi na nestranačke uzroke popularnog euroskepticizma.³⁸⁰ Empirijske analize ukazuju na utjecaj ekonomske racionalnosti, kao moguću osnovu euroskepticizma u Hrvatskoj, odnosno na važnost troškova i koristi od pridruživanja Hrvatske Europskoj uniji. U tom kontekstu valja pogledati rezultate istraživanja (vidi Prilog 7.).

Prilog 7. – Koristi i štete od dosadašnjih integracijskih odnosa RH s EU (%)³⁸¹

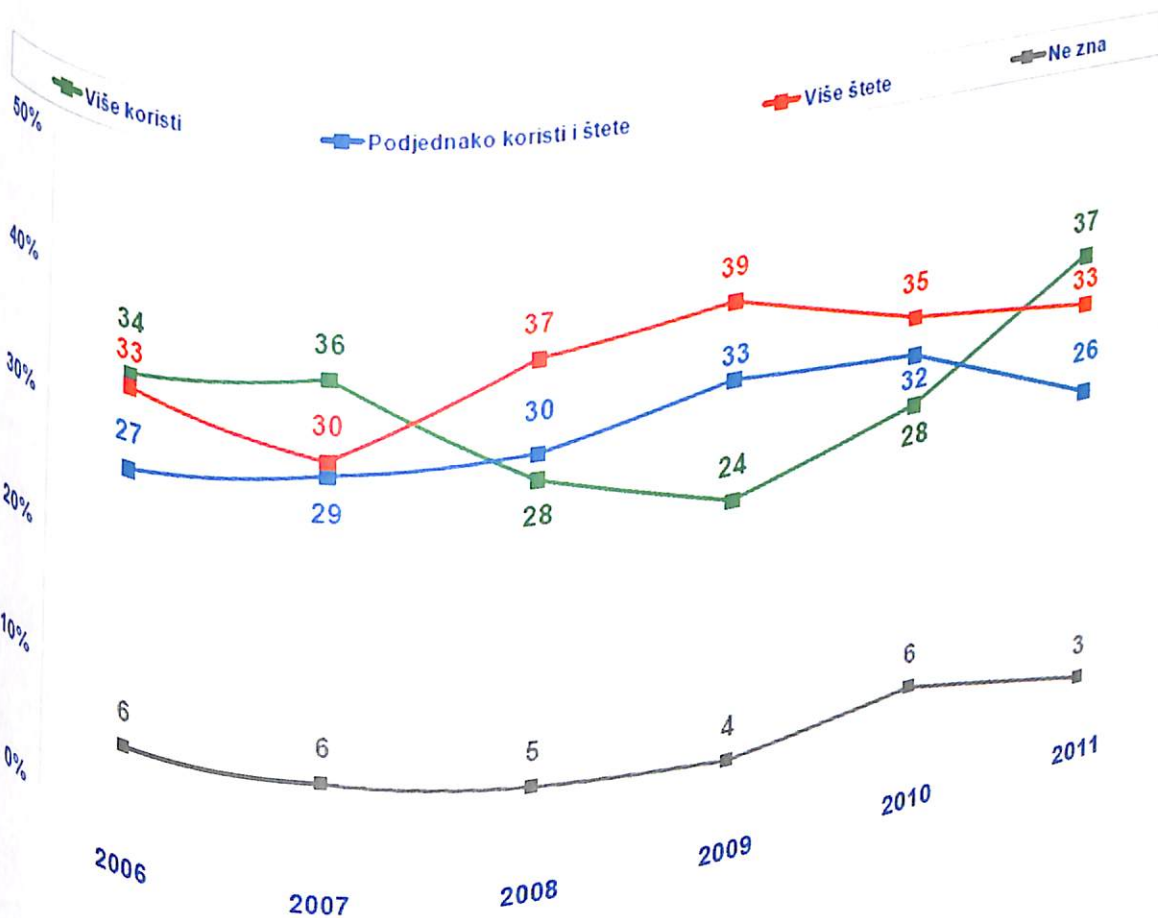

³⁸⁰ Premda većina euroskeptičnih ili čak eurofobičnih stranaka pripada desnoj političkoj opciji, unutar koje se proces europskih integracija kritizira nacionalističkom retorikom, katkad se nalaze i na ljevici, gdje se napad na Europsku uniju zasniva na kritici neoliberalizma i globalizirajućeg kapitalizma. Usp. Štulhofer, A. (2007).

³⁸¹ Čulig, B., Kufrin, K. i Landripet, I. (2007: 47).

Riječ je o odnosu makro i mikro razine, u kojem će zemlje koje su uspješno provele tranziciju, i koje su gospodarski razvijenije, imati manje koristi od pridruživanja, od zemalja koje su manje gospodarski uspješne, pa vide veće ekonomske koristi od pridruživanja. Kada je riječ o mikro razini, sklonost euroskepticizmu će ovisiti o osobnoj percepciji troškova i koristi od pridruživanja (vidi Prilog 8.). Pojednostavljeno rečeno, što su veći ljudski resursi kojima pojedinac raspolaže (profesionalni status, prihodi, obrazovanje, vještine i sl.), veće su i moguće koristi od europskih integracija, a time je i manja sklonost euroskepticizmu.³⁸²

Prilog 8. - Percepcija koristi i šteta za građane zemalja članica EU - trend³⁸³

³⁸² Štulhofer, A. (2007: 139).

³⁸³ Istraživanje „Stavovi hrvatskih građana prema priključenju Europskoj uniji“ je provela agencija „Ipsos Puls“, u razdoblju od 8. do 26. srpnja 2011. na veličini uzorka 1010 ispitanika starosti 15 i više godina, dvo-etapni stratificirani uzorak, (stratificiran po regiji i veličini naselja, post.stratifikacija prema spolu, dobi i obrazovanju), korištena je jednaka metodologija kao i u prethodnim istraživanjima za DEC i Eurobarometar. Rezultati istraživanja se nalaze na <http://www.delhrv.ec.europa.eu>.

Sažeto iskazano, prikazane analize upućuju na zaključak kako se odnos hrvatske javnosti prema Europskoj uniji definira kroz kombinaciju nepovjerenja u Europsku uniju i nesklonosti priključivanju s jedne strane, a s druge strane, i kao sklonost priključenju Europskoj uniji kao težnjom za civilizacijskim legitimiranjem hrvatske države. Dinamika ovih dviju kombinacija je uvjetovana utjecajem simboličkih i utilitarnih motiva.

9.3 Hrvatski nacionalni identitet i oblici domoljublja – rezultati provedenog istraživanja 2008.

Kao jedan od najčešće istraživanih aspekata hrvatskog nacionalnog identiteta izdvajamo domoljublje i nacionalizam. Empirijske studije koje se bave odnosima nacionalnog i europskog identiteta uglavnom su usredotočene na raspravu o utjecaju simboličkih (kulturnih) i materijalnih (ekonomsko racionalnih) čimbenika na odnos hrvatskih građana prema pridruživanju Hrvatske Europskoj uniji. Kada je riječ o domoljublju i nacionalizmu, kao važnim distinktivnim odrednicama hrvatskog nacionalnog identiteta, važno je napomenuti kako se u okviru teorija socijalnog identiteta domoljublje najčešće određuje kao pozitivna privrženost i emocionalna vezanost za vlastitu naciju, te ponekad izjednačuje sa samom izraženošću nacionalnog identiteta.³⁸⁴ U tom kontekstu u nastavku će se prikazati rezultati istraživanja koji potvrđuju mogućnost razlikovanja dviju relativno nezavisnih dimenzija pozitivnog odnosa prema naciji, odnosno kritičkog i nekritičkog domoljublja.³⁸⁵

U Hrvatskoj je provedeno istraživanje u svibnju 2008. u okviru projekta „Hrvatska vojska – hrvatsko društvo“ za potrebe Ministarstva obrane Republike Hrvatske,³⁸⁶ u kojem se pojam nacionalnog identiteta veže uz višedimenzionalno određenje hrvatskog nacionalnog identiteta. U istraživanju se pošlo od pretpostavke kako će se i u hrvatskim uvjetima moći razlikovati ova dva tipa domoljublja, stoga ga koristimo ovom prigodom kako bi ustvrdili, prvo, višedimenzionalnost hrvatskog nacionalnog identiteta, drugo, koje su to ključne odrednice izraženosti hrvatskog nacionalnog identiteta i treće, utvrđivanje važnosti socijalnog identiteta za pojam o sebi kao relativno najvažnije odrednice izraženosti nacionalnog identiteta.

³⁸⁴ Usp. Bar-Tal, D. (1997), nav. u: Franc, R., Ivčić, I. i Šakić, V. (2009: 393-415).

³⁸⁵ Isto.

³⁸⁶ Podaci su prikupljeni usmenom anketom u kućanstvima, na višestapno stratificiranom uzorku punoljetnog stanovništva Hrvatske (N=1000). Vidi u: Franc, R., Ivčić, I. i Šakić, V. (2009: 393-415).

Ovo je istraživanje važan doprinos u okviru razmatranja hrvatskog nacionalnog identiteta, budući da dosadašnja, relativno malobrojna istraživanja hrvatskog nacionalnog identiteta nisu provedena na nacionalnim reprezentativnim uzorcima, s iznimkom istraživanja nacionalnog ponosa.³⁸⁷ Drugi razlog, zašto ovo istraživanje ima dodatnu vrijednost u propitivanju odnosa hrvatskog nacionalnog identiteta u odnosu spram procesa europskih integracije, jest u dobivanju odgovora na temelju čega hrvatski građani određuju pripadnost hrvatskoj naciji? Na ovo je pitanje do sada povijest i politologija odgovorila u okviru teorija nacija i nacionalizma, dok sociologija svoj odgovor treba tražiti u okviru teorija socijalnog identiteta. Teorija socijalnog identiteta definira nacionalni identitet, u sociopsihološkom smislu sukladno Tajfelovoj i Turnerovoj općoj definiciji socijalnog identiteta, kao dio pojma o sebi koji proizlazi iz znanja o pripadnosti osobe naciji ili zemlji, kao i iz vrijednosti i emocionalnog značenja koje osoba toj pripadnosti pripisuje.³⁸⁸ Ova definicija potvrđuje činjenicu kako je nacionalni identitet višedimenzionalni, pa se u tom smislu može govoriti o njegovu spoznajnom i emocionalnom sadržaju.

Razlikovanje domoljublja i nacionalizma se razmatra u okviru spoznajne teorije socijalnog identiteta, u čiji se okvir i stavljaju daljnja razmatranja, koja definiraju razlikovnu strukturu pozitivne pristranosti prema vlastitoj grupi od negativnog odnosa prema vanjskim grupama.³⁸⁹

Važno je za istaknuti kako domoljublje i nacionalizam nisu sasvim nezavisne dimenzije budući da među njima u istraživanjima postoji niska do srednje visoka pozitivna povezanost.³⁹⁰ Međutim, ponekad se i razlikovanje ovih dvaju pojmova osporava,³⁹¹ pa tako primjerice, Billig koristi izraz „naše domoljublje – njihov nacionalizam“ što upućuje na činjenicu kako postoji razlikovna struktura tumačenja istog ponašanja ovisno o tome radi li se o pripadnicima vlastite ili vanjske grupe. Ovakvo psihologijsko određenje nacionalnog identiteta se razlikuje od razumijevanja pojmova domoljublja i nacionalizma u okviru drugih disciplina, kao što su povijest ili politologija. Tako su primjerice u povijesti hrvatske političke misli neki političari predlagali podjelu na „patriotizam ili domoljublje“ i „nacionalizam ili rodoljublje“.³⁹² Danas, pak, u istraživanjima koja su rađena početkom 1990-ih na području

³⁸⁷ O istraživanju nacionalnog ponosa i otvorenosti prema europskim integracijama vidi u: Lamza Posavec, V., Ferić, I. i Rihtar, S. (2006); Ferić, I. i Burušić, J. (2004: 423-438).

³⁸⁸ Tsp. Tajfel, H., Turner, J. C. (1986), nav. u: Franc, R., Ivčić, I. i Šakić, V. (2009: 393-415).

³⁸⁹ Brewer, M. B. (1999: 29-44), nav. u: Franc, R., Ivčić, I. i Šakić, V. (2005: 317-337).

³⁹⁰ Tsp. Billig (1995), nav. u: Franc, R., Ivčić, I. i Šakić, V. (2009: 393-415).

³⁹¹ Pisući početkom dvadesetog stoljeća, Stjepan Radić predlaže podjelu na „patriotizam ili domoljublje“ i

psihologije, a koja su vezana uz nacionalni identitet, nailazimo i na stajališta o potrebi razlikovanja dvaju tipova domoljublja: konstruktivnog i slijepog.³⁹³ Ova je koncepcija sagledavana u okviru Staubove konceptualizacije dvaju tipova domoljublja koji pretpostavljaju različitu osnovu u smislu kulturalnih čimbenika, društvenih uvjeta, pa i individualnih čimbenika, gdje su individualne odrednice sadržane u naravi identiteta pojedinca.³⁹⁴

Konstruktivno domoljublje prema Staubu predstavlja „kritičnu odanost“ naciji te podrazumijeva privrženost usmjerenu prema pozitivnim promjenama. Iz ove perspektive možemo sagledavati i stalno preispitivanje postojećeg stanja, uz kojeg se uostalom i vežu neka ciklička istraživanja javnog mijenja o ulasku Hrvatske u Europsku uniju, a koje je specifično za hrvatski nacionalni identitet u vrlo dinamičnom procesu europskih integracija. Iz ovakve usmjerenosti proizlazi i kritičan odnos prema postojećim grupnim postupcima, što svakako ne isključuje i političke strukture. Za razliku od ovog tipa domoljublja, „slijepo domoljublje“ karakterizira neupitna privrženost zemlji, dakle neupitno pozitivno vrednovanje, snažna odanost i netoleriranje kritiziranja. Slijepo domoljublje je značajno povezano s autoritarnošću, dok je konstruktivno domoljublje povezano sa sklonošću kritičkom razmišljanju.³⁹⁵ Pretpostavlja se da ova dva tipa domoljublja imaju i različitu osnovu i različite posljedice, pa je tako za slijepo domoljublje to autoritarnost, dok je za konstruktivno domoljublje to sposobnost pojedinca za održavanjem individualnosti unutar grupa.³⁹⁶

Spomenuto je istraživanje, uz višedimenzionalno određenje hrvatskog nacionalnog identiteta, potvrdilo da je moguće razlikovanje i zasebno mjerenje nekritičkog i kritičkog domoljublja. Naime u rezultatima koji se odnose na deskriptivne analize navedenog istraživanja pokazalo se da je za veliku većinu hrvatskih građana (između tri četvrtine i četiri petine) karakteristično kritičko domoljublje, dok nije izraženo nekritičko. Na temelju spomenutog istraživanja utvrđen je izraženiji nacionalni identitet, u smislu privrženosti hrvatskoj naciji, koji je karakterističan za 90% građana. U ovom istraživanju utvrđene su moguće odrednice

³⁹³ Nacionalizam ili rodoljublje“ ili narodnjaštvo. Patriotizam-domoljublje se odnosilo na dom, odnosno domovinu, tj. na teritorij i državnu zajednicu, dok se nacionalizam-rodoljublje odnosi na rod, tj. etno-naciju ili narod. Radić, S. (1995) Narodnjaci ili nacionalisti. otadžbinci ili patrioti. *Politički spisi, govori i dokumenti*. Dom i svijet. Zagreb (prvotno u brošuri Najjača stranka u Hrvatskoj, 1902), nav. u: Primorac, I. (2004: 161-180).

³⁹⁴ Ova dva tipa domoljublja imaju različitu osnovu i različite posljedice, primjerice autoritarnost kao bitan izvor slijepog domoljublja, a sposobnost pojedinca za održavanjem individualnosti unutar grupe kao bitan izvor konstruktivnog domoljublja. Usp. Bar-Tal & E. Staub (1997), nav. u: Franc. R., Ivčić, I. i Šakić, V. (2009: 393-415).

³⁹⁵ Isto.

³⁹⁶ Williams, R. L., et al. (2008: 139-156) nav. u: Franc. R., Ivčić, I. i Šakić, V. (2009: 393-415).

nacionalnog identiteta, koje ujedno i potvrđuju njegovu višedimenzionalnost: (1) važnost osobnog i socijalnog identiteta za pojam o sebi, (2) religioznost i politička orijentacija, i (3) ratna stradanja. U istraživanju se pokazalo da je izraženiji nacionalni identitet karakterističniji za građane kojima je socijalni identitet važniji za pojam o sebi, one koji su hrvatske narodnosti, i koji su u većoj mjeri stradali u ratu, te koji su više desne političke orijentacije. Ovim se potvrđuje i korelacija s istraživanjem nacionalnog ponosa, u kojem su ratna stradanja potvrđena kao značajna odrednica nacionalnog ponosa. Kako su u istraživanju nacionalnog ponosa³⁹⁷ ratna stradanja operacionalizirana neizravno (ovisno o tome je li mjesto boravka tijekom Domovinskog rata bilo okupirano i blizu crte bojišnice), i ovo istraživanje potvrđuje tvrdnju kako su ratna stradanja bitna odrednica barem nekih dimenzija nacionalnog identiteta. Iako se dovode u korelacijsku vezu nalazi o pozitivnoj povezanosti ratnih stradanja i izraženosti nacionalnog identiteta, kao i nalazi o pozitivnoj povezanosti ratnih stradanja i nacionalnog ponosa, važno je upozoriti i na mogućnost različitih tumačenja ovih korelacija.³⁹⁸ Razlikovna osnova sadržana je u različitim pretpostavkama, tako da neki autori primjenjuju Ingelhartovu hipotezu oskudice, prema kojoj je očekivano da će ljudi koji su u ratu bili više izloženi stradanjima, više cijeniti slobodnu i neovisnu državu, pa i izražavati veći nacionalni ponos.³⁹⁹

Razlikovanje dvaju tipova domoljublja potvrđeno je u istraživanju kao mogućnost razlikovanja dviju relativno nezavisnih dimenzija pozitivnog odnosa prema naciji, odnosno kritičkog i nekritičkog domoljublja. Pritom je, relativna viša povezanost između izraženosti nacionalnog identiteta i nekritičkog domoljublja nego između izraženosti nacionalnog identiteta i kritičkog domoljublja.⁴⁰⁰ Tako je za izraženije nekritičko domoljublje karakterističnije za građane više desne političke orijentacije, građane kojima je vjera važnija, onima koji pri samoodređenju općenito veću važnost pripisuju socijalnom identitetu, te onima koji su hrvatske narodnosti. Suprotno tomu, značajna povezanost s kritičkim domoljubljem utvrđena je samo za važnost socijalnog i osobnog identiteta za pojam o sebi, ratna stradanja te izraženost nacionalnog identiteta. Utvrđivanje važnosti osobnog identiteta za pojam o sebi kao bitne odrednice kritičkog domoljublja, i važnosti socijalnog identiteta kao bitne odrednice nekritičkog domoljublja i izraženosti nacionalnog identiteta, sukladno je i drugim autorima

³⁹⁷ Ferić, I. (2000: 545-565).

³⁹⁸ Franc, R., Ivčić, I. i Šakić, V. (2009: 393-415).

³⁹⁹ Vidi u: Ferić, I., (2000.). Neke sociodemografske i kontekstualne odrednice nacionalnog ponosa. *Društvena istraživanja*, 9 (45): 545-565.

⁴⁰⁰ Franc, R., Ivčić, I. i Šakić, V. (2009: 408).

koji se, govoreći o odrednicama domoljublja ili odanosti zemlji, izravno pozivaju na individualne razlike u važnosti osnovnih i socijalnih aspekata identiteta za pojam o sebi.⁴⁰¹

Kada je riječ o povezanosti političkoj ideologiji i dvaju tipova domoljublja treba prvo istaknuti kako su dosadashnja američka istraživanja ukazala na povezanost nekritičkog domoljublja s konzervativnom političkom orijentacijom, stranačkom privrženošću i glasanjem za republikance, dok nije utvrđena povezanost između ovih varijabli i kritičkog domoljublja.⁴⁰² U predmetnom je istraživanju čiju smo analizu do sada koristili kao mjeru, (koja u hrvatskom i europskom kontekstu odgovara američkoj dimenziji liberalno-konzervativno), korištena je mjera samprocjene političke orijentacije je u desno.⁴⁰³

Sukladno nalazima američkih istraživanja, samprocjena političke orijentacije je u spomenutom istraživanju potvrđena kao značajna odrednica nekritičkog domoljublja. Ipak, istraživanje je ukazalo na činjenicu kako je zasad teško reći je li utvrđena povezanost političke orijentacije i nekritičkog domoljublja u hrvatskim uvjetima. Tako, primjerice uzmemo li neke druge empirijske analize Milasa i Rihlara⁴⁰⁴ vidimo da one, ipak, ukazuju na povezanost više desne političke orijentacije s autoritarnošću, a i s etnocentrizmom, analiza Henjaka⁴⁰⁵ potvrđuje tradicionalne vrijednosti kao relativno najvažnije odrednice samoidentifikacije na dimenziji lijevo-desno.

U svakom slučaju, veliki doprinos ovoga istraživanja leži u činjenici da je ono, ipak, potvrdilo opravdanost razlikovanja dviju relativno nezavisnih dimenzija pozitivno prema naciji, odnosno kritičkog i nekritičkog domoljublja, koje su značajno informativne o odnosu nacionalnog identiteta. te tako pružilo jedinstvene informacije o daljnjim propitivanjima hrvatskog nacionalnog identiteta i eurointegracijskih procesa.

⁴⁰¹ Usp. Bar-Tal & E. Staub (1997: 108-127), nav. u: Franc. R., Ivčić, I. i Šakić, V. (2009), 36 (1):

⁴⁰² Usp. Sepatz, R. T., Staub, E., Lavine, H. (1999: 151-174); Huddy, L., Khatab, N. (2007: 63-77) nav. u:

⁴⁰³ Usp. Čular, I. i Šakić, V. (2009: 410).

⁴⁰⁴ Usp. Milas, G. (1999) Koncept lijevog i desnog u empirijskoj političkoj znanosti. *Politička misao*, 36 (1):

⁴⁰⁵ Usp. Henjak, A. (2005).

9.4 Dimenzije hrvatskog nacionalnog identiteta u korelaciji s empirijskim istraživanjima socijalnog identiteta u Hrvatskoj

Kada je riječ o empirijskim istraživanjima i analizama koji operacionaliziraju pojam identiteta, najjednostavnija njegova definicija bi bila da je on konstrukcija percepcije važnosti osjećaja pripadanja, čime definiramo njegovu vrijednosnu osnovu – dimenzionalnost. Pojedinač se u okviru kolektiviteta kojemu pripada uvijek susreće s različitim "sadržajnim entitetima" unutar sociokulturnog i vremenskog prostora, koji mu služe kao kriterijske odrednice za njegovu samoidentifikaciju prema kojoj određuje svoje ponašanje u odnosu na druge. Istraživanja koja se odnose na relacijske dimenzije socijalnog identiteta,⁴⁰⁶ čije ćemo rezultate u ovom dijelu rada koristiti, predstavljaju osnovu iz kojih će se kasnije analizirati one relacijske dimenzije socijalnog identiteta,⁴⁰⁷ a koje možemo dovesti u relaciju s nacionalnim identitetom.

Razlog tome nalazimo u činjenici da u okviru relacijskih dimenzija socijalnog identiteta nailazimo i na podudarnosti s dimenzijama nacionalnog identiteta. (Vidi Graf 1, Poglavlje 2.). Naime, za utvrđivanje socijalnog identiteta treba se opredijeliti za neke ključne uporišne točke u odnosu prema kojima se formira odnos pojedinca ili skupine.⁴⁰⁸ Njih također pronalazimo i kod nacionalnog identiteta, gdje su one usko vezane uz pojam nacije. Tu nailazimo na uporišne točke u percepciji važnosti osjećaja pripadnosti prema teritoriju, povijesti, kulturi i političkom društvu, te ih definiramo kao strukturalne dimenzije nacionalnog identiteta.⁴⁰⁹ koriste sadržane su u Relacijske dimenzije koje se u istraživanju socijalnog identiteta⁴⁰⁹ koriste sadržane su u odnosu prema: "sebi", "drugima", "prirodi", "Bogu" i "svijetu". (Vidi Prilog 9.)

⁴⁰⁶ Radi se o empirijskom istraživanju provedenog u sklopu projekta "Modernizacija i identitet hrvatskoga društva". Socijalni identitet je definiran kao dimenzionalni i relacijski, gdje je dimenzionalnost koncipirana kroz četiri konceptualne dimenzije: socijalna, kulturna, prostorna i obiteljsko rodna. Vidi u: Cifrić, I., Nikodem, K. (2006: 173-202).. (2007: 331-358).

⁴⁰⁷ Polazeći od činjenice da je teoretsko polazište kako se identitet formira samo u relacijama prema nekome (ili nečemu), te točke nazivamo relacijske dimenzije identiteta koje se određuju kao višestruki odnosi: prema sebi, prema drugima, prema prirodi, prema Bogu (transcendentnom, odnosno svetom) i prema svijetu. Usp. Cifrić, I., Nikodem, K. (2007: 331-358).

⁴⁰⁸ O socijalnom i relacijskom identitetu, vidi u: Cifrić, I., Nikodem, K. (2007: 331-358).

⁴⁰⁹ Radi se o predmetnom istraživanju u sklopu projekta "Modernizacija i identitet hrvatskoga društva". Isto.

Prilog 10. - nacionalnu ponos građana Hrvatske dostignućima u Hrvatskoj - %⁴¹⁴

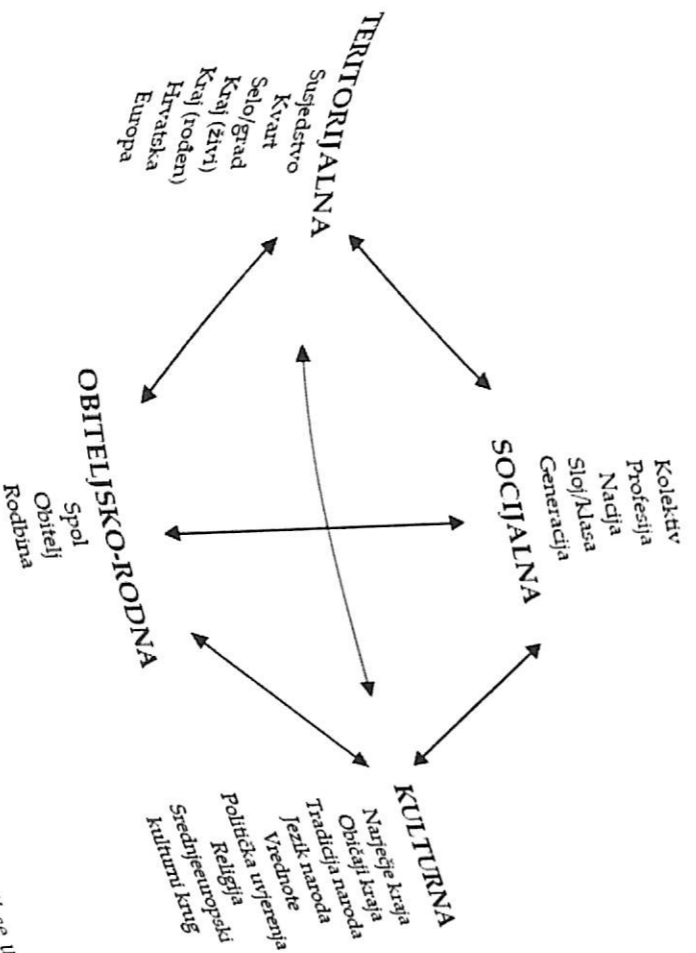
	Nimalo i malo (1+2)	O srednje (3)	Mnogo i izazvalo mnogo (4+5)	R (4+5)
Građani Hrvatske mogu biti ponosni na:				10
Stupanj ostvarenosti demokracije u Hrvatskoj	29,0	35,9	35,1	9
Važnost Hrvatske u regiji	30,9	33,6	35,4	8
Znanstvena i tehnološka dostignuća	24,1	29,6	46,5	1
Dostignuća u sportu	3,0	9,4	86,6	6
Ostvarenja u umjetnosti i književnosti	15,2	26,9	57,8	5
Hrvatske oružane snage	18,9	20,9	59,9	3
Očuvanje povijest	9,1	14,7	76,0	7
Hrvatsku povijest	21,1	24,7	54,0	4
Hrvatsku okoliša u Hrvatskoj	15,1	24,0	60,8	11
Stupanj tolerancije među različitim društvenim grupama	34,4	31,9	33,7	12
Domovinski rat	38,6	30,2	31,2	2
	9,9	13,3	76,9	

Najviše Ponosni		Najmanje ponosni	
Rang 1-3	% 70-86	Rang 9-12	% 30-40
1. Dostignuća u sportu	4-8	9. Važnost Hrvatske u regiji	
2. Domovinski rat	40-70	10. Stupanj ostvarenosti demokracije	
3. Hrvatska povijest	4. Hrvatska Katolička crkva	11. Stupanj tolerancije	
	5. Hrvatske oružane snage	12. Obrazovanost stanovništva	
	6. Ostvarenja u umjetnosti i književnosti		
	7. Očuvanje okoliša u Hrvatskoj		
	8. Znanstvena i tehnološka dostignuća		

pojedinih strukturalnih elemenata obično zauzimaju između prvog i trećeg mjesta, a ujedno se pokazalo da je, u tom segmentu, nacionalni ponos osobito karakterističan za male države i narode.⁴¹⁵ Oni, naime, smatraju da sportska natjecanja nužno pobuđuju nacionalnu koheziju, jer su zbog brojnosti i raznolikosti sportskih disciplina gotovo sve, pa i najmanje, zemlje obično uspješne barem u nekom sportu.

Kada je riječ o ključnim uporištima u odnosu prema kojima se formira odnos pojedinca ili skupine, relevantan za utvrđivanje socijalnog identiteta, u istraživanju su istaknuti elementi: jezik, tradicija, religija, kultura, teritorij, etnička skupina/nacija, i obitelji, kao važni esencijalistički elementi kolektivnog identiteta, od koji su četiri skupine elemenata izdvojene kao važna identitetska uporišta, budući da imaju u sebi važne identifikacijske sadržaje, a to su: socijalna, teritorijalna, kulturna i obiteljsko-rodna obilježja, koja su ovdje navedena pod konceptualnim dimenzijama, gdje je svaka od njih konkretizirana preko nekih specifičnih obilježja (vidi Prilog 11.).

Prilog 11. – *Konceptualne dimenzije identiteta* 416

⁴¹⁵ Ovi autori su utvrdili, prvo, da je sport najrašireniji izvor nacionalnog ponosa koji se u gotovo svakoj od analizom obuhvaćenih zemalja javlja među tri najjača izvora postignuća. Vidi u: Evans, M. D. R., Kelley, J. (2002.), National pride in the developed world: Survey data from 24 nations. *International Journal of Public Opinion Research*, 14 (3): 303-338. nav. u: L. Posavec V.: Posavec V.: *Prisivena istrživunija*, god. 15 (2006), br. 1-2 (81-82), str. 142-145. ⁴¹⁶ Usp. Cifric, I., Nikodem, K (2006: 182).

Govoreći o faktorskoj strukturi socijalnog identiteta unutar koje pronalazimo i neke elemente hrvatskog nacionalnog identiteta, valja istaknuti "kulturalnu dimenziju" koja se odnosi na osjećaj pripadnosti kulturi, običajima i tradiciji predaka i kraja. Mogli bismo reći kako je ova faktorska struktura socijalnog identiteta duboko ukorijenjena u strukture hrvatskog nacionalnog identiteta, napose zbog identifikacije s običajima i tradicijom. Faktor "nacionalno-vjerska" dimenzija, kojeg također povezujemo s hrvatskim nacionalnim identitetom, prepoznajemo kroz dva kulturalna obilježja – nacionalno i religijsko. U istraživanju⁴¹⁷ je postavljeno i pitanje o „generacijskom identitetu“ koje omogućuje prikaz generacijske razlike u preferenciji važnosti osjećaja identifikacijskih obilježja.⁴¹⁸ U istraživanju se došlo do rezultata, kada je u pitanju generacijski identitet, da se u osnovi razlikuju dvije generacije: stara (od 65 i više godina) i one ostale (od 25 do 65 godina). Prva generacija je važna u smislu jake identifikacije s tradicijom, budući da je socijalizirana na relativno stabilnoj tradicionalnoj matrici društva, dok se kod ostalih generacija identifikacijski elementi povezuju sa sociokulturnim i političkim promjenama, što je u skladu s relativno dinamičnim društveno-političkim procesima.⁴¹⁹ Budući da je istraživanje⁴²⁰ provedeno 2004. potrebno je istaknuti kako se u aktualnim raspravama o potrebi priključenja Hrvatske u Europsku uniju u dnevnom tisku u drugoj polovini travanja 2004., a poslije poziva za početak procesa priključenja, može primijetiti pojačan interes medija u vezi s budućim priključenjem deset novih članica Europske unije (koje je nastupilo u svibnju 2004.). Upravo je taj medijski interes potaknut budućim proširenjem Europske unije intenzivirao problematiziranje različitih aspekata, kao što su primjerice, svrhovitost priključenja, aspekt odnosa nacionalnog i nadnacionalnog, te u tom kontekstu i pitanje gubljenja nacionalnog identiteta. Također je istaknuta i prisutnost različitih strahova zbog pritiska udružene europske ekonomije na pojedinačne nacionalne ekonomije. U tom smislu, hrvatsku stvarnost je i dalje karakterizirala relativna netransparentnost aktualne socijalne zbilje u Hrvatskoj, te nedostatak konzistentnosti, izostanak racionalne procedure, te dominacija "sive zone", kao zone u kojoj raspoloženje najšire javnosti u Hrvatskoj u svezi s priključenjem u Europsku uniju nije

⁴¹⁷ Usp. Cifrić, I., Nikodem, K (2006).
⁴¹⁸ Ovdje valja dodati određene napomene vezane uz generacijski identitet. Naime, u istraživanju je uzeto u obzir samo dozna granica kao određenje generacije, i drugo, pravi smisao pitanja i analize je u tome da se ukáže na mogućnost izrade profila generacijskog identiteta.
⁴¹⁹ Također, i rezultati Eurobarometra nam ukazuju upravo na ovakvu situacijsku strukturu u kojoj je uvijek veća identifikacija s Europskom unijom kod mlađe generacije, nego li kod starije. Stoga, možemo zaključiti kako se temeljem generacijskog identiteta mogu, barem naznačiti, određene preferencije glede eurointegracijskih procesa.
⁴²⁰ Usp. Cifrić, I., Nikodem, K (2006).

sustavno, cjelovito i sveobuhvatno provedeno. Sve su to bili elementi koji su pridonijeli
javnom otporu priključenju, koji je po svojim obilježjima bio karakterističan za "tranzicijska
društva". Naime, u relativno kratkom vremenskom razdoblju (od osamostaljenja do početka
pregovora s Europskom unijom) u Hrvatskoj je došlo do temeljne promjene osnovnog
institucionalnog okvira ponašanja i funkcioniranja ukupnog socijalnog, političkog i
ekonomskog sistema. Opći okvir razmatranja društvene identifikacije hrvatske javnosti 2004.
uglavnom se može opisati kao inzistiranje na specifičnostima karakteristika hrvatske
društvene svijesti, obrazaca ponašanja koji su se godinama razvijali, kao i u okvirima
prethodnoga socijalnog i političkog sustava. Nepovjerenje građana u institucije Europske
unije ukazuje na naslijeđe tranzicijskog društva kao jednog od elemenata potencijalnih
metnji priključenju, te o potrebi promjene obrazaca kolektivne svijesti. Stoga valja izdvojiti
ke na: ...niju koje postoje u hrvatskoj

acionalnog identiteta, preuzima na sebe onaj impuls "povijesne odgovornosti" mnogih nacionalnih promjena koje su mijenjale društvenu stvarnost. Za propitivanje određenih pretpostavki o većoj ili manjoj otvorenosti hrvatske javnosti spram pridruživanju Hrvatske Europskoj uniji, kao i uz to povezanim stupnjem nacionalnog ponosa, postoji nekoliko istraživanja javnog mnijenja koja su provedena u vremenskim razmacima od 1998. do 2002.⁴²¹ Stoga ih smatram važnim istaknuti za ovaj dio rada iz nekoliko razloga. Prvo, podaci rezultata istraživanja svakako su važan pokazatelj odnosa građana prema vlastitoj zemlji, pa stoga, u trenutku provođenja istraživanja, i pokazatelj bitnih odrednica hrvatskoga nacionalnog identiteta. U skladu sa sociopsihološkim teorijama o odnosu građana pojedinih zemalja spram europskih integracijskih procesa, rezultati provedenih analiza sugeriraju da je u dijelu hrvatske javnosti, mogućnost priključivanja Hrvatske Europskoj uniji u određenoj koliziji s osjećajem patriotizma i odanosti vlastitoj naciji i može se doživjeti kao svojevrsan gubitak nacionalnog identiteta.⁴²²

Radi pojmovne jasnoće, potrebno je reći da se nacionalni identitet u sklopu spomenutih istraživanja definiran kao superordiniran pojam nacionalnom ponosu, i u sociopsihološkom smislu je definiran kao simboličko-kognitivna i emocionalna vezanost građana za vlastitu zemlju, odnosno kao svijest o pripadnosti određenoj nacionalnoj skupini koja uključuje i postojanje zajedničkih, konsensualno prihvaćenih vjerovanja i vrijednosti. Kako se u propitivanju opredjeljenja javnosti za ili protiv ulaska Hrvatske u Europsku uniju i traženju vezanostenog objašnjenja o tome može prići s različitih disciplinarnih i tematskih pozicija, u ovom pokušaju uglavnom prevladavaju dva osnovna pristupa. Prvi se temelji na klasičnoj teoriji nacionalnog izbora, koji uključuje procjenu gospodarskih i ekonomskih parametara,⁴²³ odnosno procjeni gospodarskih i ostalih društvenih troškova i dobiti koja bi mogla proizići iz pridruživanja pojedine zemlje Europskoj uniji. Drugi, sociopsihološki pristup, u okviru kojega se i svode spomenuta istraživanja, odnosi se na opredjeljenje javnosti "za" i "protiv"

⁴²¹ Istraživanja čiji će se rezultati u radu koristiti su nastojala provjeriti do kakvih je promjena s vremenom došlo u stupnju iskazanog nacionalnog ponosa i opće vezanosti za Hrvatsku. Analitički su podaci prikupljeni u sklopu opsežnog istraživanja javnog mnijenja provedenog u prosincu 2002. godine na reprezentativnom, probabilistički izabranom uzorku punoljetnoga stanovništva Hrvatske s više od 3500 ispitanika. (Lamza Posavec i sur., 2003). Ispitivanje nacionalnog ponosa provedeno je uporabom istoga opisanog instrumenta kao i u istraživanju provedenom 1998. Stoga će se u radu koristiti rezultati opće situacije u istraživanju. U sklopu obaju istraživanja provedeno je, između ostaloga, i vrednovanje opće situacije u hrvatskoj, opažanje glavnih problema i postignuća, te zadovoljstvo ostvarenjem glavnih ciljeva zemlje, što svakako predstavlja dodanu vrijednost u propitivanju hrvatskog nacionalnog identiteta i eurointegracijskih procesa. Vidi u: Lamza Posavec, V., Ferić, I., Rihtar, S. (2006); Ferić, I. i Burušić, J. (2004).

⁴²² Usp. Downs, A. (1957) nav. u: Lamza Posavec, V., Ferić, I., Rihtar, S. (2006).

europskih integracija. On se dovodi u vezu s nacionalnim identitetom, ponajprije u smislu stupnja identifikacije građana s vlastitom državom i nacijom.

U okviru ovog teoretskog modela i njegova pristupa u objašnjenju opredjeljivanja javnosti za i protiv europskih integracija smatra se kako intenzivnija nacionalna identifikacija smanjuje otvorenost građana prema međunarodnim integracijskim procesima, dok je manje intenzivna identifikacija povećava.⁴²⁴ U istraživanju je nacionalni ponos, tzv. opći nacionalni ponos, mjerio opće nacionalne vrijednosti povezana s patriotizmom, odanošću naciji i nacionalnom superiornošću, a s drugom ljestvicom⁴²⁵ se utvrđivao nacionalni ponos u specifičnim dostignućima, odnosno njime su se vrednovale specifične značajke ili dostignuća zemlje, političko-ekonomskom planu (politički sustav i institucije, gospodarstvo, društveno uređenje, sustav socijalne skrbi, međunarodni prestiž zemlje...), te na šire shvaćenom kulturno-povijesnom planu (povijesna baština, znanstveno-tehnološka i umjetnička dostignuća, građana, kao što je vidljivo u Prilogu 12.. u najvećem dijelu temelji na osjećajima patriotizma (P), odanosti vlastitoj naciji (O1, O2), a manje na osjećaju nacionalne superiornosti, odnosno nacionalizmu (NS1, NS2).

Prilog 12. – *Opći nacionalni ponos*⁴²⁶

Koliko se slažete s pojedinom od ovih tvrdnji	potpuno ili uglavnom se slažen (%)
Radije bih bio državljanin Hrvatske nego jedne druge zemlje na svijetu (P)	72,9
Činilo bi trebalo podržavati svoju zemlju čak i kada griješi (O1)	54,4
Danas postoje neke stvari zbog kojih se stidim Hrvatske (NS1)	38,5
Općenito govoreći, Hrvatska je bolja zemlja od većine drugih zemalja (NS2)	26,0

Rezultati druge, ekonomsko-političke dimenzije nacionalnog ponosa, pokazuju kako ona nije u Hrvatskoj jače izražena, gdje moramo imati na umu kako je ona situacijski uvjetovana, odnosno odraz aktualne društveno-političke situacije. Na dimenziji vrednovanja specifičnih društvenih dostignuća rezultati, pak, otkrivaju da je nacionalni ponos hrvatskih građana značajnije povezan s percepcijom nacionalne snage i vrednovanjem zemlje (NSU), nego s percepcijom njezine uspješnosti na političko-gospodarskom planu (PE). Vidi Prilog 13.

Prilog 13. – Vrednovanje društvenih dostignuća ⁴²⁷

Koliko ste ponosni na Hrvatsku s obzirom na: Vrlo ili donekle ponosan (%)	
Dostignuća u sportu (NSU)	84,1
Njezina povijest (NSU)	74,7
Oružane snage (NSU)	60,2
Umjetnička dostignuća (NSU)	59,9
Nacijin provođenja demokracije (PE)	47,1
Znanstvena i tehnološka dostignuća (NSU)	39,9
Korektivna i tehnološka dostignuća (NSU)	37,7
Politički utjecaj u svijetu (PE)	36,6
Gospodarska dostignuća (PE)	20,1
Sustav socijalne skrbi (PE)	18,1
N = 3508	

Na temelju rezultata da se zaključiti da, na razini općih vrijednosti, osobe koje pokazuju manju sklonost Europskoj uniji izražavaju nešto viši stupanj nacionalne identifikacije, dok su one otvorenije spram integracijskih procesa sklonije vlastitoj naciji. Temeljem općeg nacionalnog ponosa, odnosno manje patriotizma i odanosti prema pridruživanju Europskoj uniji povezano s povoljnijim vrednovanjem zemlje u specifičnim društvenim dostignućima, poglavito onima na političko-ekonomskom planu, pa tako pojedinci

skloniji europskim integracijama uočavaju više društvenih dostignuća nego oni koji su manje otvoreni spram takve mogućnosti.⁴²⁸ Tada se činilo da će rezultati eventualnog referenduma o ulasku Hrvatske u Europsku uniju mnogo više ovisiti o tome što će Hrvati misliti o tadašnjem stanju u svojoj zemlji i kako će u sklopu tog sagledavati posljedice mogućeg priključenja Europskoj uniji, nego o tome koliko se tko osjeća Hrvatom, odnosno koliko se snažno vrijednosno poistovjećivao sa svojom nacijom.⁴²⁹ Međutim, ta činjenica upućuje na zaključak kako takve prosudbe možemo isključivo gledati u kontekstu društveno-političkih prilika u Hrvatskoj jer one bitno utječu na javno mnijenje.

Istraživanje provedeno 2002. koje je imalo za cilj provjeriti do kakvih promjena dolazi u stupnju iskazanoga nacionalnog ponosa i opće vezanosti za Hrvatsku u usporedbi s istim istraživanjem provedenim 1998., i koje je provedeno temeljem istog mjernog instrumenta kao i istraživanje 1998. godine, ukazuju da je 2002. došlo do slabljenja osjećaja nacionalnog ponosa, negativnijeg raspoloženja javnosti i porasta društvenog pesimiza, što s pravom možemo dovesti u vezu s društveno-političkom situacijom u zemlji.⁴³⁰ Naime, dobiveni rezultati⁴³¹ upućuju na to da je osjećaj opće vezanosti ili iskazan 2002. u odnosu na 1998. nešto slabiji. Postotak ispitanika koji se (u potpunosti ili uglavnom) slažu s pojedinom tvrdnjom niži je, i to na svakoj od predložene osjećaje. Naime, 73% apsolutna većina ispitanika i dalje izražava snažno pozitivne nacionalne osjećaje. Naime, 73% (1998. bilo je 77%) ispitanika izjavljuje da bi radije bili državljani Hrvatske nego ijedne druge zemlje na svijetu, a 54% (1998. bilo je 58%) ispitanika smatra da svoju zemlju treba podržavati čak i kada griješi. Vidi prilog 14. i 15.

⁴²⁸

⁴²⁹ Lamza Posavec, V., Ferić, I., Rihtar, S. (2006: 149).

⁴³⁰ Isto.

⁴³¹ Usp. Ferić, I.

Isto.

i Burušić, J. (2004).

Prilog 14. – *Stupnjevi slaganja s pojedinim tvrdnjama ljestvice općega nacionalnog ponosa, dobiveni u ispitivanjima 1998. godine (N=3474)*⁴³²

	U potpunosti se slažen		Uglavnom se slažen		Niti se slažen, niti se slažen		Uglavnom se ne slažen		Uopće se ne slažen	
	Postotak ispitanka	se	Postotak ispitanka	se	Postotak ispitanka	se	Postotak ispitanka	se	Postotak ispitanka	se
Budnje bih bio državljanin Hrvatske	53,7	23,5	13,1	4,9	4,2	23,5	18,1	36,4	15,3	15,2
Danas postoje neke stvari zbog kojih se stidim Hrvatske.	7,4	18,1	23,3	22,3	27,9	13,1	15,1	15,3	15,6	11,3
Stijet bi bio bolji kad bi ljudi iz drugih zemalja bili sličniji Hrvatima.	13,1	18,8	30,2	15,6	10,3	13,1	18,8	30,2	15,6	11,3
Opetitio govoreći, Hrvatska je bolja zemlja od većine drugih zemalja.	18,3	23,6	19,7	11,4	10,3	18,3	23,6	24,3	19,7	11,4
Ljudi bi trebali podržavati svoju zemlju čak i kada griješi.	33,6	24,3	19,7	11,4	10,3	33,6	24,3	19,7	11,4	10,3

Prilog 15. – *Stupnjevi slaganja s pojedinim tvrdnjama ljestvice općega nacionalnog ponos, dobiveni u ispitivanjima 2002. godine (N=3508)*⁴³³

	U potpunosti se slažen		Uglavnom se slažen		Niti se slažen, niti se slažen		Uglavnom se ne slažen		Uopće se ne slažen	
	Postotak ispitanka	se	Postotak ispitanka	se	Postotak ispitanka	se	Postotak ispitanka	se	Postotak ispitanka	se
Budnje bih bio državljanin Hrvatske	47,4	25,5	16,0	6,7	4,1	25,5	23,9	23,8	16,5	13,6
Danas postoje druge stvari zbog kojih se stidim Hrvatske.	7,0	23,9	38,5	21,2	11,2	7,0	17,8	32,6	17,2	10,1
Stijet bi bio bolji kad bi ljudi iz drugih zemalja bili sličniji Hrvatima.	8,2	17,8	32,6	14,4	10,1	8,2	25,5	20,6	17,2	10,1
Opetitio govoreći, Hrvatska je bolja zemlja od većine drugih zemalja.	13,0	25,5	20,6	14,4	10,1	13,0	25,5	20,6	14,4	10,1
Ljudi bi trebali podržavati svoju zemlju čak i kada griješi.	24,5	29,9	20,6	14,4	10,1	24,5	29,9	20,6	14,4	10,1

⁴³² Ferić, I. i Burušić, J. (2004: 428).
⁴³³ Usp. Ferić, I. i Burušić, J. (2004: 428).

Usp. Ferić, I. i Burušić, J. (2004: 429).

Prema navedenim istraživanjima snažno iskazan nacionalni ponos očitava se i u dogovorima dobivenim na tvrdnju "Danas postoje neke stvari zbog kojih se stidim Hrvatske" - gdje čak 50% ispitanika 1998., odnosno 45% ispitanika 2002. godine, odgovara da nema stvari zbog kojih bi se stidjeli svoje zemlje. Lagano slabljenje osjećaja nacionalnoga ponosa pokazuju i rezultati koji su postignuti na ljestvici nacionalnog ponosa u specifičnim postignućima.⁴³⁴

Ako pogledamo društveno-političke prilike u zemlji, i usporedimo 1998. i 2002. godinu, temeljem analize rezultata spomenutih istraživanja uvidajno je kako su građani Hrvatske očekivali pozitivne promjene 2000., barem kada je riječ o životnom standardu. Kako do tih promjena nije došlo, glavni percipirani problemi i dalje ostaju pitanje loše socijalne i gospodarske politike, nezaposlenost, nizak životni standard, dakle problemi koji uvjerljivo dugi niz godina dominiraju u zemlji. Razočaranje građana odražava se tako i u slabljenju stupnja iskazanog osjećaja nacionalnog ponosa u specifičnim postignućima. Pozitivni pomak je zabilježen u percepciji vlasti iz 2002. kao demokratičnije i etičnije, nego što je to bila ona iz 1998., u pogledu afirmacije političkih sloboda i ljudskih prava.⁴³⁵ Zamjetne su i razlike u iskazanom nacionalnom ponosu s obzirom na sociodemografske varijable, (spol, dob, školska sprema i tip naselja u kojem ispitanik živi), gdje se snažnije osjeća pad tradicionalističkih, kolektivističkih, pa i nacionalnih vrijednosti kod mladih, obrazovanijih stanovnika urbanih naselja, što se zapravo može pripisati općem trendu globalizacije. Ovim su potvrđena i prijašnja spomenuta istraživanja gdje je zamjetno kako se kod starije generacija iskazuje viši stupanj nacionalne identifikacije.

Uočeno slabljenje nacionalnog ponosa u istraživanjima 2002. u odnosu na 1998. godinu možemo sagledavati kroz nekoliko aspekata. Naime, nacionalni ponos crpi svoju snagu velikim dijelom iz nacionalnog identiteta koji je uvijek povijesno uvjetovan. Stvaranje nezavisne države Hrvatske i stjecanje samostalnosti može dugotrajno i pozitivno djelovati na nacionalni ponos. No, također, percepcije građana o cjelokupnoj društvenoj i socijalnoj zbilji, koji su odraz loših poteza Vlade, ili određene politike, poput pitanja odnosa prema braniteljima ili Domovinskom ratu, može se negativno odraziti i na nacionalni ponos u smislu

⁴³⁴ Isto.

⁴³⁵ Usp. Lamza Posavec, V., Ferić, I. i Rihtar, S. (2003) *Javno mnijenje Hrvatske/studeni-prosinac 2002., Glasnačko raspoloženje javnosti, opažaj opće društvene situacije, stavovi prema hrvatskoj vlasti, strankama i političkim akterima*. Zagreb: Institut Ivo Pilar.

njegova slabljenja. Čini se da se upravo to i dogodilo u Hrvatskoj od 1998. do 2002. kada je, prema rezultatima istraživanja, oslabio nacionalni ponos.

Za potonje istraživanje je znakovito, u smislu analitičke primjene njegovih rezultata, kako je u dijelu hrvatske javnosti mogućnost priključivanja Hrvatske Europskoj uniji u određenoj koliziji s osjećajem patriotizma i odanosti vlastitoj naciji, te se može doživjeti kao svojevrstan gubitak nacionalnog identiteta. Rezultati istraživanja upućuju na zaključak kako su razlike u otvorenosti pojedinih dijelova javnosti prema europskim integracijama značajnije povezane s razlikama u vrednovanju društvenih dostignuća, osobito onima na političko-ekonomskom planu, nego s razlikama u osnovnim nacionalnim vrijednostima.⁴³⁶ U skladu s time, izdvaja se javna valorizacija aktualne situacije u zemlji i javna interpretacija dostupnih informacija o uvjetima i posljedicama priključenja kao mogućim elementima koji bi mogli utjecati na konačno opredjeljenje građana Hrvatske za ulazak u Europsku uniju.

10. ZAKLJUČAK

Propitivanje hrvatskog nacionalnog identiteta u odnosu spram eurointegracijskih procesa mora poći od nekoliko teorijskih postavki. Prva se odnosi na prihvaćanje pojma nacije i nacionalizma sa stajališta etno-simboličke paradigme Anthony D. Smitha, koja polazi od uvjerenja da nacije i nacionalizam vuku svoje korijene iz etničkih zajednica predmoderne odakle baštine različite mitove, tradiciju i vrijednosti. Iako je hrvatska nacija kao i čitav niz drugih europskih nacija konstituirana u vrijeme moderne u 19. stoljeću, ipak, ona nije puki konstrukt moderne, već je hrvatska nacija prepoznatljiva još u svojim etničkim korijenima u protonacionalnom, srednjovjekovnom razdoblju. Predmoderne zajednice su pratile stratifikaciju staleškog društva, gdje je bila integrirana i etnička zajednica kao hrvatski narod koji se pojavljuje isključivo na pučkoj razini zajedno sa staleškom nacijom koju predstavljaju gornji društveni slojevi, odnosno plemstvo. Za razliku od zajednica predmodernog društva, hrvatska nacija u suvremenom smislu te riječi obuhvaća pripadnike svih društvenih slojeva, pa se tako hrvatska nacija shvaća kao specifična zajednica s jakim osjećajem vlastitog identiteta koji se u okviru modernizacijskih procesa oblikuje kao zajednica novoga tipa. Taj tip zajednice ima moć integracije pripadnika svih društvenih slojeva, s jasnim ciljem političke institucionalizacije.

Druga teorijska pretpostavka od koje se polazi u propitivanju hrvatskog nacionalnog identiteta jest ta, da je suvremenoj hrvatskoj državi prethodilo povijesno verificiranje specifičnoga hrvatskog nacionalnog identiteta koji je supstancijalno određivao, i još uvijek određuje, hrvatski narod kao jedinstvenu povijesno-kulturnu tvorbu.

Treća teorijska postavka polazi od sociološke definicije identiteta kao pitanja odnosa individualnog i općeg, partikularnog i univerzalnog, jednog i mnoštva, istog i različitog, pa je po toj osnovi i pitanje hrvatskog nacionalnog identiteta u odnosu spram eurointegracijskih procesa, pitanje iznalaženja svih onih konstitutivnih elemenata vrijednosne supstancije hrvatskog nacionalnog identiteta koji otkrivaju i dokazuju dijalektičku napetost između pojedinačnog (hrvatskog) i europskog, odnosno, partikularnog (hrvatskog) i univerzalnog (europskog) identiteta.

Potencijalna buduća perspektiva Hrvatske u Europskoj uniji će hrvatski nacionalni identitet suočiti s normativnim konstruktivističkim globalnim identitetom koji se pojavljuje u kontekstu pluralizma identiteta i pronalazi svoje uporište u normativnoj političkoj teoriji koja

artikulira elemente međuzavisnosti, univerzalizma i institucionalizacije. Smještanje hrvatskog nacionalnog identiteta u takav prostor, znači uskladiti ga s nadnacionalnim identitetom koji podrazumijeva proces izgradnje zrelog konsensualnog političkog identiteta i koji će na europskoj nadnacionalnoj razini morati artikulirati elemente institucionalizacije, globalnih prijetnji i normativnog univerzalizma. Takvo će suočavanje zasigurno izazvati reakcije i otpore u kojima se sukobljavaju modernisti i tradicionalisti, čime će se samo potvrditi vrijeme krize postmoderne na tlu Europe koju je još Weber okarakterizirao kao „razočaranje svijeta“.

Pitanje nacionalnog identiteta u Hrvatskoj još uvijek ostaje velikim dijelom percipirano kao herderovsko naslijeđe prošlosti, koje se očituje u zajedničkom jeziku, kulturi, tradiciji i prisutnosti homogenog *etnosa*. U tom kontekstu i pitanje promjene hrvatskog nacionalnog identiteta unutar identitarne paradigme prerasta u postmodernističko shvaćanje identiteta, ali još uvijek kao etničkog koncepta hrvatske nacije. Upravo je kompleksnost suvremene hrvatske politike bila uzrokom da je hrvatski nacionalni identitet bivao često predmetom političkih rasprava unutar eurointegracijskih procesa, gdje je nerijetko bivao objektom etnopolitičke mobilizacije.

Granice Europske unije danas više nisu primarno određene zemljopisnom pripadnošću, već demokratskim standardima političkoga uređenja i europskim identitetom koji se moraju oslanjati na sve strukturalne elemente nacionalnog identiteta zemalja članica jer jedino tako mogu predstavljati stabilan okvir multikulturalne, jedinstvene Europske unije. Okolnosti koje su pratile Hrvatsku u eurointegracijskim procesima ukazuju na činjenicu da je Hrvatska zbog niza strukturalnih razloga koje nalazimo u naslijeđu političke i ekonomske tranzicije, a koja se odvijala u izrazito nepovoljnim ratnim okolnostima, bila uvjetovana različitim, uglavnom političkim kriterijima međunarodne zajednice, što je bitno utjecalo na stavovske i vrijednosne strukture hrvatske javnosti naspram eurointegracijskih procesa.

Ustanoviti odnos nacionalnog identiteta i želje za priključenjem Hrvatske Europskoj uniji u empirijskim istraživanjima i analizama, zahtijeva tumačenje eurosentimenata u javnosti koji se velikim dijelom odnose na interpretaciju ciljno-racionalne i vrijednosno-racionalne osnove. U takvim istraživanjima i analizama čimbenici koji utječu na (ne)povjerenje hrvatske javnosti u odnos hrvatske javnosti naspram eurointegracijskih procesa, gdje prepoznajemo središnju ulogu strukturalnih elemenata hrvatskog nacionalnog identiteta. Drugi se odnosi na otpor multikulturalizmu i transnacionalnim procesima. Pritom je poglavito riječ o kritikama neoliberalnog kapitalizma i globalizma koji dokida svaku mogućnost korporativne društvene organizacije. Na razini svakodnevnih prakse strukture

hrvatskog nacionalnog identiteta nerijetko ulaze u problem s krajnjim konzekvencijama slobodnog tržišta od kojega polaze europske integracije, jer ih vide kao opasnost za nacionalno gospodarstvo. U tom smislu u empirijskim istraživanjima i analizama pokazalo se, ipak, kako uz prevlast simboličkih motiva, utilitarni motivi imaju marginalni utjecaj na odnos hrvatske javnosti naspram Europskoj uniji.

S obzirom na postavljeni cilj rada može se ustvrditi kako hrvatski nacionalni identitet u suvremenim eurointegracijskim procesima ne predstavlja ograničenje vezano uz dinamiku stvarova hrvatske javnosti o priključenju Hrvatske Europskoj uniji, već njegovi sociokulturni, povijesni, i politički elementi postaju trajna osnova svakog odnosa javnosti Europske unije, pa se čini razumnim pretpostaviti da će se i potpora hrvatske javnosti priključenju Hrvatske Europskoj uniji temeljiti na motivima koji teže potvrđivanju kulturne pripadnosti i političke kompatibilnosti europskom prostoru. Podjednako plauzibilan zaključak jest da hrvatski nacionalni identitet kao plod dugog povijesnog i idejnog razvoja hrvatskog društva bitno određuje legitimitet političkog poretka i predstavlja čvrstu strukturu duga kaganja na koju se teško utječe političkim procesima.

PRILOZI

Kronologija odnosa Republike Hrvatske i Europske unije.⁴³⁷

Svibanj 1999.

Europska komisija predlaže stvaranje Procesa stabilizacije i pridruživanja za Albaniju, Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, Makedoniju i SR Jugoslaviju.

10. lipnja 1999.

Usuglašen Pakt o stabilnosti – politički dokument kojem je strateški cilj stabilizacija u jugoistočnoj Europi putem približavanja zemalja regije euroatlantskim strukturama te jačanja međusobne suradnje.

15. veljače 2000.

Osnovana Zajednička konzultativna radna skupina RH-EU.

10. svibnja 2000.

Europska komisija predstavila CARDS - program financijske i tehničke pomoći državama jugoistočne Europe u razdoblju 2000. - 2006.

24. svibnja 2000.

Europska komisija objavila pozitivan Izvještaj o izvedivosti o početku pregovora za Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.

13. lipnja 2000.

Vijeće ministara EU usvojilo studiju o izvedivosti, čime je potvrđeno da RH ispunjava uvjete za otvaranje pregovora o potpisivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.

23. lipnja 2000.

RH primljena u punopravno članstvo programa EUREKA.

16. studenog 2000.

Imenovani članovi pregovaračkog tima za sklapanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.

24. studenog 2000.

Zagrebački summit - Početak pregovora RH i EU o zaključivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.

Studen 2000.

Vlada Republike Hrvatske donosi smjernice za vođenje pregovora za sklapanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.

5. prosinca 2000.

Vijeće donosi uredbu 2666/2000 o programu pomoći EU za obnovu, razvoj i stabilizaciju – CARDS.

18. prosinca 2000.

Održan prvi krug pregovora o sklapanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju između RH i EU.

8. veljače 2001.

Osnovan Odbor za europske integracije u Hrvatskom saboru.

26. veljače 2001.

Počeo drugi krug pregovora o sklapanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.

MVPEI, 2012.

- pridruživanju između RH i EU.
14. svibnja 2001. U Bruxellesu je parafiran Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.
10. srpnja 2001. Parafiran Privremeni sporazum koji obuhvaća djeleve Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju koji se tiču trgovinskih i prometnih pitanja između RH i EU.
29. listopada 2001. U Luxembourgu su potpisani Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju i Privremeni sporazum.
5. prosinca 2001. Hrvatski sabor potvrdio Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.
12. prosinca 2001. Europski parlament potvrdio Sporazum; U optici puštena jedinstvena Početak primjene Privremenog sporazuma; U optici puštena jedinstvena europska valuta – Euro.
1. siječnja 2002. Hrvatski sabor potvrdio Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.
28. siječnja 2002. Vijeće ministara Europske unije potvrdilo Privremeni sporazum.
21. veljače 2002. Austrija ratificirala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.
1. ožujka 2002. Stupio na snagu Privremeni sporazum.
3. travnja 2002. Europska komisija objavila Prvo godišnje izvješće o Republici Hrvatskoj.
17. travnja 2002. Irska ratificirala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.
30. travnja 2002. Danska ratificirala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju RH u okviru Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.
13. lipnja 2002. Hrvatski sabor potvrdio Opći okvirni sporazum o sudjelovanju RH u programima pomoći Europske unije.
26. lipnja 2002. Hrvatski sabor potvrdio godišnji plan aktivnosti za proračunsku 2002. godinu.
12. srpnja 2002. Odbor za CARDS Europske unije odobrio godišnji plan aktivnosti za proračunsku 2002. godinu.
19. rujna 2002. Njemačka ratificirala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju; Europska komisija i Vlada RH potpisale Sporazum o razdoblje od 2002. do 2004. godine. Njemačka ratificirala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.
18. prosinca 2002. Španjolska ratificirala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. Hrvatski sabor prihvatio Rezoluciju o pristupanju Republike Hrvatske Europskoj uniji.
14. veljače 2003. Hrvatski sabor potvrdio Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.
21. veljače 2003. Švedska ratificirala Sporazum o članstvu u Europskoj uniji.
- Hrvatska podnijela Zahtjev za članstvo u Europskoj uniji.

4. ožujka 2003.

Francuska ratificirala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.

14. travnja 2003.

Vijeće Europske unije dalo mandat Europskoj komisiji da izradi mišljenje o zahtjevu Republike Hrvatske za članstvo u Europskoj uniji.

3. lipnja 2003.

Luxembourg ratificirao Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.

5. lipnja 2003.

Grčka ratificirala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.

1. srpnja 2003.

Portugal ratificirao Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.

10. srpnja 2003.

Europska komisija predala Hrvatskoj Upitnik s 4560 pitanja.

9. listopada 2003.

Republika Hrvatska uručila Europskoj komisiji odgovore na Upitnik.

11. prosinca 2003.

Belgija ratificirala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.

19. prosinca 2003.

Finska ratificirala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.

26. veljače 2004.

Hrvatska završila prvi krug pregovora s Europskom komisijom o dodatnom Protokolu 7 Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.

11. ožujka 2004.

Europski parlament ukinuo izaslanstvo za jugoistočnu Europu; za kontakte s Hrvatskom formirat će se poseban odbor.

25. ožujka 2004.

Republika Hrvatska postala punopravna članica programa CADSES.

16. travnja 2004.

Parafiran Protokol 7 Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju koji se regulira trgovina s proširenom Unijom.

20. travnja 2004.

Europska komisija donijela je pozitivno mišljenje (*avis*) o zahtjevu Republike Hrvatske za punopravno članstvo u EU.

30. travnja 2004.

Nizozemska ratificirala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.

18. lipnja 2004.

Republika Hrvatska dobila status kandidata za članstvo u Europskoj uniji.

13. rujna 2004.

Vijeće Europske unije usvojilo Europsko partnerstvo za Republiku Hrvatsku

6. listopada 2004.

Europska komisija objavila Pretpristupnu strategiju za Republiku Hrvatsku.

17. prosinca 2004.

Europsko vijeće odredilo datum početka pristupnih pregovora s Republikom Hrvatskom.

19. siječnja 2005.

Hrvatski sabor usvojio dokumente za EU:
- Izjava o zajedničkom djelovanju Vlade i Sabora;
- Deklaracija o temeljnim načelima pregovora;
- Odluka o osnivanju Nacionalnog odbora za praćenje pregovora;

1. veljače 2005.

Stupio na snagu Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju.

16. ožujka 2005.

Vijeće Europske unije usvojilo Pregovarački okvir za pregovore s Republikom Hrvatskom, ali nije postiglo suglasnost oko otvaranja pristupnih pregovora.

26. travnja 2005.

Održan prvi sastanak Vijeća za stabilizaciju i pridruživanje između Republike Hrvatske i Europske unije.

3. listopada 2005.

Otvoreni pristupni pregovori između Republike Hrvatske i Europske unije.

20. listopada 2005.

Započeo postupak analitičkog pregleda usklađenosti hrvatskog zakonodavstva s pravnom stečevinom Europske unije (eng. *screening*).

28. listopada 2005.

U Bruxellesu održana prva Međuvladina konferencija na razini zamjenika voditelja izaslanstava/glavnih pregovarača. Na toj su sjednici usuglašena načela i proceduralni aranžmani za vođenje pristupnih pregovora te je razmotren inicijalni radni program temeljen na programu *screening-a* pojedinih poglavlja pregovora.

20. veljače 2006.

Vijeće Europske unije usvojilo Pristupno partnerstvo za Republiku Hrvatsku.

10. travnja 2006.

Održan drugi sastanak Vijeća za stabilizaciju i pridruživanje između Republike Hrvatske i Europske unije.

12. lipnja 2006.

U Luxembourg održana druga Međuvladina konferencija na razini voditelja izaslanstava na kojoj je službeno otvoreno i privremeno zatvoreno poglavlje pregovora 25. - Znanost i istraživanje.

18. listopada 2006.

Završen postupak analitičkog pregleda usklađenosti hrvatskog zakonodavstva s pravnom stečevinom Europske zajednice (eng. *screening*).

11. prosinca 2006.

U Bruxellesu održana treća Međuvladina konferencija na razini voditelja izaslanstava na kojoj je službeno otvoreno i privremeno zatvoreno poglavlje pregovora 26. - Obrazovanje i kultura.

21. prosinca 2006.

U Bruxellesu održana druga Međuvladina konferencija na razini zamjenika voditelja izaslanstava na kojoj su službeno otvorena poglavlja pregovora 17. - Ekonomska i monetarna unija, 20. - Poduzetništvo i industrijska politika i 29. - Carinska unija.

6. ožujka 2007.

Održan treći sastanak Vijeća za stabilizaciju i pridruživanje između Republike Hrvatske i Europske unije.

29. ožujka 2007.

U Bruxellesu održana treća Međuvladina konferencija na razini zamjenika voditelja izaslanstava/glavnih pregovarača na kojoj je službeno otvoreno

26. lipnja 2007.
12. listopada 2007.
19. prosinca 2007.
12. veljače 2008.
21. travnja 2008.
28. travnja 2008.
17. lipnja 2008.
25. srpnja 2008.
30. listopada 2008.
19. prosinca 2008.
27. travnja 2009.
19. veljače 2010.

poglavlje pregovora 7. - Pravo intelektualnog vlasništva.

U Bruxellesu održana četvrta Međuvladina konferencija na razini voditelja izaslanstava na kojoj su službeno otvorena poglavlja pregovora 3. - Pravo poslovnog nastana i sloboda pružanja usluga, 6. - Pravo trgovačkih društava, 9. - Financijske usluge, 10. - Informacijsko društvo i mediji, 18. - Statistika i 32. - Financijski nadzor.

U Bruxellesu održana peta Međuvladina konferencija na razini voditelja izaslanstava na kojoj su službeno otvorena poglavlja pregovora 28. - Zaštita potrošača i zdravlja i 30. - Vanjski odnosi.

U Bruxellesu održana četvrta Međuvladina konferencija na razini zamjenika voditelja izaslanstava na kojoj su službeno otvorena poglavlja pregovora 21. - Trans-europske mreže i 33. - Financijske i proračunske odredbe.

Vijeće Europske unije prihvatilo revidirano Pristupno partnerstvo za Republiku Hrvatsku.

U Bruxellesu održana peta Međuvladina konferencija na razini zamjenika voditelja izaslanstava/glavnih pregovarača na kojoj su službeno otvorena poglavlja pregovora 14. - Prometna politika i 15. - Energetika.

Održan četvrti sastanak Vijeća za stabilizaciju i pridruživanje između Republike Hrvatske i Europske unije.

U Luxembourg održana šesta Međuvladina konferencija na razini voditelja izaslanstava na kojoj su službeno otvorena poglavlja pregovora 2. - Sloboda kretanja radnika i 19. - Socijalna politika i zapošljavanje.

U Bruxellesu održana šesta Međuvladina konferencija na razini zamjenika voditelja izaslanstava/glavnih pregovarača na kojoj je službeno otvoreno poglavlje pregovora 1. - Sloboda kretanja roba te privremeno zatvoreno poglavlje 20. - Poduzetništvo i industrijska politika.

U Bruxellesu održana sedma Međuvladina konferencija na razini zamjenika voditelja izaslanstava/glavnih pregovarača na kojoj je službeno privremeno zatvoreno poglavlje 30. - Vanjski odnosi.

U Bruxellesu održana sedma Međuvladina konferencija na razini voditelja izaslanstava na kojoj je službeno otvoreno poglavlje 5. - Javne nabave i Informacijsko društvo i mediji i 17. - Ekonomska i monetarna politika.

Održan peti sastanak Vijeća za stabilizaciju i pridruživanje između Republike Hrvatske i Europske unije.
Na Međuvladinoj konferenciji na razini zamjenika voditelja izaslanstva otvoreni su pregovori o poglavljima 13. Ribarstvo i 27. Okoliš.

19. travnja 2010.

Na Međuvladinoj konferenciji na razini zamjenika voditelja izaslanstava privremeno su zatvoreni pregovori u poglavlju 1. Sloboda kretanja roba.

30. lipnja 2010.

Na Međuvladinoj konferenciji na ministarskoj razini pregovori u poglavljima 5. Javne nabave i 16. Porezi privremeno su zatvoreni, a otvoreni su pregovori o poglavljima 8. Tržišno natjecanje, 23. Pravosuđe i temeljna prava i 31. Vanjska, sigurnosna i obrambena politika.

27. srpnja 2010.

Na Međuvladinoj konferenciji na razini zamjenika voditelja izaslanstava pregovori u poglavljima 12. Sigurnost hrane, veterinarstvo i fitosanitarni nadzor i 32. Financijski nadzor privremeno su zatvoreni.

5. studenog 2010.

Na Međuvladinoj konferenciji na razini zamjenika voditelja izaslanstava pregovori za poglavlja 4. Sloboda kretanja kapitala, 14. Prometna politika i 34. Institucije privremeno su zatvoreni.

22. prosinca 2010.

Na Međuvladinoj konferenciji na ministarskoj razini pregovori u poglavljima 24. Pravda, sloboda i sigurnost, 27. Okoliš i 31. Vanjska, sigurnosna i obrambena politika privremeno su zatvoreni.

19. travnja 2011.

Na Međuvladinoj konferenciji na ministarskoj razini pregovori u poglavljima 11. Poljoprivreda i ruralni razvitak i 22. Regionalna politika i koordinacija strukturnih instrumenata privremeno su zatvoreni.

6. lipnja 2011.

Na Međuvladinoj konferenciji na razini zamjenika voditelja izaslanstava privremeno su zatvoreni pregovori u poglavlju 13. Ribarstvo.

30. lipnja 2011.

Na Međuvladinoj konferenciji zatvoreni su pregovori u poglavljima 8. Tržišno natjecanje, 23. Pravosuđe i temeljna prava, 33. Financijske i proračunske odredbe i 35. Ostala pitanja.
Pristupni pregovori formalno zaključeni.

LITERATURA

- Abercrombie, N., i sur. (2008) Rječnik sociologije. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Adam, F., Hafner-Fink, M. & Uhan, S. (2002) Public Conceptions and Images of the European Union: The Case of Slovenia, *Innovation*, 15 (2): 133-147.
- Altaras Penda, I. (2005) Identitet kao osobno pitanje. *Revija za sociologiju*. Vol XXXVI. No 1-2: 55-62.
- Anderson, B. (1990) *Nacija: zamišljena zajednica: Razmatranje o porijeklu i širenju nacionalizma*. Zagreb: Školska knjiga.
- Aračić, P. (ur.). (2001) „Jeremija, što vidiš?“ *Crkva u hrvatskom tranzicijskom društvu*. Đakovo: Teologija u Đakovu.
- Balibar, E. (2004) *We the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*. Princenton: Princenton University Press.
- Banton, M. (1983) *Racial and Ethnic Competition*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Barić, N. (2006) *Srpska pobuna u Hrvatskoj 1990. – 1995*. U: Radelić, Z., Marijan, D., Barić, N., Bing, A. i Živić, D. (2006) *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*. Zagreb: Školska knjiga i Hrvatski institut za povijest.
- Bar-Tal, D. (1997) The monopolization of patriotism. U: D. Bar-Tal & E. Staub (ur.), *Patriotism in the life of individuals and nations*, 1997., 246-270. Chicago: Nelson Hall.
- Barth, F. (1995) Etničke grupe i njihove granice. U: Poutignat, P., Streiff-Fenart, J. (1995) *Teorije o etnicitetu*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bauman, Z. (2004) *Identity, Conversations with Benedetto Vecchi*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1986) *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in Eine andere Moderne*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Beck, U. i Grande, E. (2006) Kozmopolitska Europa. Zagreb: Školska knjiga.
- Bendle, M. F. (2002) The crisis of „identity“ in high modernity. *British Journal of Sociology*. 53 (1): 1-18.
- Berghe, van den, P. (1988) Ethnicity and the sociobiology debate. U: Rex, J. i Mason, D., ur. *Theories of Race and Ethnic Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bidner, D. (1990) Drži se da uskoro slijedi raspad Jugoslavije, *The New York Times*, 28.11.1990.
- Billig, M. (1995) *Banal nationalism*. London: Sage Publications; Hopkins, N. National Identity: Pride and prejudice?, *British Journal of Social Psychology*, 40: 183-186

- Bing, A. (2006) *Hrvatska u međunarodnoj zajednici*, 290-420. U: Radelić, Z., Marijan, D., Barić, N., Bing, A. i Živić, D. (2006.) *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*. Zagreb: Školska knjiga i Hrvatski institut za povijest.
- Blumer, H. (1969) *Symbolic Interactionism, Perspective and Method*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Boyd, C. Shafer (1972) *Faces of Nationalism. New Realities and Old Myths*. New York.
- Božanić, J. (2000) *Da život imaju*. Zagreb. Glas Koncila.
- Božić-Vrbančić, S. (2008) *Rasprava. Diskurzivne teorije i pitanje europskog identiteta. Etnol. Trib. 31. Vol. 38, 9-38.*
- Bradley, H. (1996) *Fractured Identities. Changing Patterns of Inequality*. Cambridge: Polity Press.
- Bradley, H. (1996) *Fractured Identities. Changing Patterns of Inequality*. Cambridge: Polity Press.
- Brah, A. (2000) *The Scent of Memory: Strangers, Our Own and Others*. U: *Hibridity and Its Discontents: Politics, Science, Culture*. A. Brah i A. Coombes, ur. London: Routledge, 272-291.
- Bratulić, J. (2011) *O hrvatskom identitetu, neposredno*. U: „Hrvatski identitet“, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u palači Matice hrvatske 7. i 8. svibnja 2009. MMXI, 9-25. Zagreb: Matica hrvatska.
- Braudel, F. (1983) *Historija i društvene nauke*. ČSP 15 (2). 99-122; *Dugo trajanje*, *Annales E.S.C.*, br. 4, listopad-prosinac 1958.. Débats et Combats, 725-753.
- Brewer, M. B. (1999) *The psychology of prejudice: ingroup love or out group hate?* *Journal of Social Issues*, 55 (4): 29-44.
- Brubaker, R. (1996) *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brubaker, R. i Frederick, C. (2000) *Beyond Identity. Theory and Society*. 29/1: 1-47.
- Budak, N. (1994) *Prva stoljeća Hrvatske*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Butler, J. (1993) *Bodies That Matter*. London: Routledge.
- Calhoun, C. (1994) *Social Theory and the Politics of Identity*. U: Calhoun, C., ur. *Social Theory and the Politics of Identity*. Oxford, UK: Blackwell Publishers.
- Carey, S. (2002) *Undivided Loyalties: Is National Identity an Obstacle to European Integration?*, *European Union Politics*, (3): 387-413.
- Carlton J. H. Hayes (1960) *Nationalism. A Religion*. New York.
- Castells, M. (2002) *Moć identiteta*. Zagreb.
- Cerutti, F. (ur.), (2006) *Identitet i politika*. Zagreb: Politička kultura.
- Christin, T., Trechsel, A. (2002) *Joining the EU? Explaining Public Opinion in Switzerland*, *European Union Politics*, (3): 415-443.
- Čirić, I. (2004) *Orijentacijski identitet. Socijalnoekološke orijentacije kao obilježja identiteta. Socijalna ekologija*, 13 (3-4): 221-255.

- Cifrić, I. i Nikodem, K. (2006) Socijalni identitet u Hrvatskoj. Koncept i dimenzije socijalnog identiteta. *Socijalna ekologija*, Vol. 15, No. 3 (173-202).
- Cifrić, I. i Nikodem, K. (2007) Relacijski identitet. Socijalni identitet i relacijske dimenzije. *Društvena istraživanja*, god. 16, br. 3 (89), 331-358.
- Cinnirella, M. (1996) Social identity perspectives on European integration. U: G. Breakwell & E. Lyons (ur.), *Changing European Identities*. Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Cinnirella, M. (1997) Towards an European Identity? Interactions between the national and European social identities manifested by university students in Britain and Italy. *British Journal of Social Psychology*, 36 (1): 19-31.
- Cipek, T. (2000) Oblikovanje hrvatskog nacionalnog identiteta. Primordijalni identitetski kod u ranoj hrvatskoj političkoj misli, u: Igor Graovac, Hans-Georg Fleck (ur.) *Dijalog povjesničara/istoričara* 4. 59-73. Zagreb.
- Cipek, T. (2007a) *Nacija kao izvor političkog legitimiteta*. U: Cipek, T., Vrandečić, J. (ur.): *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*. 17-33. Zagreb: Alineja.
- Cipek, T. (2007b) Institucionalni dizajn i demokratski deficit Europske unije, *Društvena istraživanja* (16), br. 4-5 (90-91), str. 851-865.
- Cipek, T., Vrandečić, J. (ur.). (2004). *Hrestomatija liberalnih ideja u Hrvatskoj*. Zagreb: Disput.
- Cipek, T., Vrandečić, J. (ur.). (2007) *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj povijesnoj tradiciji*. Zagreb: Alinea.
- Connor, W. (1993) Beyond reasons: the nature of ethnonational bond. *Ethnic and Racial Studies*. Vol. 16, N. 3.
- Cummins, I. (1980) *Marx, Engels and National Movements*. London: Croom Helm.
- Čaldarović, O. (2005) Neke karakteristike socijalne zbilje u Hrvatskoj kao potencijalni ograničavajući elementi priključenja EU: skica za razmišljanje. *Revija za sociologiju*, 36 (1-2): 23-31.
- Čular, G. (1999) Koncept lijevog i desnog u empirijskoj političkoj znanosti. *Politička misao*, 36 (1): 153-168.
- Čulig, B., Kufrin, K. i Landripet, I. (2007) *EU+?-. Odnos građana Hrvatske prema pridruživanju Republike Hrvatske Europskoj uniji*. Zagreb: FF-press, Grupa za ženska ljudska prava B.a.B.e.
- Franc, R., Ivčić, I. i Šakić, V. Oblici domoljublja i izraženost hrvatskog nacionalnog identiteta. *Društvena istraživanja*, god. 18 (2009), br. 3 (101), str. 393-415.
- Dahrendorf, R. (2003) Making Sense of the EU. The Challenge for Democracy. *Journal of Democracy*. 14,4.
- Deflem, M. & Pampel, F. (1996) The myth of postnational identity: popular support for European Unification? *Social Forces*, September, 75 (1): 119-143.
- Dekanić, I. (2004) *Demokratizacija Hrvatske. Uspjesi i kompleksi suvremene hrvatske politike*. Zagreb: Prometej.

- Delanty, G. (2000) *Citizenship in a Global Age: Society, Culture, Politics*. Buckingham: Open University Press.
- Delanty, G. i Chris R. (2005) *Rethinking Europe: Social Theory and the Implications of Europeanization*. London: Routledge.
- Delegacija Europske unije u Republici Hrvatskoj (2004-2009). *Eurobarometar – Nacionalni izvještaj – Hrvatska*.
- Deutsch, W. Karl (1953) *Nationalism and Social Communication. An Inquiry in to the Foundations of Nationalism*. Cambridge/Mass.
- Douglas, J. & Johnson, J. (1977.) *Introduction*. U: Jack Douglas et al. (eds.), *Existential Sociology*. vii-xv. Cambridge: Cambridge University Press.
- Downs, A (1957) *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper.
- Durkheim, E. (1915) *The Elementary Forms of the Religious Life*. (prev.) J. Swain. London: Allen & Unwin.
- Durkheim, E. (1964) *The Division of Labour in Society*. (prev.) G. Simpson. New York: Free Press of Glencoe.
- Eisenstadt, S. N. i Giesen, B. (1995) *The Construction of Collective Identity*. Archives Europeennes de Sociologie. 36: 72-102.
- Eriksen, T. H. (1933) *Ethnicity and Nationalism*. London and Boulder CO: Pluto Press.
- Erikson, E. (1959) *Identity and the Life-Cycle*. New York: International Universities Press.
- Erikson, E. (1968) *Identity: Youth and Crises*. New York: Norton.
- Esses, V. M., Dovidio, J. F., Semanya, A. H. i Jackson, L. M. (2005) *Attitudes toward immigrants and immigration: The role of national and international identity*. U: D. Abrams, M.A. Hogg & J.M. Marques (ur.), *The social psychology of inclusion and exclusion*. 317-337. New York: Psychology Press.
- Ferić, I. (2000) *Neke sociodemografske i kontekstualne odrednice nacionalnog ponosa. Društvena istraživanja*. 9 (45): 545-565.
- Ferić, I. i Burušić, J. (2004) *Stabilnost nacionalnog ponosa: usporedba godine 1998. i 2002. Društvena istraživanja*. God. 13, br. 3 (71), 423-438.
- Fernández-Armesto, F. (priredio), (1997) *The Times / Narodi Europe*; urednik hrvatskog izdanja: Nikša Stančić. Zagreb: Naklada Zadro.
- Filozofijski rječnik (1989). Treće dopunjeno izdanje. ur.: Donat, B. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Footitt, H. (2002) *Women, Europe and the New Language of Politics*. London. New York: Continuum.
- Foucault, M. (1991) *Governmentality*. U: *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. G. Burchell, C. Gordon, P. Miller. Ur. Harvester Wheatsheaf, 87-104.
- Franc, R., Ivčić, I. i Šakić, V. (2009) *Oblici domoljublja i izraženost hrvatskog nacionalnog identiteta*. *Društvena istraživanja*. god. 18, br. 3 (101), str. 393-415.

- Galbraith, W. Peter: *Interview U.S. Ambassador Peter W. Galbraith On Radio 101 Following the Denial of A Broadcasting Licence To Radio 101*, Zagreb, Hrvatska, 20. studenog 1996., *The United States and Croatia: A Documentary History 1992-1997*, Washington: U.S. Printing Office, 1998.
- Garcia, S. (1993) Europe's fragmented identities and the frontiers of citizenship. U: *European Identity and the Search for Legitimacy*. S. Garcia, ur. 1-29. London i New York: Pinter Publishers.
- Geertz, C. (1973) *The Interpretations of Cultures*. New York: Basic Books.
- Gellner, E. (1964) *Thought and Change*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Gellner, E. (1998) *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Politička kultura.
- Gibbon, E. (2009) *Slabljenje i propast Rimskoga Carstva*. Zagreb: Biblioteka Svjedoci povijesti.
- Giddens, A. (1982) *Sociology: A brief but critical introduction*. London: Macmillan.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self Identity. Self and Society in the late Modern Age*. Cambridge, Polity Press.
- Giesen, B. (Hg.). (1991) *Nationale und kulturelle Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins in der Neuzeit*, Frankfurt am Main.
- Goffman, E. (1959) *The Presentation of Self in Everyday life*. Garden City, N. Y.: Anchor.
- Goffman, E. (1963) *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs., N.J.: Prentice-Hall.
- Greenfeld, L. (1992) *Nationalism: Five Roads to Modernity*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Gross, M. (1981) O integraciji hrvatske nacije. U: *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća*. Zagreb.
- Guibernau, M. (1996) *Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century*. Cambridge: Polity Press.
- Hall, S. (1990) *Cultural Identity and Diaspora*. U: Rutherford, J. (ur.) *Identity*. London: Lawrence and Wishart.
- Hall, S. (1996) Introduction: Who Needs Identity? U: *Questions of Cultural Identity*. S. Hall i P. du Gay, ur. 1-17. London et al: Sage Publications.
- Haralambos, M. i Holborn, M. (2002) *Sociologija. Teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- Hastings, A. (1997) *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hechter, M. (2000) *Containing Nationalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Henjak, A. (2005) Determinante ideološke samoidentifikacije hrvatskih birača na parlamentarnim izborima 2003. *Politička misao*, 42 (2): 81-110.
- Heršak, E. (1999). (ur.) *Etničnost i povijest*. Zagreb: Institut za migracije i narodnost, Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.

- Hobsbawm, E. (1990) *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. (1993) *Nacija i nacionalizam. Program, mit, stvarnost*. Zagreb.
- Horvat, J. (2006) *Pobuna omladine 1911-1914* (pr. Branko Matan), Zagreb.
- Horvat, V. (2002) Isusovac Matteo Ricci (1552-1610) – apostol Kine. *Obnovljeni život* (57) 4.
- Hoško, F. E. (2003) *Utjecaj Crkvenih elita na nacionalni identitet*. U: S. Balaban (ur.), *Hrvatski identitet u Europskoj uniji* (2003) Zagreb: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve.
- Howarth, D. (2000) *Discourse. Concepts in the Social Science*. Buckingham: Open University Press.
- Howarth, D. (2005) *Applying Discourse Theory: the Method of Articulation*. U: *Discourse Theory in European Politics: Identity, Policy and Governance*. D. Howarth, J. Torfing, ur. 316-345. New York: Palgrave.
- Hroch, M. (1985) *Social Preconditions of Natural Revival in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hroch, M. (2006) *Društveni predujeti nacionalnih preporoda u Europi*. Zagreb: Srednja Europa.
- Hrvatska biskupska konferencija. *Pismo hrvatskih biskupa povodom pristupnih pregovora za ulazak RH u EU*. Pristupljeno: 19. ožujka 2010. [<http://www.hbk.hr>].
- Huddy, L. Khatib, N. (2007) American Patriotism, National Identity, and Political Involvement. *American Journal of Political Science*, 51: 63-77.
- Jary, J. (2000) *Dictionary of Sociology*. Third Edition. Glasgow: Harper Collins Publishers.
- Jelić, J. (1999) *Identitet*. Zagreb: Biblioteka Madrugada.
- Ježić, M. (2005) *Hrvatsko kulturno nasljeđe u europskom kontekstu*. U: *Nacionalni i kulturni identitet Hrvatske i članstvo u Europskoj uniji. Od Rimskog carstva do EU*. Kuzmić, M. (priredio). Split: Biblioteka Europski pokret Split.
- Južnić, S. (1993) *Identitet*. Ljubljana: FVD
- Kalanj, R. (2005) *Zov identiteta kao prijeporno znanstveno pitanje*. *Socijalna ekologija*. 12 (1-2): 47-68.
- Kamenov, Ž. i sur. (2006) Odnos nacionalnog i europskog identiteta i stavova prema europskim integracijama građana Zagreba i Novog Sada. *Društvena istraživanja*. God. 15, br. 4-5 (84-85), 867-890.
- Kamenov, Ž., i sur. (2005) National and European identity and attitudes toward the European integrations. *9th European Congress of Psychology*. Book of abstracts on CD.
- Katičić, R. (1988) „Ilirici i ilirski jezik“. *Forum*, LVI, 675-688.
- Katičić, R. (1989) „Litterarum studia“. *Forum*, LVII, 5-12.
- Katunarić, V. (2003) *Sporna zajednica. Novije teorije o naciji i nacionalizmu*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.

- Klaić, V. (1925) „Hrvatski sabori do godine 1790.“. U: *Zbornik Matice hrvatske o 150. godišnjici hrvatskog kraljevstva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kohn, H. (1962) *Die Idee des Nationalismus. Ursprung und Geschichte bis zur Französischen Revolution*. Frankfurt am Main.
- Kohn, H. (1967) [1944] *The Idea of Nationalism*. 2. izd., New York: Collier-Macmillan.
- Kornhauser, W. (1959) *The Politics of Mass Society*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Laclau, E. (1990) *New Reflections on the Revolution of Our Time*. London: Verso.
- Laclau, E. (1994) Introduction. u: Laclau, E. (ur.). *The Making of Political Identities*, Verso, London.
- Laffan, B. (1996) The Politics of Identity and Political Order in Europe. *Journal of Common Market Studies* 34/1:81-102.
- Lamza Posavec, V., Ferić, I. i Rihtar, S. (2003) *Javno mnijenje Hrvatske/studenstava 2002., Glasačko raspoloženje javnosti, opažaj opće društvene situacije, stavovi prema hrvatskoj vlasti, strankama i političkim akterima*, Zagreb: Institut Ivo Pilar.
- Lamza Posavec, V., Ferić, I. i Rihtar, S. (2006) Nacionalni ponos i otvorenost prema europskim integracijama. *Društvena istraživanja*. God. 15, br. 1-2 (81-82), 141-153.
- Lemberg, E. (1964) *Nationalismus*, sv. 2, Reinbek.
- Luckmann, T. (2006) *Personal Identity as a Sociological Category*. Zagreb.
- Marasović, Š. (2002) *Demos ante portas: Crkva u Hrvatskoj pred demokratskim izazovima. Crkva u Svijetu*. Split: CuS
- Marević, J. (2000) *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Matica hrvatska i Marka d.d., Velika Gorica.
- Marijan, D. (2004) *Bitka za Vukovar. Zagreb – Slavonski Brod. Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje*.
- Marijan, D. (2006) *Hrvatsko ratište 1990. – 1995*. U: Radelić, Z., Marijan, D., Barić, N., Bing, A. i Živić, D. (2006) *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*. Zagreb: Školska knjiga i Hrvatski institut za povijest.
- Maritain, J. (1992) *Čovjek i država*. Zagreb: Globus.
- Maurič, E. (1994) *Europski novi identitet. Društvena istraživanja* 14 (6):695-701.
- Mead, G. H. (1934) *Mind, Self & Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: University of Chicago Press.
- [hrvatski prijevod: Mead, G. H. (2003) *Um, osoba i društvo sa stajališta socijalnog biheviorista*, prev.: S. Dvornik. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk].
- Menendez, A. J. (2005) A Christian or a Laic Europe? *Christian Values and European Identity. Ratio Juris* 18/2: 179-205.
- Mihić, V. & Mihić, I. (2005) *European identity in Norwegian students. 9th European Congress of Psychology. Book of abstracts on CD*.

- Klaić, V. (1925) „Hrvatski sabori do godine 1790.“. U: *Zbornik Matice hrvatske o tisućoj godišnjici hrvatskog kraljevstva*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kohn, H. (1962) *Die Idee des Nationalismus. Ursprung und Geschichte bis zur Französischen Revolution*. Frankfurt am Main.
- Kohn, H. (1967) [1944] *The Idea of Nationalism*. 2. izd., New York: Collier-Macmillan.
- Kornhauser, W. (1959) *The Politics of Mass Society*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Laclau, E. (1990) *New Reflections on the Revolution of Our Time*. London: Verso.
- Laclau, E. (1994) Introduction, u: Laclau, E. (ur.), *The Making of Political Identities*, Verso, London.
- Laffan, B. (1996) The Politics of Identity and Political Order in Europe. *Journal of Common Market Studies* 34/1:81-102.
- Lamza Posavec, V., Ferić, I. i Rihtar, S. (2003) *Javno mnijenje Hrvatske/studeniprosinac 2002.. Glasачko raspoloženje javnosit, opažaj opće društvene situacije, stavovi prema hrvatskoj vlasti, strankama i političkim akterima*, Zagreb: Institut Ivo Pilar.
- Lamza Posavec, V., Ferić, I. i Rihtar, S. (2006) Nacionalni ponos i otvorenost prema europskim integracijama. *Društvena istraživanja*. God. 15, br. 1-2 (81-82), 141-153.
- Lemberg, E. (1964) *Nationalismus*, sv. 2, Reinbek.
- Luckmann, T. (2006) *Personal Identity as a Sociological Category*. Zagreb.
- Marasović, Š. (2002) *Demos ante portas: Crkva u Hrvatskoj pred demokratskim izazovima. Crkva u Svijetu*. Split: CuS
- Marević, J. (2000) *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Matica hrvatska i Marka d.d., Velika Gorica.
- Marijan, D. (2004) *Bitka za Vukovar*. Zagreb – Slavonski Brod. Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Marijan, D. (2006) *Hrvatsko ratište 1990. – 1995*. U: Radelić, Z., Marijan, D., Barić, N., Bing, A. i Živić, D. (2006) *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*. Zagreb: Školska knjiga i Hrvatski institut za povijest.
- Maritain, J. (1992) *Čovjek i država*. Zagreb: Globus.
- Maurič, E. (1994) *Europski novi identitet. Društvena istraživanja* 14 (6):695-701.
- Mead, G. H. (1934) *Mind, Self & Society from the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: University of Chicago Press.
- [hrvatski prijevod: Mead, G. H. (2003) *Um, osoba i društvo sa stajališta socijalnog bihevorista*, prev.: S. Dvornik. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk].
- Menendez, A. J. (2005) A Christian or a Laic Europe? *Christian Values and European Identity. Ratio Juris* 18/2: 179-205.
- Mihić, V. & Mihić, I. (2005) *European identity in Norwegian students. 9th European Congress of Psychology. Book of abstracts on CD*.

- Mihić, V. (2009) Da li smo i mi Evropljani? Povezanost i korelati evropskog i nacionalnog identiteta: *Psihologija*, Vol. 42 (2), str. 203-220.
- Milardović, A. (2002) *Politologijski prinos promišljanju odnosa Crkve i političke vlasti*. U: Mogućnost organiziranog djelovanja vjernika laika u Hrvatskoj. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Milas, G., Rihtar, S. (1997) Ideološke odrednice stranačke naklonosti i namjere glasovanja. *Društvena istraživanja*, 6 (6): 663-676.
- Nathanson, S. (1993) *Patriotism, Morality and Peace*. Lanham: Rowman and Littlefield.
- Novak, J. (2007) *Utjecaj procesa približavanja Europskoj uniji na ljudska prava u Hrvatskoj*. Zagreb: Centar za ljudska prava.
- Parekh, B. (2008) Nova politika identiteta. Zagreb: Politička kultura.
- Pašić, N. (1971) Faktori formiranja nacija na Balkanu i kod Južnih Slovena, u: *Pregled*, 5, str. 473-492.
- Petković, K. (2007) Neke dvojbe u vezi s manihejskom mitom: je li europski politički identitet moguć? *Društvena istraživanja*, god. 16, br. 4-5 (90-91), str. 805-827.
- Phinney, J. S. (1990) Ethnic identity in adolescents and adults: review of research. *Psychological Bulletin*, No. 108, pp. 499-514.
- Prcela, F. (2011) Polog katoličkog u hrvatskom identitetu. U: *Hrvatski identitet*. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Palači Matice hrvatske 7. i 8. svibnja 2009. Zagreb: Matica hrvatska.
- Pribojević, V. (1997) O podrijetlu i slavi Slavena (s uvodnom studijom M. Kurelca), Zagreb.
- Primorac, I. (ur.), (2004) *Patriotizam*, Zagreb.
- Puhovski, Ž. (2000) Uporaba povijesti u tvorbi kolektivnog identiteta. U: *Prošlost je teško pitanje*. Glavač, H. (prir.) Zbornik radova s okruglog stola održanog 5. prosinca 1998. u Dvorcu Brezovica, 133-153. Zagreb.
- Radelić, Z. (2006) Hrvatska 1945.-1991. U: Radelić, Z., Marijan, D., Barić, N., Bing, A. i Živić, D. (2006) *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*. Zagreb: Školska knjiga i Hrvatski institut za povijest.
- Rattkay, J. (2001) Spomen na kraljeve i banove Kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Zagreb: Biblioteka Hrvatska povjesnica.
- Renan, E. (1882) *Qu'est-ce qu'une Nation?* Paris: Calmann-Levy.
- Reynolds, S. (1983) Medieval origins gentium and the community of the realm. *History*, 68, 375-390.
- Reynolds, S. (1997) *Kingdoms and Communities in Western Europe 900-1300*. Oxford.
- Rifkin, J. (2004) *The European Dream: How Europe's Vision of the Future is Quietly Eclipsing the American Dream*. New York: Penguin.

- Rihtman-Auguštin, D. (1998) Etnički identitet – etnocentrizam – nacionalizam; u: Čičak-Chabnd, R. i Kumpes, J., (ur.) *Etničnost, nacija, identitet. Hrvatska i Europa*. Zagreb: Institut za migracije i narodnost, Naklada Jesenski i Turk.
- Risse, T. (2003) *An Emerging European Identity? What we know, And How to Make Sense Of It*, tekst predavanja na Sveučilištu u Helsinkiju – elektronska verzija skinuta sa službene stranice Sveučilišta u Helsinkiju: [http://www.helsinki.fi/collegium/events/european identity.pdf](http://www.helsinki.fi/collegium/events/european%20identity.pdf).
- Ritter Vitezović, P. (1997) *Oživjela Hrvatska*. Zagreb.
- Ritzer, G. (1997) *Suvremena sociologijska teorija*, Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Rogić, I. (2003) *Hrvatski nacionalni identitet i društvene elite*. U: Balaban, S. (ur.) *Hrvatski identitet u Europskoj uniji*. Zagreb: Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, Glas Koncila.
- Schatz, R. T., Staub, E., Lavine, H. (1999) On the Varieties of National Attachment: Blind versus Constructive Patriotism. *Political Psychology*, 20: 151-174.
- Schmidtke, O. (1998) Obstacles and Prospects for a European Colective Identity and Citizenship. U: U. Hedetoft (ur.), *Political Symbols, Symbolic Politics. European Identities in Transformation*. 44-64. Aldershot, Ashgate.
- Seton-Watson, H. (1977) *Nations and States*. London: Methuen.
- Seton-Watson, H. (1980) *Nacije i države. Ispitivanje porijekla nacije i politike nacionalizma*. Zagreb.
- Shills, E. (1957) Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties. *British Journal of Sociology*. Vol. 2, N. 3.
- Shore, C. (2000) *Building Europe: The Cultural politics of European Integration*. London: Routledge.
- Shore, Chris (2004) Whither European Citizenship? Eros and Civilization Revisited. *European Journal of Social Theory* 7/1: 27-44.
- Smith, A. D. (1986) *The Ethnic Orgin of Nations*, Oxford.
- Smith, A. D. (1988) *Nacionalni identitet*. Beograd.
- Smith, A. D. (1991) *National Identity*. Harmondsworth: Penguin.
- Smith, A. D. (2003) *Nacionalizam i modernizam. Kritički pregled suvremenih teorija nacija i nacionalizma*. Zagreb: FPZ.
- Smith, T. W., Kim, S. (2006) National Pride in Comparative Perspective: 1995/6 and 2003/4. *International Journal of Public Opinion Research*, 18 (1): 127-136.
- Soledad, G. (1993) Europe's fragmented identities and the frontiers of citizenship. U: *European Identity and the Search for Legitimacy*. S. Garcia, ur. London i New York: Pinter Publishers, 1-29.
- Spajić-Vrkaš, V. (2008) Rasprava: diskurzivne teorije i pitanje europskog identiteta, *Etnol. Trib.* 31, Vol. 38, 9-38.
- Stančić, N. (1999) *Etničnost na hrvatskom prostoru u XIX. stoljeću: od etničke zajednice, plemićkog naroda i pokrajinskih partikularizama do hrvatske nacije*. U:

- Heršak, E. (1999). (ur.). *Etničnost i povijest*. Zagreb: Institut za migracije i narodnost, Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Stančić, N. (2002) *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeća*. Zagreb: Barbat.
- Stančić, N. (2007) Između političkog nacionalizma i etnonacionalizma: od hrvatske staleške „nacije“ (*natio croatica*) do hrvatskog političkog naroda. U: Cipek, T., Vrandečić, J. (ur.). (2007). *Nacija i nacionalizam u hrvatskoj političkoj tradiciji*. 33-54. Zagreb: Alinea.
- Stavrakakis, Y. (2005) Passions of Identification: Discourse, Enjoyment, and European Identity. U: *Discourse Theory in European Politics: Identity Policy and Governance*. D. Howarth, J. Torfing, ur. 68-92. London: Palgrave Macmillan.
- Stavrakakis, Y. (2005) Strasti identifikacije: diskurs, užitek i europski identitet. *Politička misao*. Vol. XLII, br. 3, 89-115.
- Such, J. (2000) *Nacionalni identitet naspram europskog identiteta*, *Politička misao*, Vol XXXVII, br. 4.
- Šagi-Bunić, T. J. (1983) *Katolička Crkva i hrvatski narod*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Šanjek, F. (1996) *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Šiber, I. (1998) *Psihologijski aspekti međunacionalnih odnosa*. Zagreb: Kulturno prosvjetni Sabor Hrvatske, Biblioteka kulturnog radnika.
- Štulhofer, A. (2007) Euroskepticizam u Hrvatskoj: s onu stranu racionalnosti? U: Ott, K. (ur.) *Pridruživanje Hrvatske Europskoj uniji: izazovi sudjelovanja*. 135-154. Zagreb: Institut za javne financije.
- Tajfel, H. (1981) *Human groups and social categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. (1982) *Social Identity and Intergroup Relations*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Tajfel, H. i Turner, J. C. (1986) *The Social Identity Theory of Intergroup Conflict. The Social Psychology of Intergroup Relations.*, (pp. 33-47), Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tarle, T. (2009) Sidrenje duše hrvatske (Moć hrvatskog identiteta u globaliziranom svijetu). U: Hrvatski identitet. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u palači Matice hrvatske 7. i 8. svibnja 2009. MMXI, 155-183. Zagreb: Matica hrvatska.
- Tilly, C. (ur.), (1975) *The Formation of National States in Eastern Europe*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Tipton, L. (ur.), (1972) *Nationalism in the Middle Ages*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Tomić-Koludrović, I. i Knežević, S. *Konstrukcija identiteta u mikro-makro kontekstu*, *Acta Iader*, 1/2004, 109-126.

- Torring, J. (2005) Discourse Theory: Achievements, Arguments and Challenges. U: *Discourse Theory in European Politics: Identity, Policy and Governance*. D. Howarth, J. Torring, ur. 1-30. London: Palgrave.
- Tudman, F. (1994). *Stjepan Radić u Hrvatskoj povijest* (predgovor), U: *Politički spisi, govori i dokumenti – izbor / Stjepan Radić*. 9-33. Zagreb: Dom i svijet.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D. i Wetherell, M. S. (1987) *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*, Oxford: Basil Blackwell.
- Urwin, D. (1997) *Political History of Western Europe Since 1945*, London.
- Vrcan, S. (2005). Europski identitet – neke ključne dileme. *Revija za sociologiju*. Vol XXXVI. No 1-2: 7-12.
- Vujić, V. (2007) *Nacionalizam, građanstvo i strategije integracije u Europsku uniju*. Anali hrvatskog politološkog društva.
- Vukadinović, R. i Čehulić, L. (2005) *Politika europskih integracija*, Zagreb.
- Weber M. (1968) From Max Weber, *Economy and Society*. 3 sveska, New York: Bedminster Press.
- Weber, M. (1922) *Ethnic Groups*. U: Sollors, W. (Ed.) *Theories of Ethnicity*. New York: New York University Press.
- Weber, M. (1948) *From Max Weber: Essays in Sociology*. ur. Hans Gerth i C. Wright Mills, London: Routledge and Kegan Paul.
- Weiler, J. (2003) *Un Europa cristiana*. Milano: Rizzoli.
- Weiler, Joseph H. H. (1997) The Reformation of European Constitutionalism, *Journal of Common Market Studies*, (35) 1: 97-13.
- Weiler, Joseph H. H. (1998) Europe: The Case Against the Case for Statehood, *European Law Journal*, (4) 1: 43-62.
- Weiler, Joseph H. H. (2001) European Democracy and the Principle of Constitutional Tolerance: The Soul of Europe, u: Cerutti, Furio i Rudolph, Enno (ur.), 2001. (a): *A Soul for Europe, Vol. 1 A Reader*, Peeters Leuven – Sterling, Virginia.
- Welz, F. (2000) *Identity and Alterity in Sociological Perspective*. JNU-Freiburg Sociology Workshop on „Culture and Society in the Era of Globalization“. 1-16. New Delhi: Jawaharlal Nehru University.
- Williams, R. L., Foster, L. N., Krohn, K. R. (2008) Relationship of patriotism measures to critical thinking and emphasis on civil liberties versus national security. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 8 (1): 139-156.
- Wodak, R. i Gilbert W. (2004) *Visions, Ideologies and Utopias in the Discursive Construction of European Identities: Organising, Representing and Legitimising Europe*. U: *Communicating Ideologies: Language, Discourse and Social Practice*. M. Pütz, T. van Dijk, ur. 225-252. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Mrežni izvori:

- Beunderman, M., *Feeling of „Europeanness“ on the rise, study says;*
<http://euobserver.com/> (pristupljeno 23. listopada 2006.)
- Delegacija Europske unije u Hrvatskoj. *Pregovori EU- Hrvatska;*
<http://delhrv.ec.europa.eu/> (pristupljeno: 1. prosinca 2011.)
- Eurobarometar: Delegacije Europske unije u Hrvatskoj;
<http://delhrv.ec.europa.eu/>
- European Commission. (2005) *Public opinion in the European Union, Report 64.;*
http://europa.eu.int/comm/public_opinion/
- Fontaine, P., Europa u 12 lekcija;
<http://www.euic.hr/> (pristupljeno 20. siječnja 2011.)
- Gfk (Gfk Hrvatska – Omnibus, 2006);
<http://www.gfk.hr/>
- Hrvatska biskupska konferencija;
<http://www.hbk.hr/>
- Risse, T. (2003) *An Emerging European Identity? What we know. And How to Make Sense Of It,* tekst predavanja na Sveučilištu u Helsinkiju – elektronska verzija skinuta sa službene stranice Sveučilišta u Helsinkiju:
http://www.helsinki.fi/collegium/events/european_identity.pdf.

Glasila:

- Glas Koncila*, 15. lipnja 2003.
- Glas koncila*, 12. lipnja 2011.
- Vjesnik*, 28. prosinca 1992.
- Vjesnik*, 15. travnja 2011.

ŽIVOTOPIS

Andreja Sršen rođena je 6. kolovoza 1973. u Rijeci. Godine 1999. diplomirala je na Hrvatskim studijima i stekla stručnu spremu sedmog stupnja i stručni naziv diplomirani kroatolog i diplomirani sociolog. Tijekom studiranja dvije godine je bila stipendistica Grada Zagreba, kao i dobitnica Rektorove nagrade. Godine 2004. nakon odslušanog poslijediplomskog studija „Medunarodni odnosi“ obranila je magistarski rad pod naslovom „Mogućnosti i perspektive regionalne suradnje na Jugoistoku Europe“, te stekla akademski stupanj magistra znanosti iz područja društvenih znanosti, polje politologija, smjer Medunarodni odnosi. Radila je neko vrijeme u Ministarstvu vanjskim poslova i europskih integracija u Upravi za informiranje i obrazovanje, te sudjelovala kao gost predavač o predpristupnim programima Europske unije za zakladu *Konrad-Adenauer-Stiftung*. Godine 2005. izabrana je u suradničko zvanje asistenta za znanstveno područje društvenih znanosti, polje sociologija, grana sustavna i teorijska sociologija na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Sudjelovala je na različitim međunarodnim kongresima, te je objavila znanstveni članak „Hrvatska u predpristupnim programima Europske unije“ (*Međunarodne studije*, god. V., br. 3/2005.). Danas na Odjelu za sociologiju sudjeluje u preddiplomskoj i diplomskoj nastavi na kolegijima *Suvremene sociološke teorije*, *Sociološke teorije 2* i *Sociologija identiteta*.